

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУР**

Н. Є. Коломієць, Н. В. Яременко

**ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ:
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ**

Кривий Ріг – 2021

УДК 821.09' 06(075.8)

К 61

Коломієць Н. Є., Яременко Н. В. Історія зарубіжної літератури другої половини ХІХ століття: матеріали для вивчення : навчальний посібник. Кривий Ріг, 2021. 144 с.

У посібнику наведено матеріали для організації навчального процесу з курсу «Історія зарубіжної літератури II половини ХІХ ст.» за темами, передбаченими навчальною програмою. Дидактичні матеріали містять інформацію історико-літературного характеру, понятійно-термінологічний апарат, питання для самоперевірки та обговорення на практичних завданнях, підсумкові тести та ін.

Рецензенти:

Ковпик С. І., доктор філологічних наук, професор (Криворізький державний педагогічний університет);

Махачашвілі Р. К., доктор філологічних наук, професор (Київській університет імені Бориса Грінченка)

Рекомендовано до друку

кафедрою української та зарубіжної літератур КДПУ (протокол № 13 від 09 червня 2021 р.);

Вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 12 від 29 червня 2021 р.)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ I. СТРУКТУРНІ СКЛАДОВІ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ОПРАЦЮВАННЯ ЛЕКЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ.....	7
Опис, мета і завдання навчальної дисципліни.....	7
Програма та структура навчальної дисципліни.....	11
Методи навчання та методи контролю.	18
Поради щодо самостійного опрацювання навчальних матеріалів, здійснення самоперевірки в процесі систематизації знань.....	19
РОЗДІЛ II. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАНЯТЬ.....	21
Тема 1. Основні тенденції розвитку зарубіжної літератури класичного реалізму.....	21
Тема 2. Своєрідність розвитку реалізму у Франції 30-40-х рр. XIX ст.	35
Тема 3. Соціально-культурний розвиток Англії та літературний процес.....	60
Тема 4. Російська література середини – II пол. XIX ст.	75
Тема 5. Особливості розвитку літератури США середини – II пол. XIX ст.	92
Тема 6. Специфіка розвитку французької літератури 50-60 рр. XIX ст.	103
Підсумкові тестові завдання для самоперевірки	124
Підсумкова контрольна робота.....	132
ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ.....	138

ПЕРЕДМОВА

Питання організації навчального процесу, удосконалення самостійної роботи студентів за умов реформування освітньої стратегії є надзвичайно актуальними. Нині зорганізовано нову освітню парадигму, що існує в дистанційній та комбінованій формах. Особливостями цієї дидактичної моделі є формування свідомого ставлення до навчання, посилення самостійного компонента, укладання кожним студентом власної освітньої стратегії.

Пропонований посібник забезпечує методичну підтримку навчального процесу, організованого в дистанційній та комбінованій формах, становить міцну основу для якісного засвоєння матеріалів курсу. Ефективність вивчення предмета базуватиметься на синтезі інформаційної та мотиваційної складових. Навчально-методичне видання містить дидактичні матеріали, що спрямовують діяльність студентів під час самостійного осмислення окремих тем курсу, опрацювання складних питань, роботи з конспектами. Доступ здобувачів вищої освіти до подібної інформації сприятиме виразненню індивідуальної перспективи вивчення курсу, стимулюванню узагальнення навчального матеріалу.

У навчально-методичному виданні подано теоретичний та історико-літературний матеріал, що розкриває особливості культурного процесу країн Західної Європи, Росії та США. Фактично цей курс хронологічно охоплює період від 1830-х до 1890-х рр. Художні здобутки цього етапу завершують класичну добу та формують передумови модерного оновлення в культурі ХХ ст. У посібнику репрезентовано специфіку розвитку літератури окресленого періоду; відтворено взаємовплив таких напрямів, як: реалізм, романтизм,

натуралізм, символізм. Виходячи із закономірностей розвитку світового мистецтва, значну увагу приділено з'ясуванню концептуальних засад провідних філософських течій, що вплинули на розвій літератури, добору фонових знань культурологічного спрямування, визначенню жанрової домінанти періоду тощо.

У посібнику наведено понятійно-термінологічний апарат, питання для контролю знань студентів (при самостійному опрацюванні дидактичного матеріалу), до кожної теми подано список літератури тощо. У змісті навчального матеріалу окреслено контактні зв'язки між українською та зарубіжними літературами.

При відтворенні історико-літературного контенту наведено візуальні ряди, що переважно демонструють втілення творів літератури в живописі. Завдання, що залучають ілюстративний матеріал, дають можливість застосувати зорові асоціації, формувати просторове бачення, увиразнювати домінуючі модули художнього твору. Запропоновані зображення належать до стокових зображень, які репрезентовано для широких кіл у фотобанках відкритих інтернет-джерел та графічних редакторів (Crello, Canva, Smart Art та ін.).

Зміст наведеного дидактичного матеріалу має професійне спрямування, зорієнтований на реалізацію освітньої мети, що виявляється в детальному опрацюванні тем, які представлені в шкільній програмі із зарубіжної літератури. Зокрема значну увагу приділено характеристиці індивідуальних стилів найвидатніших зарубіжних митців, розгляду яскравих художніх здобутків різних жанрів тощо. Таким чином відбувається проектування майбутньої діяльності вчителя-словесника.

Самостійне опрацювання окремих аспектів навчального матеріалу, систематична самоперевірка сприяє формуванню свідомого

ставлення студентів до навчального процесу. Подібний ракурс підготовки сприятиме всебічному ґрунтовному оволодінню спеціальністю майбутніми учителями-словесниками.

Посібник розраховано на студентів, що навчаються за програмою бакалаврату за спеціальністю – 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), додатковими спеціальностями: 014.02 Середня освіта (Мова і література англійська); 014.03 Середня освіта (Історія); 053 Психологія; спеціалізацією – Редагування освітніх видань.

СИСТЕМА ПОЗНАЧОК

У посібнику задля оптимізації роботи запроваджено систему позначок різних видів завдань.

 Питання для аналізу та осмислення.

 Завдання, що дозволяють увиразнити інтермедіальні принципи взаємодії літератури, кіно, музики та живопису.

 Завдання на порівняння оригіналу та перекладу, ряду перекладів.

 Завдання із використанням ІКТ.

РОЗДІЛ І

СТРУКТУРНІ СКЛАДОВІ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ОПИС, МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Шифр спеціальності, спеціальність, ступінь вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни		
		денна форма навчання	заочна форма навчання	
Кількість кредитів - 3	Шифр і назва спеціальності (предметна спеціалізація): <i>014 Середня освіта (Українська мова і література)</i>	Нормативна		
		Рік підготовки:		
Загальна кількість годин - 90		3	3	
		Семестр		
		5	5	
		Лекції		
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних - 2; самостійної роботи студента - 2	Додаткова спеціальність (спеціалізація): <i>014 Середня освіта (Мова і література англійська), 053 Психологія, спец. Редагування освітніх видань</i>	18 год.	10 год.	
		Практичні, семінарські		
		18 год.	8 год.	
		Лабораторні		
		-	-	
	Самостійна робота			
		Ступінь вищої освіти: <i>бакалавр</i>	54 год.	72 год.
	Індивідуальні завдання			
Вид контролю:				
-	екзамен			

Предметом вивчення навчальної дисципліни є світовий літературний процес II пол. XIX ст., розвиток жанрово-родових та образно-тематичних літературних явищ, діяльність провідних митців епохи реалізму.

Міждисциплінарні зв'язки. Навчальна дисципліна тісно пов'язана з такими курсами бакалаврського (першого) рівня вищої освіти, як-от: «Історія української літератури», «Вступ до літературознавства», «Культурологія», «Естетика», «Філософія» та ін.

Мета – розкрити особливості культурно-історичних явищ світового письменства II пол. XIX ст., акцентувати на визначних його пам'ятках; окреслити загальні закономірності розвитку літературного процесу окресленого періоду, означити характер провідних літературних напрямів та художніх угруповань; з'ясувати національні особливості розвитку культур різних країн окресленого періоду; визначити ідейно-художню значимість доробку видатних митців доби реалізму та акцентувати на своєрідності їхньої творчої майстерності; формувати загальнокультурні та професійні компетенції студентів.

Завдання:

- поглибити знання студентів про літературний процес II пол. XIX ст. як цілісну художню систему, сформувати вміння самостійно поповнювати теоретико-літературну базу, творчо використовувати напрацювання;
- збагатити читацьке коло студентів за рахунок художніх творів виучуваного періоду;
- опираючись на принцип історизму, виокремити чинники, які вплинули на еволюцію художнього світосприйняття XIX ст.;

- розширити історико-культурний тезаурус студентів, звертаючись до історичних та естетико-культурних фактів, трактуючи етнопсихологічні та соціокультурні коди різних народів;
- формувати загальнокультурні та професійні компетенції студентів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати:

- закономірності розвитку світового літературного процесу II пол. XIX ст. (провідні течії реалізму, основні віхи розвитку літератури цього періоду);
- специфіку суспільно-історичного контексту, що впливав на розвиток літератури II пол. XIX ст.;
- відомості про життя та творчість найвизначніших майстрів слова зазначеного періоду, їх внесок у розвиток світового мистецтва;
- основні теоретико-літературні поняття, що розкривають специфіку літературного періоду;
- зміст творів, що виносяться для опрацювання, їх місце в мистецькому процесі періоду;
- літературно-художню парадигму означеного періоду, проєкція якого на сучасність забезпечить розуміння мистецького життя сьогодення.

вміти:

- аналізувати літературні твори, визначати їх культурно-історичну роль у розвитку національної літератури;
- розкривати національні особливості літератур різних країн;
- простежувати зв'язки між естетичними поглядами та художнім доробком митців;
- самостійно узагальнювати опрацьовані теоретичні, літературно-

критичні матеріали; використовувати знання на практиці.

У процесі осягнення курсу формуються такі загальні компетентності:

- здатність до пошуку, обробки та аналізу інформації з різних джерел;
- здатність учитися й оволодівати сучасними знаннями;
- спроможність працювати в команді, вибудовувати оптимальну комунікацію;
- постановка мети та вибору шляхів її досягнення, здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу інформації, застосовувати набуті знання в практичних ситуаціях;
- спроможність використовувати ІТ-технології;
- володіння культурою усного та писемного мовлення.

Фахові компетентності:

- здатність чітко окреслювати соціально-духовну парадигму епохи, інтерпретувати й осмислювати багатоаспектні зв'язки літератури в контексті всієї культури;
- уміння використовувати здобутки світового письменства для формування світогляду студентів у межах глобалізованого світу;
- вироблення системи вмінь і навичок поглибленого текстуального аналізу;
- здатність критично осмислювати нові художні тенденції, використовувати фахові знання з літератури, уміння й навички в галузі порівняльного літературознавства для аналізу літературного процесу.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. Основні тенденції розвитку зарубіжної літератури класичного реалізму

Розвиток філософської думки, науки, літератури та мистецтва в країнах Європи та США II пол. XIX ст. Взаємозв'язок визначних художніх напрямів XIX століття в літературах різних країн. Принципи реалістичного мистецтва. Правдивість, об'єктивність, типізація у всебічному відображенні дійсності. Психологізація реалістичного зображення.

Жанрове розмаїття творів (новела, реалістичний соціальний роман, соціально-психологічний роман, історичний роман, поема, пісня та ін.).

Принципи реалізму в західноєвропейській та американській літературах у порівнянні з аналогічними тенденціями тогочасної української літератури.

Тема 2. Своєрідність розвитку реалізму у Франції

Два етапи розвитку французького реалізму XIX ст. Формування та утвердження реалізму (кінець 20-40 рр.) – творчість П.-Ж. Беранже, П. Меріме, Фредеріка Стендаля, О. де Бальзака. 50-70-ті рр. - другий період розвитку. Творчість Г. Флобера як літературний «місток» між французьким реалізмом та етапом натуралізму. Художні здобутки митців-парнасців та Ш. Бодлера (засновників модернізму).

Ж.-П. Беранже – визначний поет французького реалізму. Періоди творчості поета. Диференціація лірики за тематичним принципом на анакреонтичну та соціально-політичну. Революційний пафос, ідея визволення у творах митця.

П. Меріме – видатний французький письменник, автор ряду новел, добірки прозових балад «Гуслі...», роману в формі сюжетно пов'язаних між собою новел «Хроніка часів Карла IX», драматичних творів. Реалістичне відтворення дійсності різних країн та епох, зображення людської особистості, психології в її індивідуальній неповторності та національно-історичній типовості у творах митця.

Фредеріка Стендаль – визначний митець французького реалізму, автор літературно-естетичних памфлетів, що стають програмою літературної школи, яка обстоювала ідеї демократизації мистецтва. Основні положення памфлету «Расін та Шекспір», їх художня реалізація у творах митця. Новела «Ваніна Ваніні». Поетика твору (динамізм та драматизм оповіді, лаконічність авторських описів, стрімка зміна подій тощо), сюжетно-композиційні особливості. Соціально-психологічний роман «Червоне та чорне». Хронікально-лінійна композиція твору. Специфіка сюжету. Поетика роману (поглиблений психологізм, «точне відтворення людського серця», значимість внутрішніх монологів, невласне прямого мовлення). Історично достовірне зображення життя Франції доби Реставрації.

О. де Бальзак – видатний романіст доби утвердження реалізму. Естетика митця. Зміст і структура епопеї «Людська комедія». Поетика назви циклу. Внесок митця в розвій романного жанру.

Тема 3. Соціокультурний розвиток Англії та літературний процес середини - II пол. XIX ст.

Вплив ідеології вікторіанства на культурно-мистецьке життя країни. Періодизація історико-літературного процесу. Художні досягнення періодів.

Ч. Діккенс. Періодизація творчості. Тема самотності дитини в жорстокому світі у творчості Ч. Діккенса (романи «Пригоди Олівера Твіста», «Крамниця старожитностей», «Домбі та син», «Ніколас Нікльбі»). Композиційні особливості творів. Типізація в романах, особливості зображення долі знедолених. Концепт «добра» у творах, щаслива розв'язка конфліктів. Роль щасливого випадку в романах.

«Домбі і син». Поєднання теми розпаду сім'ї з темою згубного впливу грошей на долю особистості. Образ Домбі як ідейно-художній центр твору. Проблеми морально-етичного плану.

«Різдвяні повісті» – соціальна проповідь у художній формі.

Автобіографічність роману «Девід Копперфілд». Особливості вираження авторської позиції.

В. Теккерей. Літературна діяльність митця. «Ярмарок марноти». Ідейне навантаження підзаголовка: «роман без героя». Базар як символу тогочасного світу, театральності людського життя. Філософські аспекти твору.

Тема 4. Російська література середини – II пол. XIX ст.

Особливості історико-літературного процесу середини – II пол. XIX ст. в Росії. Провідні мотиви та жанрові форми національної літератури. Полеміка поетів «чистого мистецтва» з митцями-реалістами щодо значення поетичної творчості. Домінанти творчості І. Тургенєва, М. Некрасова, М. Салтикова-Щедріна та ін. Сімдесяти роки – одна з вершин в історії російської літератури, час створення таких шедеврів, як: «Анна Кареніна» Л. Толстого, «Біси» і «Брати Карамазови» Ф. Достоевського, «Сучасна ідилія» М. Салтикова-Щедріна. Художня специфіка літератури (відкритість авторської

програми, вираженої епічно у Л. Толстого, сатирично – у М. Салтикова-Щедрина, трагіко-драматично – у Ф. Достоевського тощо). Розвиток жанру роману в російській літературі. Морально-етичні шукання митців (уявлення про вдосконалення людини і суспільства не шляхом революційної боротьби, а засобами саморозвитку, морального самовдосконалення).

Тема 5. Особливості розвитку літератури США

Соціокультурна ситуація в США II пол. XIX ст. Ствердження національної самобутності та незалежності, пошук національного характеру як провідні тенденції американського мистецтва XIX ст. Жанрово-тематична специфіка літератури. Трансценденталізм як філософський орієнтир митців США середини XIX ст.

Поєднання романтичних та реалістичних елементів у творчості У. Уйтмена, Г. Бічер-Стоу та ін. письменників II пол. XIX ст.

Новаторство творчості Е. Дікінсон. Філософські пошуки в ліриці письменниці.

В. Вітмен – поет-новатор, основоположник американської поезії. Сюжет збірки «Листя трави». Порушення канонів традиційного віршування, розвиток верлібру. Особливості індивідуального стилю поета.

Тема 6. Своєрідність розвитку французької літератури після 1848 р.

Антибуржуазні засади творчості Г. Флобера. Повна відсутність ілюзій про життя, неприпустимість будь-яких спроб завуальованого зображення дійсності, неприйняття романтичного нагнітання як естетичні домінанти романів письменника.

Роман «Мадам Боварі» – нове слово у французькому та європейському мистецтві. Викриття непомірних виявів почуттів, притаманних романтикам. Банальна буденність життя як головний предмет зображення у творі. Переоцінка соціальних, філософських, естетичних проблем у творах митця.

Виникнення модернізму у французькій поезії 60-70-х рр. ХІХ ст. Співіснування художніх напрямів, шкіл, течій у французькій літературі 50-70-х рр. ХІХ ст.

Діяльність митців-парнасців. Естетичні засади творчості поетів. Художні доміанти книги Т. Готье «Емалі і камеї». Інтертекстуальність збірки (алюзії, натяки на витвори мистецтва, ремінісценції з творів Й. Гете, Г. Гейне, Й. Цедліца, Е. Гофмана, Ф. Рюккерта та ін.). Передмова до збірки Л. де Ліля «Античні вірші» як маніфест нової поетичної школи. Трактування античності як протиставлення теперішньому та модусу майбутнього в ліриці поета. Художні особливості збірки сонетів «Трофеї» Ж.-М. де Ередіа. Літературна діяльність Сюллі-Прюдома (спр. ім'я Рене Франсуа Арман Прюдом).

Ш. Бодлер – пізній романтик, який сягнув за межі романтизму, довівши, що в нетрях естетики цього напрямку зароджується якісно нове явище – модернізм. Філософський зміст, неприйняття сучасної поету дійсності, потяг до високого ідеалу, романтична символіка, контрастність образів збірки «Квіти зла». Структура збірки. Художні доміанти книги.

5. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових блоків і тем	Кількість годин	
	денна форма	заочна форма
	у тому числі	у тому числі

	у сь го	Л К	П З	Л З	І Р	С Р	у сь о	Л К	П З	Л З	І Р	С Р
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1 2	13
Блок 1. Особливості розвитку зарубіжної літератури середини - II пол. XIX ст.												
Тема 1. Основні тенденції розвитку зарубіжної літератури класичного реалізму	8	4	-			4	8	2				6
Тема 2. Своєрідність розвитку реалізму у Франції	26	4	6			16	26	2	2			22
Тема 3. Соціокуль- турний розвиток Англії та літературний процес середини - II пол. XIX ст.	8	2	2			4	8		2			6
Тема 4. Російська література середини - II пол. XIX ст.	10	2	2			6	10					10
Тема 5. Особливості розвитку літератури США	8	2	2			4	8	2	2			4
Тема 6. Своєрідність розвитку французької літератури після 1848 р.	22	4	6			12	22	4	2			16
Виконання ІНДЗ	8					8	8					8

Разом (блок 1)	90	18	18			54	90	10	8			72
Усього годин	90	18	18	-	-	54	90	10	8			72

6. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин (Стац.)	Кількість годин (З/ від.)
1	Новелістика П. Меріме	2	
2	Еволюція творчого стилю Фредеріка Стендаля	2	
3	Проблема соціальної детермінованості реалістичного характеру у творчості О. де Бальзака	2	2
4	Морально-естетичний ідеал та система образів у романі Ч. Діккенса «Домбі та син»	2	2
6	Творчість Л. Толстого та Ф. Достоєвського як вираження можливостей російської реалістичної літератури	2	
7	Художні особливості та тематичне розмаїття поетичної збірки В. Вітмена «Листя трави»	2	2
8	Відтворення руйнації моральних основ особистості, духовного зубожіння суспільства в соціально-психологічному романі Г. Флобера «Пані Боварі»	2	
9	Художні досягнення митців-парнасців. Збірка «Квіти зла» Ш. Бодлера як синтез великої доби європейської поезії, епохи романтизму та своєрідний пролог поетичної епохи межі ХІХ - ХХ століть	4	2
	Разом	18	8

МЕТОДИ НАВЧАННЯ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Методи навчання. Викладання курсу «Історія зарубіжної літератури II пол. XIX ст.» обумовлює використання таких методів навчання: лекція (із застосуванням мультимедійних технологій, зокрема, використанням слайд-презентацій), бесіда, самостійна робота (робота з джерелами Інтернет, опрацювання текстуального матеріалу, виконання тестових завдань, підготовка та захист дослідницьких проєктів тощо), робота з навчальними виданнями, словниками, постановка проблемних завдань тощо.

Види робіт для осмислення теоретичних понять і практичного засвоєння курсу:

- опрацювання й коментування довідкових джерел;
- виступи студентів із коментуванням основних положень курсу;
- проведення науково-навчальних дискусій;
- обговорення питань із наукових джерел, винесених на самостійне опрацювання тощо.

Методи контролю. Контроль за вивченням лекційних матеріалів курсу здійснюється у трьох видах.

1.Поточний контроль, що включає:

- усне опитування або письмовий експрес-контроль на практичних заняттях;
- перевірку виконання самостійної роботи та індивідуальних завдань.

Результати поточного контролю враховуються при виставленні екзаменаційної оцінки з дисципліни (заочна форма навчання).

2.Тематичне оцінювання з курсу може проводитися у формі контрольної роботи або тестування.

3. Семестровий контроль передбачений у формі екзамену (заочне відділення).

ПОРАДИ ЩОДО САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ, ЗДІЙСНЕННЯ САМОПЕРЕВІРКИ В ПРОЦЕСІ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ

Проблема адекватної організації та активізації самостійної роботи набуває особливої актуальності при дистанційному або комбінованому навчанні. Доступ студентів до навчальних матеріалів з курсу, що містять історико-літературний та теоретичний коментар, питання для обговорення, завдання для самоперевірки підвищить ефективність засвоєння знань.

Студенти традиційно засвоюють теоретико-літературний матеріал під час аудиторних занять та в процесі самостійної роботи над зробленим конспектом. Підготовка до занять потребує ознайомлення зі змістом попередніх тем, опрацювання термінів та літературознавчих понять для формування повноцінної системи знань із навчальної дисципліни.

При самостійному опрацюванні матеріалів курсу студентам слід звернути увагу на такі форми роботи:

- встановлення зв'язку з темами, які вивчали раніше;
- осмислення навчальної інформації;
- виокремлення ключових моментів теми;
- своєчасне укладання конспектів;
- конспектування рекомендованих першоджерел (за потреби);
- уточнення незрозумілих питань під час консультацій;

- здійснення самоконтролю щодо засвоєння теоретико-літературного матеріалу.

Опрацювання змісту навчальної дисципліни в позааудиторний час потребує роботи із систематизації матеріалів, занесених у конспекти, глибокого осмислення занотованих тем, виокремлення базових положень тощо. Ефективність навчального процесу підвищиться за умови, якщо в усіх студентів буде додатковий доступ до опорних матеріалів курсу історико-літературного та теоретичного характеру. Це дозволить повноцінно самостійно опрацювати окремі питання або певні теми, при засвоєнні яких виникли складнощі.

РОЗДІЛ II

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ КЛАСИЧНОГО РЕАЛІЗМУ

Опорні поняття: реалізм, типізація дійсності, критичний пафос творів, роман як провідний жанр.

План

1. Культурно-історичний контекст доби (середина – II пол. XIX ст.)
2. Поняття «реалізм», історія його формування.
3. Естетика й поетика реалізму.
4. Жанрова система реалістичної літератури.

1. Культурно-історичний контекст доби (середина – II пол. XIX ст.)

Для Європи та США середина – II половина XIX ст. – час активних соціальних перетворень і швидкого розвитку промисловості. У 1848 – 1849 рр. у більшості західноєвропейських країн відбулися революційні події. Серед соціально-економічних факторів доби слід визначити: бурхливий розвиток промисловості, соціальні протиріччя (протиборство буржуазії і дворянства, боротьба пролетаріату проти панівної верхівки), зміна структури суспільства (пролетаріат, буржуазія), революційна активність демократичних кіл (повстання, революції). У результаті революційних дій у більшості країн Європи відбулося становлення буржуазної демократії.

Розвій філософської думки. У філософії з XVII ст. до середини XIX ст. провідним був раціоналізм. Із середини XIX ст. філософська думка Заходу розкололась, увиразнивши проблеми, що постали у вигляді опозиції: «раціоналізм» – «ірраціоналізм». У цей час виникає позитивізм.

Позитивізм - філософія позитивного знання, що припускає можливість розглядати теоретичні спекуляції як прийоми отримання знання. Представники відстоювали думку про те, уточнене експериментальне знання слугує платформою для усвідомлення істини. Учені вказували, що виключно комплексний підхід надає можливість сприймати світ у цілому.

Класики позитивізму (представники першого покоління – О. Конт, Г. Спенсер і Дж. Міль) вважали, що мислення людини пройшло три періоди розвитку:

- теологічний (релігійний);
- метафізичний (філософський);
- позитивний (науковий).

Знання про світ, на думку цих мислителів, формується в результаті взаємодії спеціальних наук, а філософія у її класичному вигляді вже себе віджила. За О. Контом, філософія як хвороба зростання уже відходить у минуле, звільняючи місце науковій (позитивній) стадії.

Центральну ідею позитивізму становить теза про те, що в соціальному світі діють закономірності, подібні до тих, які визначають життя природи, і, отже, все, що відбувається з людиною в суспільстві можна пояснити «природними», об'єктивними причинами. Досягнення природознавства сприйняті позитивізмом як ключ до пояснення особливостей європейського життя того часу. На думку

філософів, наука забезпечує людину «позитивним», тобто достовірним, практичним, корисним знанням про світ. Тому філософія, орієнтована на науковий аналіз соціального життя, і отримала назву «позитивізм».

У 40-их рр. XIX ст. в Німеччині виник марксизм як система прогресивних поглядів представників демократичного прошарку населення, яка відтворює об'єктивні закономірності розвою суспільства та досвід революційної класової боротьби.

Марксизм – філософська, політико-економічна теорія; ідеологічний напрям революційної класової боротьби. Термін «марксизм» утворився від прізвища німецького економіста, філософа К. Маркса. Як система поглядів на природу, суспільство та знання, марксизм базується на засадах матеріалізму і діалектики.

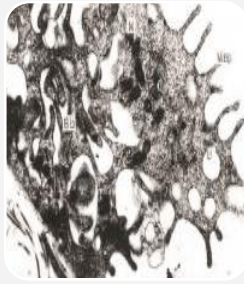
Промислова революція означила важливість технічних досягнень. У цей період закладено підвалини для винаходів та нововведень XX ст. Індустріальний розвиток обумовив постановку складних технічних завдань. Середина – II пол. XIX ст. характеризується **активним розвитком природничих наук**. Передусім варто відзначити фундаментальні відкриття у фізиці та біології:

- закон збереження енергії (Д. Джоуль, Р. Маєр, Г. Гельмгольц);
- космогонічна теорія І. Канта і П.-С. Лапласа;
- відкриття клітин як структурної основи живої природи;
- еволюційна теорія Ч. Дарвіна;
- електромагнітна теорія світла Д. Максвелла та ін.

Суть основних наукових відкриттів

Можливість збереження та трансформації енергії. Відповідно до цього твердження, певний обсяг руху в одній формі (автоматичній, тепловій тощо) перетворюється на рівну їй кількість руху в якійсь іншій формі.

Доведення клітинної структури живого, рослин і тварин. Це дозволило прийти до підсумку про єдність живих організмів та окреслити основу цієї єдності – клітину.

Еволюційна теорія Ч.Дарвіна доводить походження людини від мавпоподібного предка.

Космогонічна теорія І. Канта і П.-С.Лапласа. Ця теорія утворення Сонячної системи ґрунтується на законі всесвітнього тяжіння.

Розвиток мистецтва. Соціально-економічні процеси та досягнення в сфері науки мали вплив на виникнення та утвердження реалістичного методу в мистецтві. Поступовий відхід від романтичної піднесеності обумовив звернення митців до вивчення реальної дійсності. Об'єктивне зображення явищ соціуму, відтворення проблем доби, передача життя людей із демократичних сил, пошуки нового типу позитивного героя – провідні тенденції розвитку світового мистецтва. Творчі люди прагнули вловити та передати образи нового часу. Друге століття поспіль законодавцем мод і стилю життя залишалася Франція. У Парижі проходили салони, на яких виставлялися відібрані журі картини сучасних живописців.

У цей час зазнають удосконалення різноманітні жанри музичної творчості, особливого розквіту набуває опера (Дж. Верді, Ш. Гуно, Ж. Бізе). В образотворчому мистецтві реалізму 40–60-х рр. ХІХ ст.

з'явилися полотна, що містять глибокий критичний аналіз дійсності («Збиральниці колосків» Ф. Мілле, «Каменярі» Г. Курбе та ін.).

«Збиральниці колосків» Ф. Мілле

«Каменярі» Г. Курбе

Яскравими представниками реалістичного живопису вважаються художники Т. Руссо, Ж. Дюпре, К. Тройон та ін. Життя людей праці стало провідною темою творчості французьких митців О. Дом'є та Г. Курбе. Останній застосував термін «реалізм» стосовно особливого напрямку в малярстві.

2. Поняття «реалізм», історія його формування

Виникнення терміну «реалізм» є дещо віддаленим у часі від самого художнього явища. Він увійшов у літературний обіг лише в 50-х рр. XIX ст., коли література реалізму вже досягла вершин свого розвитку. Є. Нахлік стверджує: «Термін виник і зазвичай функціонує у протиставленні з терміном ідеалізм (на зламі XVIII – XIX ст. обидва поняття перенесено в естетику й літературознавство з філософії, де вони означали певні світоглядні позиції та морально-психологічні способи мислення й поведінки – «реаліста» й «ідеаліста»). Водночас у європейській літературі середини XIX ст. реалізм, трактований як життєподібність і заснований на тверезому глузді й аналітичності,

протиставлявся романтизмові. <...> Класичний (зрілий, «критичний») реалізм ХІХ ст. вирізняється соціальним аналізом і пов'язаним із ним психологічним аналізом, соціально-історичною конкретністю та соціально-психологічним художнім детермінізмом, саморозвитком образів-характерів» [7, с. 436].

Перший митець, що звернувся до теоретичних узагальнень стосовно поняття «реалізм», – художник Г. Курбе. Він окреслив домінантні прояви напрямку (у передньому слові до каталогу виставки «Реалізм» (1855 р.). Протягом 1856 – 1857 рр. друком виходив журнал «Реалізм», на сторінках якого письменники Ж. Шанфлорі та Е. Дюранті вдавалися до теоретичних узагальнень щодо концептуальних ознак реалізму.

Реалізм (походить від лат. realis – речовий, дійсний) – художній напрям у літературі та мистецтві ХІХ ст., визначною проблемою якого є «проблема взаємин людини і середовища, впливу соціально-історичних обставин на формування духовного світу (характеру) особистості. Замість інтуїтивно-почуттєвого світосприйняття на передній план у літературі висувається пізнавальноаналітичне начало, а типізація дійсності утверджується як універсальний спосіб художнього узагальнення» [5, с. 573-574].

Взаємозв'язок та взаємодія двох великих художніх систем – романтизму й реалізму в літературі ХІХ ст.

Перші реалістичні твори з'являлися в І пол. ХІХ ст., коли панівним напрямом був романтизм. Паралельний розвиток цих напрямів упродовж ХІХ ст. зумовив їх взаємопроникнення і взаємовплив. У творчості цілого ряду письменників, доробок яких традиційно відносять до попередньої мистецької парадигми, можна виокремити

стильові домінанти, характерні для обох художніх систем. Мистецтво реалізму увібрало в себе творчі досягнення попередніх епох.

3. Естетика й поетика реалізму

Естетику реалізму утворює погляд на літературу як наукову (в позитивістському сенсі цього слова) форму знання про світ і людину. С. Ерншоу окреслив два принципи, які дозволили реалізму домінувати в художній системі ХІХ ст. Першим із них, на думку дослідника, є настанова на правдивість, погляд на літературу як «точну копію» дійсності. Другий принцип обумовлений прагненням авторів акцентувати на сучасній реальності, перебувати «тут і зараз», художньо осмислювати злободенні теми (результати індустріалізації, збільшення ваги науки тощо [10]).

«Визначальними рисами реалістичного типу творчості є міметизм (віддзеркалення емпіричної дійсності), соціальність та аналітичність; домінантний спосіб художнього узагальнення – типізація. Художнє відображення і пізнання переважають над емоційним (само)вираженням, гносеологічна функція – над аксіологічною та іншими функціями мистецтва» [7, с. 436]. **Оснoву естетики реалізму** становить установка на достовірне, правдиве, об'єктивне зображення реальної дійсності, що обумовлюється наступними принципами: соціальної детермінації, типізації, аналітизму, універсалізму.

Принцип соціальної детермінації передбачає зображення людини як істоти, чия доля цілком обумовлена соціальними факторами: походженням, середовищем, обставинами. У цьому аспекті реалізм полемізує з принципом зображення людини в романтизмі, де герой фігурував як незалежний і самостійний суб'єкт. У реалізмі, навпаки, вчинок героя трактується не як наслідок його вільного

особистісного вибору, а як результат впливу суспільства. Митці прагнули глибоко досліджувати суть соціальних явищ та шляхом аналізу приходили до синтезу. Реалісти зображували людину в контексті навколишнього соціального середовища. Це мистецтво з особливою гострою орієнтацією на суспільні проблеми.

Принцип типізації обумовлює зображення людини як істоти соціально типової. На відміну від літератури романтизму, в центрі уваги якої перебував винятковий герой, носій унікальної індивідуальності, реалістична література зображує типи. Історія такого персонажа, за задумом письменників, повинна демонструвати закономірну логіку розвитку характеру і долі людини в сучасному світі. Недарма провідну тематику реалістичної літератури утворюють наскрізні, універсальні теми: тема втрати ілюзій, тема морального поразки, ширше – тема становлення і соціалізації молодого людини.

Принцип аналітизму передбачає дослідницьке ставлення письменника до сучасної йому дійсності. Якщо романтики трактували реальність переважно як субстанцію, яка є містично ворожою для людини і непідвладною для її розуміння, то в естетиці реалізму подібна позиція змінюється наміром виявити закони дійсності, яким підпорядковується як життя всього суспільства, так і приватне життя окремої людини. Тому особливим об'єктом аналітичного зображення в літературі реалізму стає психологія героя.

В основі принципу універсалізму лежить установка на максимально повне зображення суспільного життя. Письменники-реалісти, спираючись на наукові здобутки, прагнули відтворити реальність у всій її повноті, вивчити конкретні прояви життя, виявити закономірності явищ, дослідити провідні тенденції і максимально точно показати все це аудиторії.

У рамках цієї естетики склалися такі загальні риси реалістичної літератури:

- поглиблений психологізм (виявлення глибинного змісту внутрішнього життя людини);
- пояснення психічних аспектів персонажів їх соціальним походженням та умовами повсякденного життя;
- критичний пафос, правдиве зображення стану людини в буржуазному світі;
- всеохоплюючий соціальний аналіз дійсності;
- конкретно-історичне відтворення типових подій і героїв у типових обставинах;
- деталізоване зображення реальності (з увагою до дрібниць) тощо.

У той же час універсальні естетичні принципи реалізму знайшли специфічні форми художньої реалізації у творчості письменників. Головною темою реалістичної літератури є зображення буржуазного суспільства, морально-етичних установ, світоглядної системи, недоліків та проблем. Особливості національних різновидів реалізму «впливають передусім зі специфіки його співвідношення з дійсністю, зокрема з життям певної країни за певної історичної епохи. Ця дійсність не лише наповнює зміст творів реалістичної літератури, а й активно впливає на їхню художню форму, що тяжіє до адекватності дійсності і в її національній специфіці» [9, с. 103].

4. Жанрова система реалістичної літератури

Провідну роль у літературі реалізму відігравали прозові жанри, що обумовлено завданнями, які ставили перед собою митці (всебічне

дослідження дійсності). Прозові жанри виявили тенденцію до укрупнення (оповідання тяжіло до повісті, повість – до роману). Роман виявився максимально зручним для художнього відтворення реалій сучасності та їх ґрунтовного відображення. Прозаїки розробляли його різні жанрові різновиди: історичний, соціально-психологічний, філософський, сатиричний та ін. Ці твори відбивають прагнення митців до об'єктивності, демонструють різновекторність правдивого зображення картин життя, характеризуються широкою тематичною палітрою. Моделювання художньої реальності переважно базувалося на відображенні причинно-наслідкових зв'язків природних явищ та соціальних процесів,.

У жанрі новели працювали Фредерік Стендаль («Рожеве і зелене», «Ваніна Ваніні» та ін.), П. Меріме («Таманго», «Кармен» та ін.). До

жанрових експериментів вдавався П. Меріме, що дозволило йому розширити систему малих прозових форм (створення подвоєної або еліпсної новели). Нариси розробляли Фредерік Стендаль («Нариси Боза») та О. де Бальзак (фізіологічні нариси).

Поезія цього періоду утворює неоднорідну панораму різних течій. Романтичні та реалістичні тенденції переплітаються у творчості П. Беранже та В. Вітмена та ін. М. Некрасов створив виразні зразки реалістичної поезії. Жага оновлення естетики художньої творчості виявилася у творчості митців-парнасців та Ш. Бодлера.

Означений період є етапом формування реалістичної драматургії (у Франції), яка поступово набирала соціальних та психологічних ознак. Автори писали п'єси двох типів: драми для читання (П. Меріме, Віте та ін.) та драми для сцени (О. де Бальзак, Е. Ож'є). В драматургії можна виокремити як романтичну (збірник «Театр Клари Гасуль П. Меріме», драма «Андрієнна Лекуврьор» О. Скриби тощо), так і реалістичну (п'єси О. де Бальзака «Вотрен», «Ділок», «Мачуха» та ін.) тенденції.

Драматургія О. де Бальзака, як і його проза, відбивала конфлікти буржуазного суспільства. Ці п'єси не користувалися популярністю. На сцені ставилися переважно твори, які не йшли в загальному річищі розвитку світової літератури. Вони мали мелодраматичний зміст, віддаляли глядача від актуальних проблем доби, утверджували благопристойність буржуазної моралі. Ці ознаки домінували в п'єсах митців «школи здорового глузду» (Є. Ож'є, В. Сарду, О. Дюма (сина) та ін.).

? Питання та завдання для самоконтролю:

- Охарактеризуйте провідні культурні зрушення, історичні умови II пол. XIX ст.
- Назвіть характерні ознаки літератури реалізму, окресліть його хронологічні межі.
- Охарактеризуйте ідейно-естетичну взаємодію реалізму й романтизму в зарубіжній літературі окресленого періоду.
- Розкрийте жанрові особливості зарубіжної літератури періоду, що вивчається.

Питання для обговорення на практичних заняттях

- Філософсько-естетична основа зарубіжного мистецтва класичного реалізму.
- Вплив природничих наук на формування засад реалістичного мистецтва.
- Історія появи терміну «реалізм».
- Місце та специфіка літератури XIX ст. у загальному культурно-історичному контексті.
- Провідні ознаки поетики класичного реалізму.
- Жанрове розмаїття творів означеного періоду в західноєвропейських та американській літературах.
- Взаємодія реалізму й романтизму в зарубіжній літературі II пол. XIX ст.

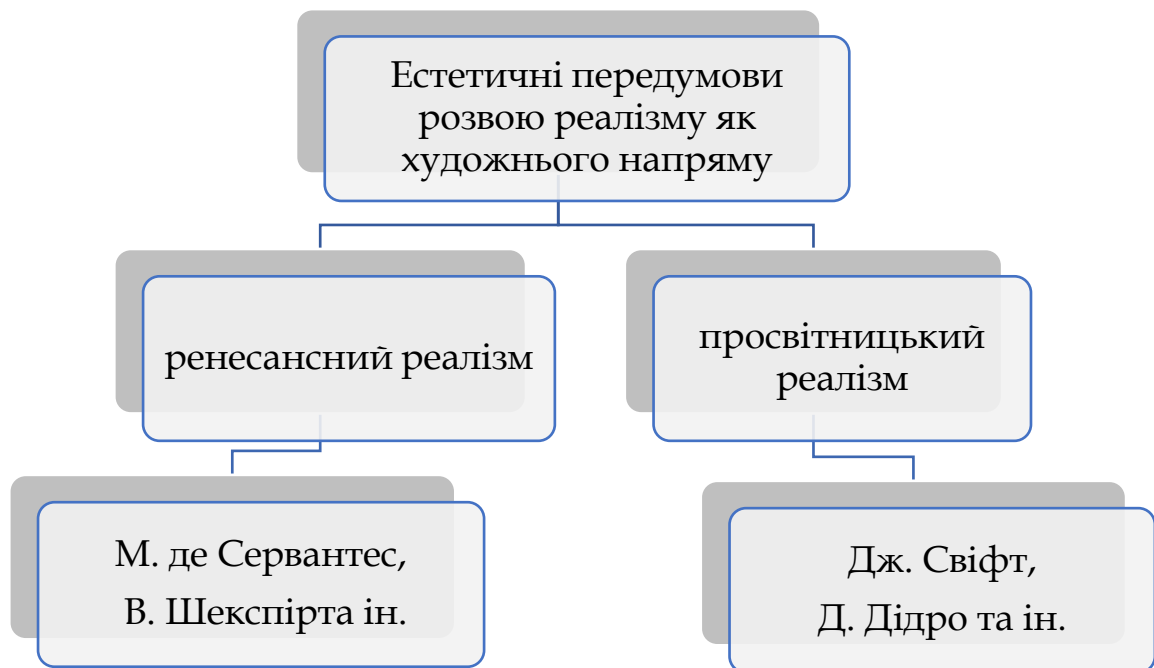
Практичні завдання для аудиторної роботи

- Укладіть ментальну карту за статтею «Реалізм». (Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка,

Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 573-574. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hromiak_Roman/Literaturoznavchyi_slovyk-dovidnyk.pdf?)

- Поясніть причини домінування епічних творів у жанровій системі реалістичної літератури.
- Спираючись на представлену схему, прокоментуйте формування провідних засад відтворення дійсності в літературі II пол. XIX ст.

- Прокоментуйте висловлення Є. Нахліка: «Реалізм – один з типів художньої творчості й мистецьких напрямів та течій різних епох (Відродження, Просвітництва, Позитивізму, культури XX–XXI ст.). Термін виник і зазвичай функціонує у протиставленні з терміном ідеалізм (на зламі XVIII–XIX ст. обидва поняття перенесено в естетику й літературознавство з філософії, де вони означали певні світоглядні позиції та морально-психологічні способи мислення й поведінки – «реаліста» й «ідеаліста»). Водночас у європейській літературі середини XIX ст. реалізм, трактований як життєподібність і заснований на

тверезому глузді й аналітичності, протиставлявся романтизмові» [7, с. 431].

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Давиденко Г., Чайка О. Історія зарубіжної літератури XIX – поч. XX ст. : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 400 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Davydenko_Halyna/Istoriia_zarubizhnoi_literatury_KhKh - pochatku_KhKh_stolittia.pdf

2. Шалагінов Б. Зарубіжна література від античності до початку XIX сторіччя. Історико-естетичний нарис : навчальний посібник. Київ : Академія, 2004. 360 с.

Допоміжна

3. Левчук Л. Історія світової культури: навчальний посібник. Київ : Либідь, 1994. 620 с.

4. Літературні напрями: від бароко до постмодернізму : науково-допоміжний бібліографічний покажчик / укладачі Т. Петруня, Є. Руденко. Миколаїв, 2013, 65 с. URL: <https://ru.calameo.com/read/003114899221c6028795e>

5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. С. 573-574.

6. Наливайко Д. Епістемологія й поетика реалізму. *Слово і Час*. 2004. № 11. С. 3-17.

7. Нахлік Є. Історизм та психологізм шевченкового реалізму. *Народознавчі зошити. Серія філологічна*. № 3 (117). 2014. С. 431-452

8. Ференц Н. Реалізм. *Ференц Н. Основи літературознавства*. Київ : Знання, 2011. С. 383-386.

9.Хайруліна Н. Жанрова своєрідність українського та англійського реалістичного роману. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 19. Т. 2. Дрогобич, 2018. С. 101-106.

10.Earnshaw S. *Beginning realism*. Manchester : Manchester University Press. 2020. 288 p.
DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526153630.00001>

ТЕМА 2

СВОЄРІДНІСТЬ РОЗВИТКУ РЕАЛІЗМУ У ФРАНЦІЇ 30-40-Х РР.

Опорні поняття: французька література, соціальна та психологічна течії, пісня, соціально-психологічний роман.

План

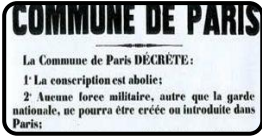
- 1.Етапи розвитку французької літератури середини – II пол. XIX ст.
- 2.Розвиток лірики в літературі Франції. Жанр пісні у творчості П. Беранже.
- 3.Стан французької прози. Творчість П. Меріме, Фредеріка Стендаля, О. де Бальзака.
4. Досягнення драматургії.

1. Етапи розвитку французької літератури середини – II пол. XIX ст.

Історичний контекст. Для Франції окресленого періоду характерна запекла політична боротьба, що позначилася поваленням режиму Бурбонів, революційними подіями 1848 р., встановленням

Паризької комуни, проголошенням Третьої республіки та ін. Історично вагомими подіями періоду мали певні символи, наприклад, знаками революції 1848 року стали барикади, Паризької комуни – червоний прапор тощо. У країні зростає розрив між демократичними колами населення та правлячою верхівкою, наростає ворожість між робітниками та буржуазією.

Основні історичні події

	1830 р. Падіння режиму Реставрації, встановлення Липневої монархії
	1848 р. Падіння Липневої монархії та проголошення Другої республіки
	1851 р. Прихід до влади Наполеона III
	1870 р. Війна з Пруссією. Завершення влади Наполеона III. Проголошення Третьої республіки
	1871 р. Становлення Паризької комуни

У літературі Франції середини – II пол. XIX ст. прийнято виділяти два етапи розвитку.

Утвердження реалізму припадає на 30-40 рр. XIX ст. На художньому світі творів цього періоду відбився взаємозв'язок романтизму та реалізму (творчість П. Меріме, Фредеріка Стендаля, О. де Бальзака). У цей час формується естетика реалізму (трактат

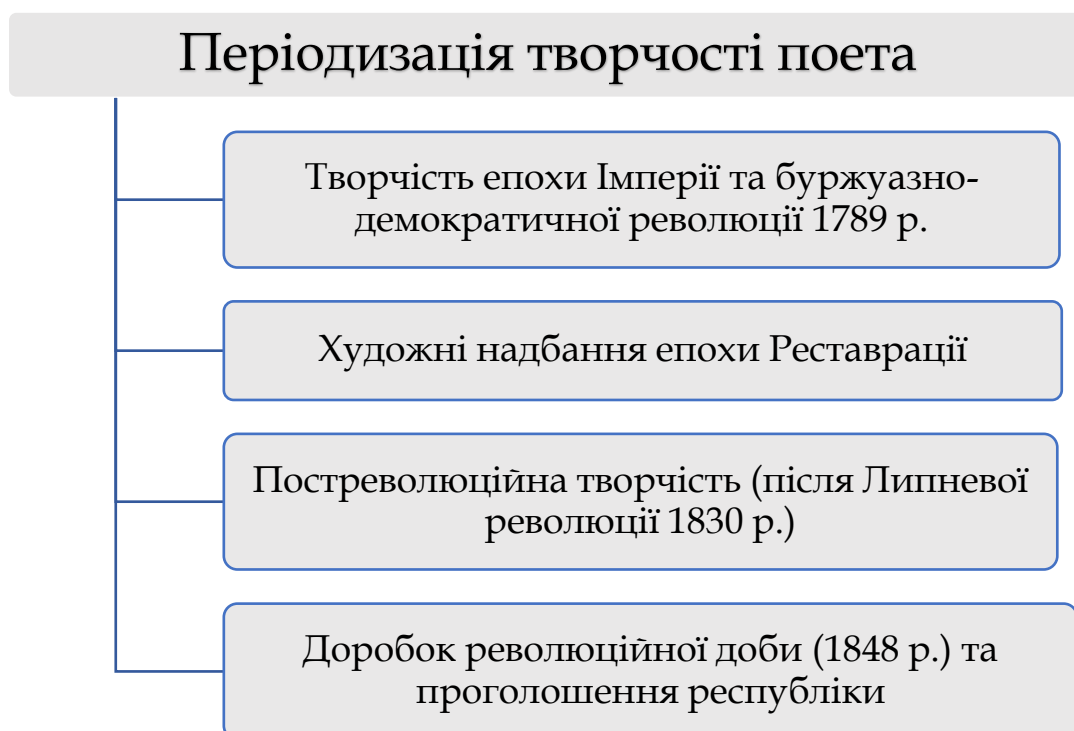
«Расін та Шекспір» Фредеріка Стендаля, передмова до «Людської комедії» О. де Бальзака).

50-60-ті рр. XIX ст. – другий період розвитку. Одна з ознак – відверта полеміка з засадами реалізму. Об'єднуючою ланкою між бальзаківським етапом французького реалізму та етапом натуралізму прийнято вважати творчість Г. Флобера. У ліриці зароджуються нові тенденції (творчість митців-парнасців та Ш. Бодлера (засновника модернізму)).

2. Розвиток лірики в літературі Франції 30-40-х рр. XIX ст. Жанр пісні у творчості П. Беранже

Провідним вектором руху поезії середини XIX ст. був взаємозв'язок та взаємозбагачення лірики романтичного та реалістичного спрямувань.

П. Беранже – визначний поет цього періоду.

Пісні раннього періоду часто поширювалися в рукописній формі. Перша збірка автора «Пісні моральні та інші» (1815 – 1816 рр.) побачила

світ в умовах цензурних обмежень та деспотичного режиму. Творчість поступово наповнюється сатиричним струменем. У першій політичній сатири «Король Івето» з народних позицій розкрито байдужість верхівки до проблем демократичних кіл. Сатиричні образи знаті представлені у піснях «Маркіз де Караба», «Біла кокарда» та ін.

В епоху Реставрації виходять збірки «Пісні», «Нові пісні», «Невидані пісні». У цей період автора двічі ув'язнено (звинувачення в образі моральності та релігії). Творчість набула громадянського характеру («14 липня», «Старий капрал» та ін.)

Пісні, написані після Липневої революції 1830 р., набувають соціального звучання, сповнені осуду буржуазного суспільства, у них представлено життя різних соціальних типів («Жебрачка», «Старий волоцюга» та ін.). У творах соціального спрямування симпатії автора на боці нужденного селянства та трудового народу, він із болем та співчуттям відгукнувся на бідкування, моральну приниженість вихідців із демократичних кіл.

Поет не поділяв революційних поглядів своїх сучасників, підтримував ідеї утопічного соціалізму. Пізні твори митця характеризуються філософською проблематикою, відходом від злободенних суспільних питань. Революція 1848 р. та проголошення республіки не знайшли широкого відгону у ліриці поета. На ці події автор відгукнувся небагатьма піснями.

Митець підніс забутий жанр пісні на небувалу висоту.

Літературні містифікації пов'язані з іменем П. Меріме та його збірником «Гузла» («Гуслі») (вірші в прозі). Твори, що увійшли до книги, автор видав за слов'янський фольклор. Висока якість стилізації дозволила митцю ввести в обихід видатних митців, серед яких О. Пушкін, А. Міцкевич та ін.

3. Стан французької прози. Творчість П. Меріме, Фредеріка Стендаля, О. де Бальзака

Окреслений період – час інтенсивного розвитку прози. Активно розвивалися повістєво-романні жанри. Середина – II пол. XIX ст. у зарубіжній літературі прийнято називати «золотим століттям» роману.

У прозі цього часу формуються дві тенденції:

- соціальна, коли основна увага зосереджена на житті суспільства, а саме: побутовому, звичаєвому, класовому та ін. аспектах. Людина постає «клітиною» суспільства. (О. де Бальзак);
- психологічна, коли в центрі уваги особистість, її почуття, переживання, думки, спричинені умовами соціальної дійсності. (Фредерік Стендаль).

Фредерік Стендаль – видатний представник французького реалізму, автор новел, романів, літературних памфлетів, що вплинули на формування програми літературної школи, яка обстоювала ідеї демократизації мистецтва.

Бейлізм – доктрина особистісної самореалізації (сформульована в щоденниках молодого автора), що трактує творчість як дослідження об'єктивного змісту внутрішнього світу людини.

Основні положення праці «Расін та Шекспір». Памфлет спрямовано проти епігонів класицизму, який, на думку автора,

найвиразніше представлено творчістю Ж. Расіна. Як стверджує автор, естетичні ідеали, які відстоював митець, відійшли в минуле, а нація потребує нової літератури, яка б відповідала духу часу. Своїм орієнтиром він вважав В. Шекспіра, а надії покладав на «мистецтво нової епохи» – романтизм (проте у памфлеті сформульовано засади реалізму, що обумовлено відсутністю терміну «реалізм»). Автор акцентував на таких принципах, як: правдивість, об'єктивність, точність відтворення явищ дійсності.

Новела «Ваніна Ваніні». Італійська тематика посіла важливе місце у творчості митця, її автор порушив і в цьому творі. У центрі уваги – сильні характери змовника-карбонарія П'єтро Міссіріллі та багатой аристократки Ваніни Ваніні. Пристрасність характерів зближує новелу із творами романтизму. Проте трактовка подій має реалістичний характер. Автор акцентує увагу на тому, яка прірва виникає між закоханими на ґрунті різного соціального походження. Драматизм оповіді обумовлений тим, що щастя двох людей виявляється приреченим через різні уявлення про честь та обов'язок.

Соціально-психологічний роман «Червоне та чорне». Твір має авторський заголовок «Хроніка ХІХ століття», що вказує на відображення історично точної картини суспільного життя Франції часів Реставрації. Назва роману символічна. «Червоне» постає символом Наполеонівських війн, революцій, надій на свободу та необмежені можливості людей різних соціальних прошарків. А «чорне» вказує на сили Реставрації – епохи, що повернула станові привілеї. У розробці фабули автор йшов від реальних подій (кримінальна хроніка в газеті). Його роман-біографія набуває характеру соціально-філософського дослідження доби, відбиває об'єктивні процеси, на які не може впливати випадок. Складність та

неоднозначність характеру Жульєна Сореля відображає трагічність епохи. Головний персонаж є організуючою ланкою твору. Він протистоїть середовищу, наділений внутрішньою силою, здатний керувати своїми почуттями. Твір має хронікально-лінійну композицію. Особливостями поетики роману є поглиблений психологізм, «точне відтворення людського серця», введення в текст внутрішніх монологів, невласне прямого мовлення тощо.

О. де Бальзак – видатний романіст доби утвердження реалізму. Естетико-літературна програма письменника знайшла вираження в «Передмові» до «Людської комедії», де суспільство як цілісний організм розглядається у відповідності до природи. Митець увів у літературу новий принцип: зображення не окремих явищ суспільного життя, а складну систему взаємозалежних подій, фактів. Автор розглядав три форми буття – «чоловіки, жінки і речі».

Провідні естетичні принципи митця:

- всеохоплююче зображення суспільства;
- змалювання життя в історичній перспективі;
- відтворення соціальних типів;
- правдиве віддзеркалення явищ дійсності.

Зміст і структура «Людської комедії». Назва циклу – алюзія на «Божественну комедію» А. Данте. За задумом він мав складатися зі ста сорока чотирьох творів, проте реалізувати письменник зміг лише дев'яносто шість.

Автор поділив цей цикл творів на три частини:

- «Етюди про звичаї»,
- «Філософські етюди»,
- «Аналітичні етюди».

Перша частина має внутрішній поділ на сцени. У «Передмові» О. де Бальзак його пояснив: «Це нелегка праця – змалювати дві-три тисячі людей, що чимось вирізняються на тлі своєї епохи, бо приблизно стільки набереться в кінцевому підсумку типів, які представляють кожне покоління, і «Людська комедія» вмістить у собі їх усіх. Така кількість облич, характерів, така безліч доль потребувала певних рамок і – хай вибачать мені за цей вислів – галерей. Звідси природно виникають уже відомі читачам розділи мого великого твору: сцени життя приватного, провінційного, паризького, політичного, воєнного і сільського. По цих шістьох розділах розподілені всі мої етюди про звичаї, які складають загальну історію суспільства, де зібрано всі події та діяння, як висловилися б наші предки. Кожний із шістьох розділів відповідає одній із головних думок. Він має свій смисл, своє значення і вміщує в собі певний період людського життя» [4].

«Гобсек». Провідна тема – відображення французького буржуазного суспільства, рушійною силою якого є гроші. Головний персонаж повісті є типом буржуазного ділка. Художньою специфікою твору є поєднання елементів реалізму (правдивість у зображенні характерів та обставин, типізація) з елементами романтизму (втаємничення минулого головного персонажа, напружений сюжет).

«Шагренева шкіра». У творі за допомогою символу та фантастики передано формулу людського егоїзму, що складала суть життя буржуазного суспільства. Образ «шагреневої шкіри» є символічним. Досліджуючи біографію митця, А. Моруа писав: «У його записнику, у якому він занотовував сюжети, можна знайти таку нотатку: «Винахід шкіри, що уособлює життя. Східна казка». Спершу він передбачав написати фантастичне оповідання (в дусі Е. Гофмана) і розглядав його як «справжню літературну дрібничку, де він, однак,

спробує зобразити деякі ситуації з того жорстокого життя, яке випадає на долю геніальних людей перед тим, як вони досягають чого-небудь» [6, с.177].

У творі порушено філософські проблеми. Однією з найважливіших є вирішення дилеми «могти» – «бути». У романі наявне протиставлення двох типів життя: довгого, яке може пройти монотонно, без хвилювань та короткого, сповненого бурхливих подій, бажань та яскравих емоцій.

П. Меріме – видатний французький письменник-реаліст, автор ряду новел, драматичних творів, роману «Хроніка часів Карла IX» (у формі сюжетно пов'язаних між собою новел). Історична тематика у творчості митця ілюструє звичаї та події XIV ст. («Драма Жакерія»), релігійні війни 1572 р. (роман «Хроніка часів Карла IX») та ін. Збірка «Мозаїка» (1833 р.) містить психологічні, фантастичні, реалістичні твори. У центрі переважної більшості творів збірки зображено виняткову драматичну подію, яка примушує персонажів розкривати свій внутрішній світ, діяти за нетипових умов.

Новелістика митця вражає екзотичністю тем, увагою до «нецивілізованих» характерів, реалістичним відтворенням дійсності різних країн та епох. Психологічні твори автора передусім звернені до внутрішнього світу француза, сучасника автора (наприклад, «Етрусська ваза», «Подвійна помилка», «Партія в триктрак» та ін.). Екзотичність тематики виражається у зверненні письменника до культур Корсики («Матео Фальконе», «Коломба»), Іспанії («Кармен»), Литви («Локіс»), Африки («Таманго») та ін.

Ряд новел митця відбивають тенденцію до укрупнення жанрів, наближаючись обсягами до повісті («Подвійна помилка», «Кармен», «Душі чистилища» та ін.).

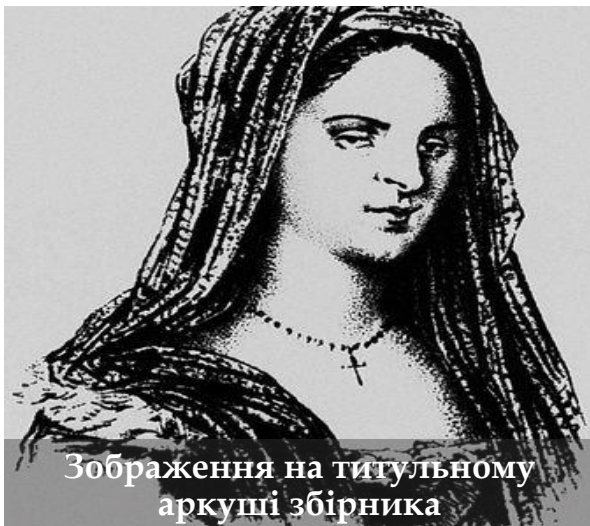
4. Досягнення драматургії

Середина XIX ст. – час формування французької реалістичної драматургії, яка розвивалася у двох напрямках:

- драми для читання (П. Меріме),
- драми для постановки на сцені (О. де Бальзак).

Збірка П. Меріме «Театр Клари Гасуль». Вихід збірки (1825 р.) пов'язаний із літературною містифікацією (вигадане авторство, біографія іспанської комедіантки). Згідно із задумом митця, авторство книги приписувалося іспанській акторці Кларі Гасуль. Тогочасні критики писали про цю збірку як новаторське явище.

Для підтримки містифікаційної історії на обгортці книги вміщено малюнок – портрет «авторки» в національному вбранні, виконаний Е. Делеклюзом. Це зображення було дуже схожим на портрет П. Меріме того ж художника.

Зображення на титульному аркуші збірника

Портрет П. Меріме

Спочатку збірка складалася з п'яти п'єс: «Іспанці в Данії», «Небо і пекло», «Жінка-диявол» та ін. Через чотири роки її поповнили ще два твори («Випадковість», «Карета святих дарів»). При написанні драм митець орієнтувався на театр іспанського Відродження. Автор у п'єсах

передавав місцевий та етнографічний колорит. Митець жанр усіх творів визначив як комедії, лише «Карету святих дарів» назвав жанром, характерним для іспанської драматургії – сайнетом.

Твори мають рамкову побудову, динамічні сюжети, написані розмовною мовою. Усе це засвідчує, що автор відходить від класицистичної естетики, а у п'єсах наявні тенденції романтизму та реалізму.

Драматургія О. де Бальзака. При роботі над п'єсами автор орієнтувався на сучасний йому театр. Тематика драматургічних творів митця надзвичайно близька до тематики «Людської комедії». У центрі уваги – влада грошей, руйнування моральних основ суспільства, розпад сім'ї («Мачуха», «Ділок», «Школа подружнього життя» та ін.).

? Питання та завдання для самоконтролю:

- Означте специфіку соціальної та психологічної течії французької прози.
- Окресліть розвій поезії, прози та драматургії означеного періоду у Франції.
- Охарактеризуйте естетичні погляди Фредеріка Стендаля.
- Розкрийте структуру «Людської комедії» О. Бальзака, визначте її ідейний задум.
- Спробуйте визначити місце французької літератури означеного періоду в загальному культурно-історичному контексті.

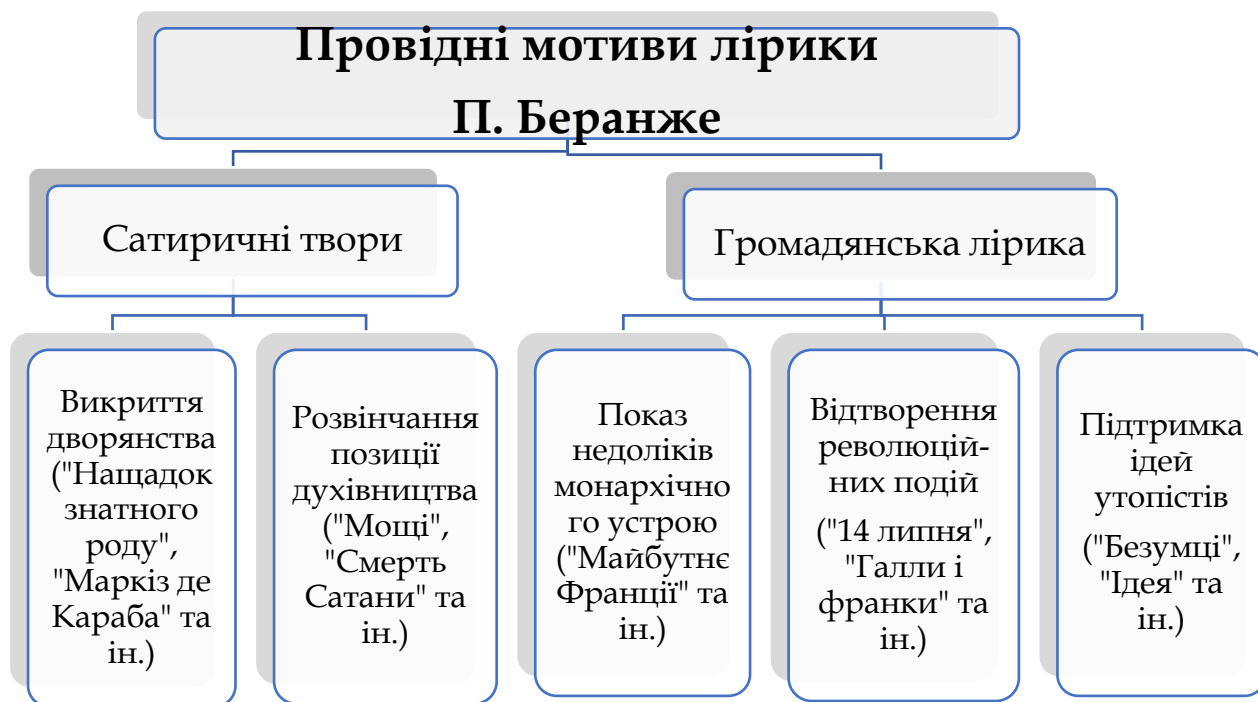
Питання для обговорення на практичних заняттях

- Історична ситуація у Франції середини ХІХ ст. Особливості мистецького життя країни. Періоди розвитку французької літератури означеного періоду.
- Теоретичне обґрунтування принципів реалізму в працях О. де Бальзака та Фредеріка Стендаля.
- Особливості розвою лірики в літературі Франції. Жанрові різновиди пісні у творчості П. Беранже. Тематичний спектр лірики митця.
- Творчі здобутку П. Меріме-прозаїка. Художні особливості новелістики письменника. П. Меріме і Україна (праці «Українські козаки та їхні останні гетьмані», «Богдан Хмельницький»).
- Вираження естетичних поглядів Фредеріка Стендаля в працях «Расін та Шекспір», «Про кохання» та ін. Реалістична розробка конфлікту новели «Ваніна Ваніні», роману «Червоне та чорне».
- Творчість О. де Бальзака. Естетичні погляди митця. Задум, історія написання, структура «Людської комедії». Тематичний діапазон творів циклу. О. де Бальзак і Україна.

Практичні завдання для аудиторної роботи

Творчість П. Беранже

- Творчість П. Беранже характеризується громадянським спрямуванням. Значна частина його пісень мала викривальний характер. Спираючись на матеріали схеми, прокоментуйте особливості сатиричної та громадянської лірики митця.

- Проаналізуйте твір П. Беранже «Прощай». Спробуйте сформулювати життєве кредо митця.

Вже скоро, Франціє. Я смерті подих чую.

О мати дорога! Нехай твоє ім'я,

Ім'я улюблене останнім прокажу я.

Чи хто любив тебе відданніше, як я?

Я вихваляв тебе, не вмючи читати,

І нині в смертну мить, знесилений украй,

Про тебе буду я, конаючи, співати,

Ти ж пошануй мене сльозою і – прощай!

Як десять королів прийшли тобі на страту

І в кров топтав тебе їх переможний віз,-

Я рвав на корпію їх пурпурову шату,

Точив на рани я бальзам цілющих сліз.

І небо зглянулось. Плідні твої руїни

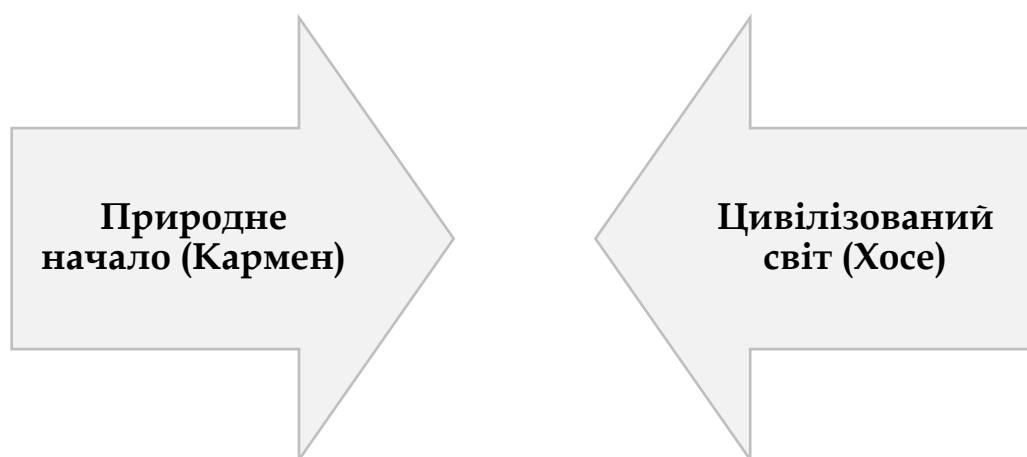
Подякою племен красуються – і знай:
 Ти зерно рівності посіяла нетлінне,
 І рівності жнива зближаються. Прощай!

Я бачу, як лежу під віком у могилі.
 Кого я тут любив – молю – оборони,
 І віддаси ти борг тій голубиці білій,
 Що берегла твої, о Франціє, лани.
 І щоб почула ти, як я тебе благаю,
 Готовий одійти в незнаний інший край,-
 Свій камінь гробовий поволі підіймаю,
 Та руки ломляться; він падає. Прощай!

Переклад М. Зерова

Творчість П. Меріме

- Охарактеризуйте конфлікт новели П. Меріме «Кармен», визначивши домінанти світоглядів носіїв різних культурних кодів. Прокоментуйте схему.

- На матеріалі новел П. Меріме («Матео Фальконе», «Кармен» та ін.) розкрийте специфіку відтворення місцевого колориту.

- Напишіть есе на тему: «Художнє вираження проблеми честі та зрадництва у творі «Матео Фальконе» П. Меріме».

- Образ Кармен належить до вічних образів, що мають після першотвору подальшу художню інтерпретацію. Ознайомтеся з поезіями різних національних літератур, в яких переосмислено цей жіночий образ. Зверніть увагу на те, що кримінальні нахили циганки, на яких акцентував П. Меріме, згладжуються, а на перший план виходить фатальність, спокусливість цієї жінки, її яскрава енергетика, неординарність.

Т. Готьє	М. Цветаева
<p style="text-align: center;">Кармен</p> <p>Кармен худа – лице гітани Хтось їй коричневим підвів; І чорні коси, й тіло тьмяне, Мов сатана у пеклі грів. Жінки гадають, що потвора, Та в чоловіків розум свій. Архієпископ із собора Відправив месу якось їй. Рудаво-темне тім'я вкрило Кільце великих кіс тугих, Що обплітають пружне тіло, Коли вона розпустить їх. Вона бліда, – але жагучий Манливий сміх, палкі уста; Багрянний перець, цвіт палючий, –</p>	<p style="text-align: center;">1</p> <p>Божественно, детски-плоско Короткое, в сборку, платье. Как стороны пирамиды От пояса мчат бока. Какие большие кольца На маленьких темных пальцах! Какие большие пряжки На крохотных башмачках! А люди едят и спорят, А люди играют в карты. Не знаете, что на карту Поставили, игроки! А ей – ничего не надо!</p>

<p>Від серця і неї жагота. Усіх красунь перемагає Смуглява мавританка вмить, І може полум'я безкрає І пересиченість збудить. Її потворність чарівлива – Зернятко солі вод морських, Звідкіль і гола, і ваблива Венера вийшла з хвиль п'янкх.</p> <p style="text-align: center;">Переклад М. Терещенка</p>	<p>А ей – нічого не надо! – Вот грудь моя. Вырви сердце И пей мою кровь, Кармен!</p> <p style="text-align: center;">2</p> <p>Стоит, запрокинув горло, И рот закусил в кровь. А руку под грудь уперла – Под левую – где любовь.</p> <p>– Склоните колена! – Что вам, Аббат, до моих колен?!</p> <p>Так кончилась – этим словом – Последняя ночь Кармен.</p>
---	---

Віра Вовк

Кармен

ще не злетів з небес беркут
ні сокіл-білозір
ні боривітер

усіх чоловіків я поміняю
на старі карти
і зашумлю фальбанами сукенки
мов розбризк піни

кохання розкіш – чорторий троянди
як кров пульсує кастаньетами

за долю-волю я віддам у танці
карту життя

- На основі новели П. Меріме «Кармен» та перегляду опери Ж. Бізе «Кармен» або балету Р. Щедріна «Кармен-сюїта» визначте особливості кодування в цих типах мистецтва. Використовуючи елементи інтермедіального аналізу, розкрийте:
  - тематичну спорідненість творів;
  - особливості передачі основних сюжетно-композиційних вузлів;
  - відповідність інтер'єрних описів та декорацій, світлових ефектів тощо;
  - специфіку характеротворення (засобами танцю та пантоміми (для балету), вокальних партій (для опери));
  - передачу портретних описів (грим, костюми).
- Спираючись на таблицю «Реалістичне втілення романтичного сюжету в новелі «Матео Фальконе» П. Меріме», знайдіть цитатний матеріал, який би характеризував наведені твердження.

Риси романтизму	Риси реалізму
У центрі уваги – незвичайні події. Екзотичність тематики	Відтворення причинно-наслідкових зв'язків
Головний персонаж – непересічна особистість	Широке охоплення явищ дійсності
Митця цікавить внутрішні переживання окремої людини, діалектика її душі	Соціальна детермінація характерів

Творчість Фредеріка Стендаля

- У наведену інформацію про творчість Фредеріка Стендаля вставте пропущені слова.

Справжнє ім'я письменника – _____. Естетичні погляди Фредеріка Стендаля розкрито в праці _____. За жанром твір «Червоне і чорне» – _____ роман. Перша назва цього твору – _____. У творі зображено Францію періоду _____. Слова Ж. Дантона «Правда, суворая правда» – це _____ роману. «Хроніка ХІХ століття» – це _____ роману.

- Ознайомтеся з працею «Расін та Шекспір» Фредеріка Стендаля, визначте її естетичні засади. Поміркуйте, чому митець вдається до порівняння творчої манери Ж. Расіна та В. Шекспіра?

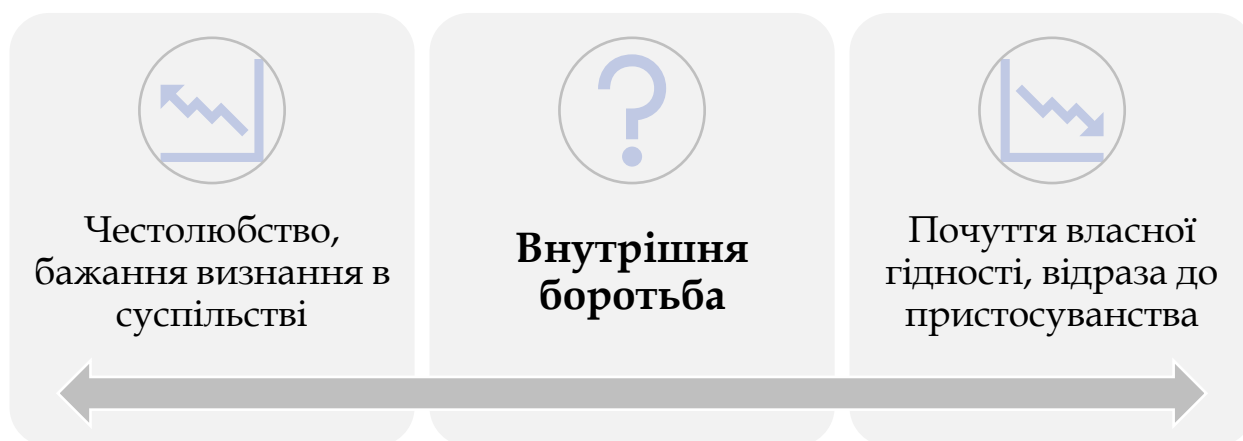
- У якій країні відбуваються події новели «Ваніна Ваніні»? Які засоби підкорені меті створення місцевого колориту? З'ясуйте значення слів «карбонарій», «карабінери», «вента» та ін, що характеризують період боротьби італійського народу за незалежність.

- У новелі «Ваніна Ваніні» автор зображує характери головних персонажів соціально детермінованими та чітко доводить, що щастя люблячих людей, які мають різне соціальне походження, неможливе через різне бачення громадського обов'язку. Визначте ім'я персонажа, якому належать висловлювання, наведені в таблиці «Упізнай героя». Поміркуйте про можливість компромісного розв'язання конфлікту.

Цитатний матеріал	Персонаж
«Мабуть, ця бідолашна жінка має грізних ворогів»	
«Я злидений слуга вітчизни; що нещасливіша Італія, то дужче я зобов'язаний зберегти їй вірність»	

«Я люблю вітчизну і свободу, бо вони обидві для мене корисні»	
«Я піду і віддамся до рук легата»	
«Віддайте мене всього вітчизні, для Вас я помер»	
«О, почваро, <...> Ось тобі почваро, забирайся геть, я нічим не хочу бути тобі зобов'язаний»	

- Доберіть інформацію про соціокультурне життя Франції доби Реставрації, звертаючи увагу на зміни можливостей представників третього стану. Порівняйте зібраний матеріал з відображенням в романі «Червоне і чорне».
- У центрі роману «Червоне і чорне» – шлях розумного та честолюбного провінціала, який в умовах Реставрації прагне зробити кар'єру. Бажання порвати з «пеклом нижчих класів» та реалії дійсності, де виходець з демократичних кіл не міг повноцінно реалізуватися в соціумі, породжують в душі персонажа внутрішню боротьбу. Саме духовні аспекти розвитку цієї особистості є психологічним стрижнем твору. Прокоментуйте схему «Проблема вибору Жульєна Сореля задля досягнення кар'єрного зростання».

- Прокоментуйте схему «Етапи кар'єри Жульєна Сореля» (роман «Червоне і чорне»).

- Доберіть цитати з роману «Червоне і чорне», які стосуються соціально-психологічних аспектів життя представників «вищого світу» (маркіз де Ла-Моль, аристократи та ін.), провінційної еліти (мер де Реналь, директор притулку пан Вально тощо) та священнослужителів (Кюре Шелан, абат Пірар, майбутні священики – безансонські семінаристи та ін.). Поміркуйте, чому Жульєн Сорель про паризьке оточення подумав: «<...> я тепер в самому центрі інтриг і лицемірства!»
- Перечитайте сцену судового процесу (роман «Червоне і чорне»). Поміркуйте, чому головний персонаж відмовився боротися за своє життя?

Творчість О. де Бальзака

- Розкрийте задум та історію написання «Людської комедії». Спираючись на схему «Структура «Людської комедії» О. де Бальзака» розкрийте специфіку побудови циклу. Для повноти відповіді ознайомтеся зі словами автора: «Це нелегка праця – змалювати дві-три тисячі людей, що чимось вирізняються на тлі своєї епохи, бо приблизно

стільки набереться в кінцевому підсумку типів, які представляють кожне покоління, і «Людська комедія» вмістить у собі їх усіх. Така кількість облич, характерів, така безліч доль потребувала певних рамок і – хай вибачать мені за цей вислів – галерей. Звідси природно виникають уже відомі читачам розділи мого великого твору: Сцени життя приватного, провінційного, паризького, політичного, воєнного і сільського. По цих шістьох розділах розподілені всі мої етюди про звичаї, які складають загальну історію Суспільства, де зібрано всі події та діяння, як висловилися б наші предки. Кожний із шістьох розділів відповідає одній з головних думок. <...>

Над цією основою з безлічі дійових осіб, комедій і трагедій я збираюся надбудувати «Філософські етюди», другу частину свого великого твору, де буде описано рушійні сили усіх суспільних явищ, де знайдуть своє пояснення шалені пориви думки та почуттів. Перша повість цього розділу «Шагренева шкіра» у певний спосіб сполучає «Етюди про звичаї» з «Філософськими етюдами» кільцем-ланкою майже східної фантазії, де Життя зображено у битві з Бажанням, першопочатком усякої Пристрасті.

Ще вище стоятимуть «Аналітичні етюди», про які я поки що нічого не скажу, бо з них досі надруковано тільки один: «Фізіологія шлюбу». Незабаром я напишу ще кілька творів у цьому жанрі. Спочатку – «Патологію суспільного життя», потім – «Анатомію вихователів» і «Монографію про доброчесність» [4].

- Згадайте, скільки персонажів зображено в «Людській комедії». Поміркуйте над проблемою принципів зв'язку між ними. Наведіть приклади застосування автором техніки «перехідних» персонажів.
- На матеріалі твору «Гобсек» прокоментуйте особливості розвитку сюжетної лінії родини де Ресто.
- Прокоментуйте схему. Доберіть цитати для характеристики образу Гобсека (повість «Гобсек»). Зверніть увагу на те, що для індивідуалізації цього персонажа автор застосував характерологічне прізвище, яке походить від французького слова «gober» (можна перекласти як «глитай»).

Психолог, який наперед обмірковує реакцію та поведінку своїх клієнтів.	Честолюбний філософ, що розглядає гроші як засіб володарювання над людьми.
Образ Гобсека	
Практичний лихвар.	Скнара, який втратив почуття реальності (опис масового псування харчів).

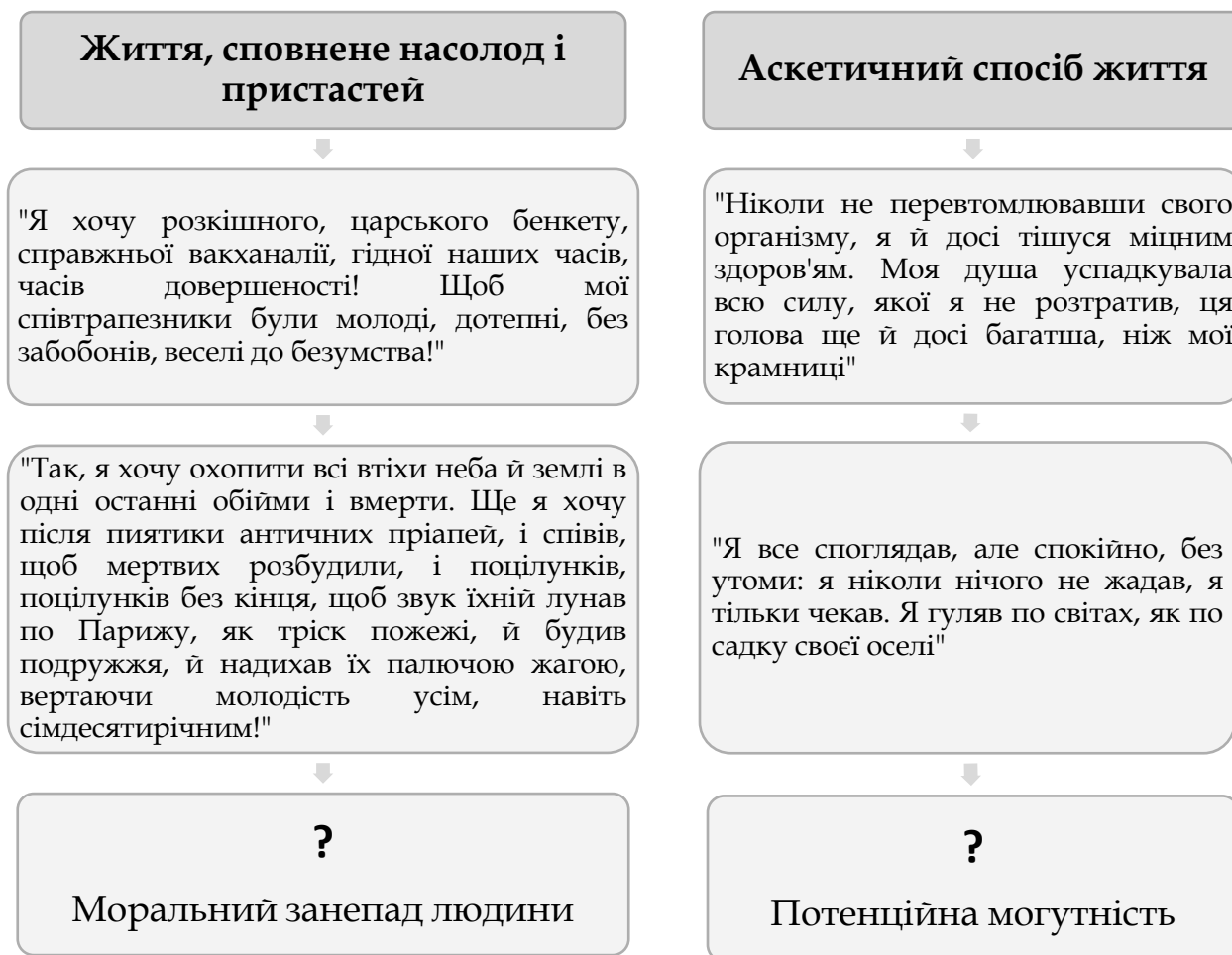

- Доберіть цитати з твору «Гобсек», які, на вашу думку, найбільше характеризують ілюстрацію Ю. Гершковича.

Ілюстрація Ю. Гершковича

- Розкрийте особливості художнього зображення проблеми влади грошей в українській та французькій реалістичній літературі (на матеріалі творів О. де Бальзака та М. Кропивницького «Глитай, або ж павук», І. Карпенка-Карого «Сто тисяч»).
- У вуста антиквара («Шагренева шкіра») письменник вклав роз'яснення провідної дилеми сучасності, яку потрактував так: «Людина виснажує себе двома несвідомими діями, що вичерпують джерела її життя. Усі форми, яких набирають ці дві причини смерті, виражають двоє дієслів: хотіти й могли. Між цими двома межами людських діянь є ще одна формула, якою володіють мудреці, і я завдячую їй щастя й довгий вік». Чи коректним видається це твердження? Для підтвердження своєї думки добирайте приклади з життєвого шляху антиквару.
- Прокоментуйте схему «Дві системи буття в романі «Шагренева шкіра О. де Бальзака».

- Поміркуйте, як можна потрактувати вислів: «Рафаель міг усе, але не здійснив нічого» («Шагренева шкіра О. де Бальзака»).
- Прокоментуйте схему «Композиція твору «Шагренева шкіра» О. де Бальзака»

Композиція твору "Шагренева шкіра"		
"Талісман" Поєднання реалістичних та фантастичних елементів	"Жінка без серця" Домінування реалістичної оповіді	"Агонія" Синтез класичної трагедії, символіки, реалістичних та фантастичних елементів

- Підготуйте повідомлення «О. де Бальзак і Україна», спираючись на такі матеріали:
  - маршрути двох подорожей Україною;

- незавершений нарис «Лист про Київ»;
- листи, які писав з України (зауваження щодо соціально-економічної відсталості, спостереження за життям селян тощо).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Анненкова О. Зарубіжна література XIX століття: європейська реалістична проза 1830-1880-х років. Київ : Знання України, 2006. 438 с.
2. Давиденко Г., Чайка О. Історія зарубіжної літератури XIX – поч. XX ст. : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 400 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Davydenko_Halyna/Istoriia_zarubizhnoi_literatury_KhKh_-_pochatku_KhKh_stolittia.pdf
3. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 206 с.

Допоміжна

4. Бальзак О. Передмова до «Людської комедії» / переклад В. Шовкун. URL: <https://coollib.com/b/332307-onore-de-balzak-peredmova-dolyudskoyi-komediyi/read>
5. Машкова О. Майстер малої форми. Система уроків по вивченню творчості Меріме-новеліста. *Відродження*. 1994. № 12. С. 46-50.
6. Моруа А. Прометей або Життя Бальзака. Київ : Дніпро, 1977. 500 с.
7. Наливайко Д. Оноре де Бальзак. Київ : Дніпро, 1985. 198 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Nalyvaiko_Dmytro_Serhiiovych/Onore_Balzak_Zhyttia_i_tvorchist/
8. Перепелкіна Т. Панорамне зображення французького суспільства та людських характерів у творчості Оноре де Бальзака. 2019. 12 с. URL:

http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/824/1/Per_st_1.pdf

9. Удовіченко Г. Курс лекцій з дисципліни «Історія зарубіжної літератури» Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2019. 121 с. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/1688/1/Udovichenko_munual_04_04_19.pdf

10. Усі зарубіжні письменники / упоряд. О. Міхільов та ін. Харків : Торсінг плюс, 2006. 384 с.

ТЕМА 3

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК АНГЛІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС СЕРЕДИНИ - II ПОЛ. XIX СТ.

Опорні поняття: вікторіанська епоха, чартисти, соціально-психологічний роман, різдвяні тексти.

План:

1. Історичні умови Англії середини – II пол. XIX ст.
2. Англійська реалістична проза:
  - особливості реалістичної манери письма Ч. Діккенса;
  - панорамне відтворення англійського суспільства у творах В. Теккеря.

1. Історичні умови Англії середини – II пол. XIX ст.

Формування реалізму в англійській літературі припадає на початок 40-х рр. XIX ст. і пов'язане з іменами Ч. Діккенса, В. Теккеря, сестер Бронте, Е. Гаскел та ін.

Цей час прийнято називати добою «вікторіанства».

Королева Вікторія

Епоху «вікторіанства» пов'язують із правлінням королеви Вікторії (1837-1901 рр.). Цим поняттям прийнято позначати комплекс ідейних та духовних переконань, моральних і етичних приписів, які засвідчували добропристойний поступальний розвій держави. Моральний кодекс утверджував консервативний світогляд. Це період індустріального розвитку, демократичних рухів, посилення політичної та економічної могутності, посилення колоніальної експансії.

Авторитетність вікторіанської моралі відбилася й на розвиткові колоній (Індії, Нової Зеландії та ін.). Великобританія в середині ХІХ ст. залишалася могутнім колонізатором, мала п'ятдесят сім залежних територій, площа яких у сто сорок разів перевищувала розмір метрополії. Як стверджує О. Мокроменко, «безперечним був вплив королеви Вікторії на зовнішню колоніальну політику. За часів її правління у ХІХ ст. Велика Британія поповнилася колоніями в Азії та в Африці» [6, с. 94].

Британський вплив відчували всі залежні території. Наприклад, із Ірландії й під час голоду 1845 – 49 рр. (який забрав життя близько 1 млн. осіб), англійський уряд наказував вивозити продовольство. Із 1857 р. Індія відбула пряме правління Британії (після ліквідації Ост-Індійської компанії), а в 1876 р. королеву Вікторію спеціальним актом парламенту утвердили імператрицею Індії. Згідно із законодавчою базою 1865 р., усі документи колоніальних держав мали бути суголосними англійським правовим нормам.

Економічний стан країни, яка пройшла індустріальну революцію, характеризувався динамічним розвитком, що позначилося введенням технічних інновацій у виробництво, механізацією заводів, розбудовою фабрик тощо [9]. Формувалися нові індустріальні центри (Манчестер, Ліверпуль, Лідс та ін.). Завдяки успіхам у медицині покращувалася демографічна ситуація.

Проте законодавча база, соціальні норми потребували реформування. У 30-х рр. XIX ст. утворюються об'єднання робітників (Лондонська асоціація робітників, Лондонська демократична асоціація, Великий північний союз та ін.)

У I пол. – середині XIX ст. в країні активізувалися суспільно-політичні рухи, провідну позицію серед яких займав чартизм. Назва руху походить від Національної петиції, основні вимоги якої стосувалися виборчого права.

Чартизм – суспільно-політичний рух робітників у Англії XIX ст., що відстоювали свої економічні та політичні права.

Чартисти фактично утворили нову силу в політичному житті країни. «Вони у великій мірі були спадкоємцями радикального інакомислення епохи французької революції, виступали авангардом самосвідомого та зростаючого індустріального робітничого класу» [10, с. 401]. Піднесення цього руху вплинуло на розбудову елементарної освіти, реформування робітничих будинків, обмеження тривалості робочого дня працівників та ін.

Суспільство спиралося на чіткі моральні норми. Зокрема, панували орієнтири доброчесності, релігійності, цнотливості. Базовими були засади родинного життя, пуританські сексуальні звичаї [10, с. 399].

Акцентувалося на «принципах свободи совісті та свободи особистості», чим реально користувалися чоловіки. Жіночому ж населенню часто відмовляли в належній освіті, гідній роботі, майнових правах. У моралі жінок домінували порядність, покірність, скромність, вдячність чоловікові та залежність від нього. Як стверджує М. Левіщенко, «цнотливість вікторіанців часто межувала з пуританізмом, саме тому вікторіанські домівки були переповнені незаміжніми тітоньками та сестрами. Сама королева Вікторія була упевнена, що місце жінки вдома і протистояла ідеям набуття жінками політичних прав. Але вже в ті часи зароджувалися думки про майбутню боротьбу жінок за громадянські права» [5, с.191].

Також у суспільстві була проблема класової дискримінації. Існував прошарок соціально незахищених людей. «Справжня свобода бідних була свободою голоду» [10, с. 400], безпритульності та незахищеності.

2. Англійський реалістичний роман

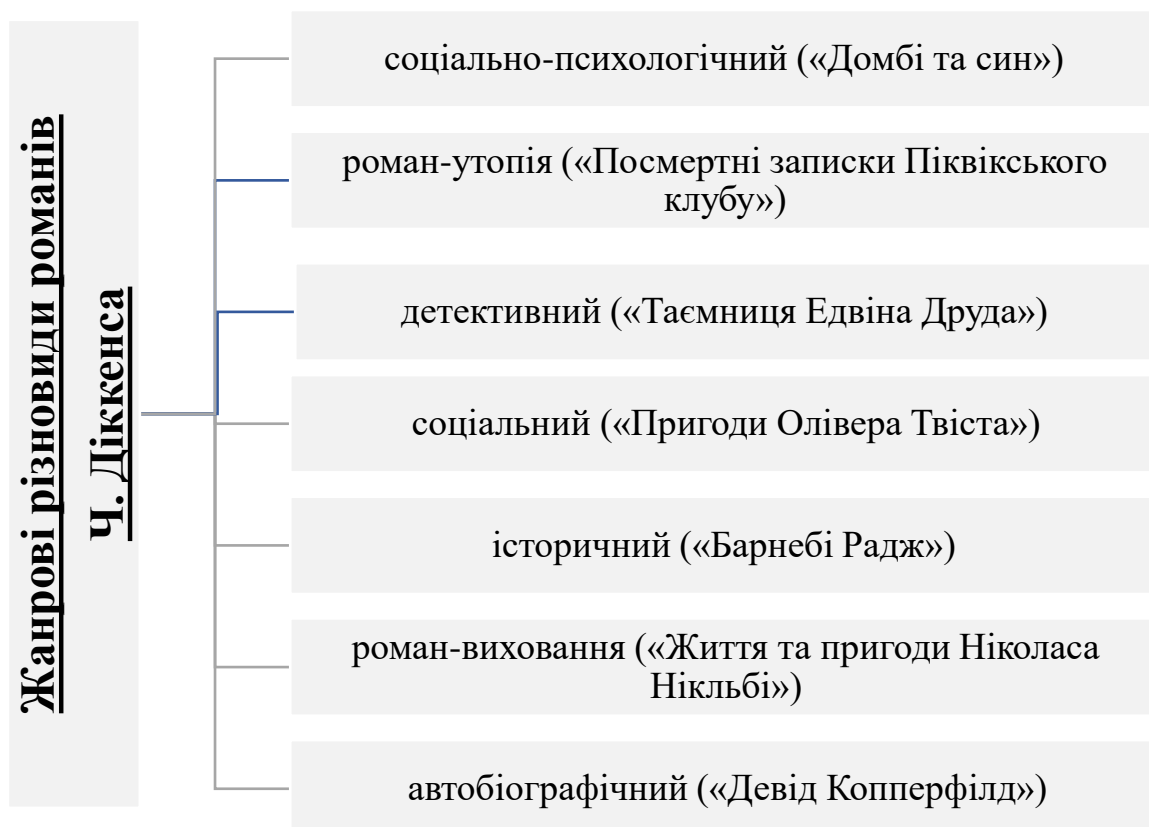
Англійські письменники-реалісти у своїй творчості зверталися до жанру роману, який дозволяв широко представити суперечності доби, акцентувати на проблемах сучасності та зобразити моральні орієнтири епохи. Популярність жанру роману 30-60 рр. ХІХ ст. прийнято пов'язувати передусім з іменами Ч. Діккенса та В. Теккерея. «Англійські романісти не тільки відкривали такі хвороби суспільства як: снобізм, егоїзм, марнославство, але й створили гуманістичні ідеали морально здорових, здатних на самопожертву людей. Опираючись на традиції просвітницького роману, матеріали сучасних газет і журналів, вони збагатили роман, надавши йому елементи публіцистичності, прямої полеміки з існуючими ідеями і філософськими

концепціями. Діккенс, Теккерей, сестри Бронте, Гаскелл внесли в реалістичну структуру оповіді символіку і метафори, елементи театру, пародії, сатири, бурлеску, пантоміми» [7, с. 104].

Особливості реалістичної манери письма Ч. Діккенса

Особливостями творчого методу митця є тонкий психологічний аналіз, відтворення типових соціальних явищ, показ моралі Вікторіанської епохи, гуманізм. Автор у ряді творів із позиції моральності та людинолюбства вдавався до проповіді добра, намічаючи перспективи соціальних стосунків у суспільстві.

Творчість митця різножанрова: нариси («Нариси Боза»), повісті (цикл «Різдвяні оповідання»), романи («Домбі та син», «Девід Копперфілд» та ін.).

Твори раннього періоду («Нариси Боза», роман «Посмертні записки Піквікського клубу») вирізняються сатиричною спрямованістю, вмінням помітити дисгармонію та конфлікти Вікторіанського суспільства. Проте каскад комічних ситуацій та добірка гротескних персонажів дозволяють передавати різні життєві ситуації з легкістю.

Із кінця 30-х рр. ХІХ ст. творчість майстра слова збагачується темою дитинства («Пригоди Олівера Твіста», «Життя та пригоди Ніколаса Нікльбі» та ін). У творах змодельовано панораму життя англійського суспільства. У романах на цю тему осмислено безліч проблем ранньої пори життя: жорстокість дорослих, бідність, сирітство, самотність та ін. Увага до дитячих образів пояснюється тим, що світ дитинства митець розглядав як особливий час, період, що не проходить безслідно та виступає «об'єднуючою ланкою між минулим та майбутнім» [11, с. 395]. Саме тому митець ідеалізує такий життєвий устрій, коли дитина перебуває в безпеці, виступає захищеною перед жорстокістю проявів світу. Подібне трактування дорослішання, як стверджують Н. Яременко та Н. Коломієць, пов'язане з тим, що «процес формування особистості базується на архетипних ситуаціях, закорінених у бутті. Відповідно, дитинство постає не тільки як самоцінний феномен, а з перспективою адаптації до дорослого життя. Причому збільшення можливостей дитини в розумінні процесів світобудови, формування її запитів та інтересів відбувається з втратою відчуття цілісності та гармонійності існування. Дитина є архетипною основою першопочатку буття. Трансформація первісного архетипу в сучасний життєвий потік відбувається завдяки ціннісним орієнтирам, ментальним структурам, релігійно-духовним концептам та соціокультурним вимогам доби» [11, с. 396]. Автор у творах підносить

на небувалу висоту ідеал гармонійного існування маленької людини. Також письменник порушував питання виховання та навчання дітей.

Усі романи 40-х рр. мають соціальну спрямованість, передають динамічність змін. Твори цього періоду: «Антикварна крамничка», «Барнебі Радж», «Американські нотатки», «Мартін Чезл-віт», цикл «Різдвяні повісті» та ін.

«Американські нотатки» – книга про п'ятимісячну подорож до Америки, в якій відбито враження від Галіфаску, Бостона, інших штатів. У праці розкрито особливості американського способу життя, плюси та недоліки демократії, піддано критиці рабство. Також вказано на моральні проблеми суспільства: продажність, непорядність, самозакоханість, пихатість. Спочатку ці висновки стосувалися переважно преси (у світлі закону про охорону авторських прав), а потім і інших сфер життя.

Починаючи із 1843 р. (виходу «Різдвяного гімну у прозі») письменник звертався до теми Різдва. П'ять перших творів увійшли до циклу **«Різдвяні оповідання»**. Вони друкувалися в різдвяно-новорічних випусках журналів «Домашнє читання», «Цілий рік». Інтерпретація сакрального часу (як періоду, коли можливі фантастичні події) дозволила автору художньо відтворити моральні метаморфози персонажів, передати віру у відродження суспільства та відновлення соціальної справедливості.

Кінець 40-х – 50-ті рр. ХІХ ст. у творчій біографії митця позначився поглибленням психологічного струменю («Домбі та син», «Девід Копперфілд» та ін.) та посиленням соціального песимізму («Холодний будинок», «Важкі часи», «Повість про два міста» та ін.).

У романі **«Домбі та син»** представлено широку панораму соціального життя Англії. Назва фірми містера Домбі набуває

символічного значення, розкриває неприродні закони, що, пануючи в суспільстві, деформують душу людини та породжують гординю, байдужість до ближнього. Автор акцентує на тому, що комерційна діяльність, майнова домінанта в соціумі призводить до деморалізації особистості, спустошення її душі. Специфічною торговельною угодою для Домбі є родина, де все має бути підпорядковано його бізнесу. Під цим кутом зору він розглядає першу дружину, доньку і сина. У такий спосіб прозаїк наголосив на кризі родини в буржуазному світі. Митець підводить читача до думки, що духовне переродження людини можливе лише за умови зміни соціального контексту, як це і трапляється з головним персонажем.

Твори останнього періоду творчості («Великі сподівання», «Наш спільний друг», «Таємниця Едвіна Друда» та ін.) позначені песимізмом, викривальним зображенням пихи вікторіанського суспільства. Соціальні недоліки увиразнюються за допомогою прийому парадоксальності, символу, деталі. Характери негативних персонажів, породжених часом, постають у всебічному прояві їх від'ємних рис.

Панорамне відтворення англійського суспільства у творах В. Теккерея

В. Теккерей у літературі Англії передусім відомий як видатний сатирик, нещадний критик буржуазного суспільства. Перші повісті автора («Із записок Жовтоплюша», «Кетрін» та ін.) написані в пародійному ключі. Саме вони принесли визнання авторові. Тоді як перший роман «Записка Баррі Ліндона» не був популярним у читачів.

Одним із найвідоміших творів автора є роман «**Ярмарок марнославства**» («Ярмарок суєти»), над яким прозаїк працював упродовж 1847-48 рр. Н. Коломієць зауважує: «Специфіка хронотопу

полягає в тому, просторова організація належить до незамкнених систем. Події твору охоплюють території Англії, Австрії, Франції, Індії та ін. країн. Хронологічно вони відбуваються в 10-30 рр. XIX ст., але історичний модус є лише фоном» [4, с. 43]. У пролозі «Перед завісою» розкрито символічність образу Ярмарку, окреслено аналогію життя – театр, введено наратора – Лялькаря.

Підзаголовок твору «Роман без героя» розкриває специфіку естетичної концепції людини в романі. Митець відтворив представників різних соціальних типів: чиновників, лакеїв, військових, вчителів, дипломатів та ін. Проте жодна особа, на думку автора, не може претендувати на роль героя. Егоїзм, хитрість, корисливість, аморальність, лицемірство – ці та інші негативні риси персонажів сатирично передано автором.

Образ Ярмарку увиразнює основу буржуазного суспільства, в якому найвищим пріоритетом є наявність грошових одиниць, а головним орієнтиром людей виступає гонитва за збагаченням. Навіть цінність особи вимірюється її статками. Найяскравіша постать Ярмарку – Ребекка Шарп, доля якої підтверджує, що марна мета в житті нівечить людську особистість. Більшість сцен роману пронизує потужна іронія, що дозволила авторові розвінчати різні сторони існування буржуазного соціуму.

У 50-х рр. друком виходять романи «Історія Пенденніса», «Історія Генрі Есмонда» та ін. Цим творам притаманна об'єктивність оповідної манери, поглиблений соціально-психологічний аналіз.

? Питання та завдання для самоконтролю:

- Схарактеризуйте розвій Англії у Вікторіанську епоху.

- Схарактеризуйте художній доробок Ч. Діккенса.
- Поміркуйте, твори яких жанрів домінують у творчому доробку Ч. Діккенса.
- Визначте ідейний задум роману «Ярмарок марнославства» В. Теккерея.

Питання для обговорення на практичних заняттях

- Основні маркери соціокультурного життя Англії Вікторіанської епохи.
- Художній доробок Ч. Діккенса.
- Звернення до теми Різдва у творчості митця. Феномен святковості як засіб реалізації гуманістичних ідеалів у творі «Різдвяна пісня в прозі».
- Специфіка розкриття справжніх життєвих цінностей у романі «Домбі та син».
- Функція щасливого закінчення у моделюванні художнього світу творів.

Практичні завдання для аудиторної роботи

- Доберіть контент для інтерактивного плакату на тему: «Моральний кодекс вікторіанського суспільства», актуалізуючи такі поняття: благопристойний тип поведінки та мислення, кодекс честі, етична традиція, евфемічна мова, маскуванню непристойних та грубих явищ дійсності тощо.

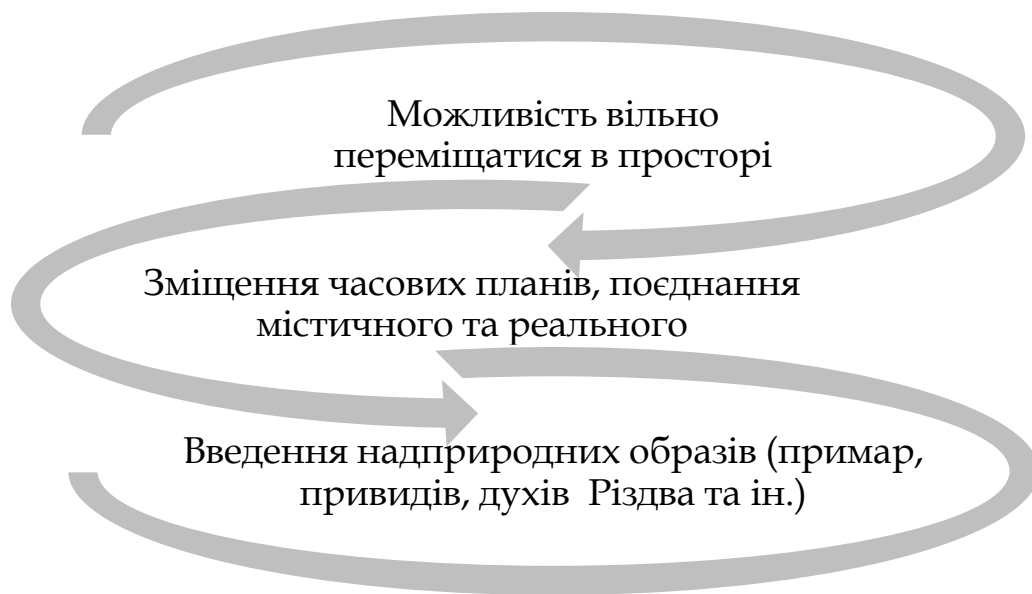
Творчість Ч. Діккенса

- У святковій літературній традиції характерним стало використання семантики Різдва як специфічної пори, коли можливі чарівні події. Художнє осмислення проявів надприродного в різдвяно-

новорічний період знаходимо в творах Е. Гофмана «Лускунчик і мишачий король», М. Гоголя «Ніч перед Різдвом», Ч. Діккенса «Різдвяна пісня в прозі» та ін. Порівняйте містичні плани цих творів.

- Доберіть цитати для характеристики головного персонажа повісті «Різдвяна пісня в прозі», зверніть увагу на характерологічне прізвище «Scrooge» (у перекладі з англійської – скнара). Які ще засоби художньої виразності розкривають скупість цієї особи?

- Віднайдіть цитатний матеріал з твору «Різдвяна пісня в прозі», який доводить, що трактування Різдва у Ч. Діккенса закоріне в міф. При підготовці користуйтеся схемою «Різдво – час релігійного синкретизму».

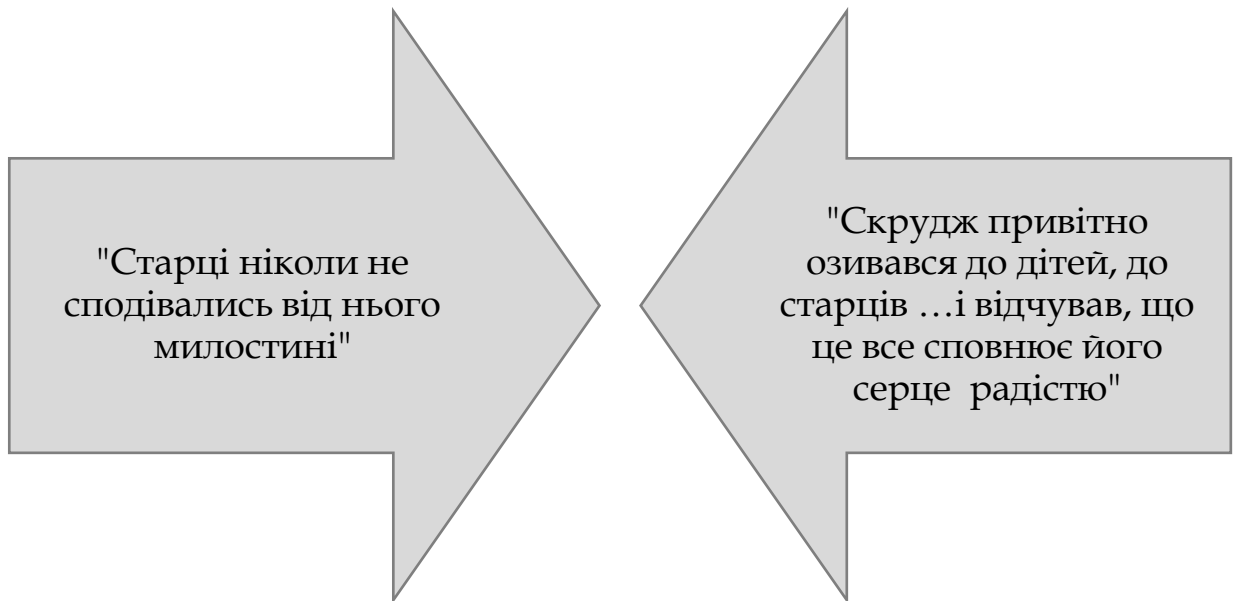
- Поміркуйте, чому митець використовує фантастичні елементи для відтворення процесу змін жадібної та егоїстичної людини на альтруїста. Чи можливо реалізувати ці завдання в межах реалістичної оповіді?

- Проаналізуйте твір «Різдвяна пісня в прозі» Ч. Діккенса, напишіть есе на одну з тем: «Пропаганда добра та духовного вдосконалення в

повісті», «Духовно-моральні трансформації Скруджа», «Роль гротескно-фантазмагоричних видінь в художньому світі повісті».

- На основі твору «Різдвяна пісня в прозі» прокоментуйте схему «Поведінкові метаморфози Скруджа».

- На основі роману «Домбі та син» поясніть суть явища «домбіцентризму». Поміркуйте над словами з твору: «Земля була створена для того, щоб Домбі і Син могли на ній торгувати, сонце і місяць, – щоб світити їм. Річки потекли й моря простерлись, щоб було де плавати їхнім кораблям. Веселка обіцяла їм гарну годину. Вітри тільки або сприяли, або перешкоджали. Зірки та планети оберталися на орбітах, щоб не зрушився світ, центром якого був торговельний дім «Домбі та Син».
- Розкрийте ставлення містера Домбі до доньки Флоренс («розмінної монети») та сина Поля (спадкоємця). На підтвердження думок доберіть цитати з твору.
  - Поміркуйте, чи правомірне твердження, що руйнація містера Домбі відбувається через гординю.
  - Доберіть описи будинку містера Домбі. Зверніть увагу на такі деталі інтер'єру як: холодна атмосфера будинку, чохла на меблях, що нагадують кубла привидів, темні кімнати, стриманість в оздобі тощо. Як ці побутові деталі характеризують людину?

- Простежте трансформації, що сталися з характером містера Домбі, добудуйте таблицю «Цитатна характеристика головного персонажа роману». Поміркуйте, чи можливі були подібні зміни, якби головний персонаж твору не змінив соціальний контекст?

Прояви негативних рис характеру	Вияви морального переродження
«<...> гарний, ставний чоловік, ... проте занадто суворий та бундючний, щоб можна відчувати до нього прихильність»	
Належав до тих «<...> джентльменів, що лиснять і хрустять, наче нові банкноти, а з часом жорсткішають і тверднуть під благодатним впливом золотих дощів»	
«Такий самий суворий, холодний, <...> з тим самим жорстким поглядом»	

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Анненкова О. Зарубіжна література XIX століття: європейська реалістична проза 1830-1880-х років. Київ : Знання України, 2006. 438 с.
2. Давиденко Г., Чайка О. Історія зарубіжної літератури XIX – поч. XX ст. : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 400 с.

URL:

http://shron1.chtyvo.org.ua/Davydenko_Halyna/Istoriia_zarubizhnoi_literatury_KhIKh_-_pochatku_KhKh_stolittia.pdf

3. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 206 с.

Допоміжна

4. Коломієць Н. Особливості художнього історизму англійської романістики XIX століття. ЛОГОΣ : збірник наукових праць. V. 4. 2021.

С. 42-44. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v4.11>

5. Левіщенко М. Концептуальні доміанти англійського вікторіанського дискурсу та його концептосфера. Вісник Житомирського державного університету. Вип. 45. Філологічні науки. 2009. С. 189-193. URL: http://eprints.zu.edu.ua/3116/1/41_45.pdf

6. Мокроменко О. Фактори становлення елементарної освіти у Великій Британії XIX ст. *Новий колегіум*. 2020. № 1. С. 91-95. DOI: 10.30837/nc.2020.1.91

7. Хайруліна Н. Жанрова своєрідність українського та англійського реалістичного роману. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 19. Т. 2. Дрогобич, 2018. С. 101-106.

8. Earnshaw S. *Beginning realism*. Manchester : Manchester University Press, 2020. 288 p. URL:

<https://www.manchesterhive.com/view/9781526153630/9781526153630.0005.xml> DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526153630.00001>

9. Justman M., Gradstein M. The Industrial Revolution, Political Transition, and the Subsequent Decline in Inequality in 19th-Century Britain. *Explorations in Economic History*. Volume 36, Issue 2, April 1999, P. 109-1277.

10. Sanders A. The short oxford history of english literature. Oxford : Oxford University Press, 1994. 641 p. URL: https://media1.evenweb.com/files/media1:5218f0c2eaffc.pdf.upl/_The_Short_Oxford_History_of_English_Literature.pdf

11. Yaremenko N., Kolomiets N. The "divine child" archetype as the matrix of overcoming the crisis of the socio-humanitarian space. *Public management: collection*. № 3 (8). June 2017 (Special edition). Kyiv : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. С. 392-403.

ТЕМА 4

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДИНИ - II ПОЛ. XIX СТ.

Опорні поняття: «чисте мистецтво», роман, роман-епопея.

План

1. Соціально-історичні умови розвитку літератури середини – II пол. XIX ст. в Росії.
2. Провідні мотиви та жанрові форми національної літератури.
3. Художній доробок Ф. Достоєвського.
4. Проза Л. Толстого.

1. Соціально-історичні умови розвитку літератури середини – II пол. XIX ст. в Росії

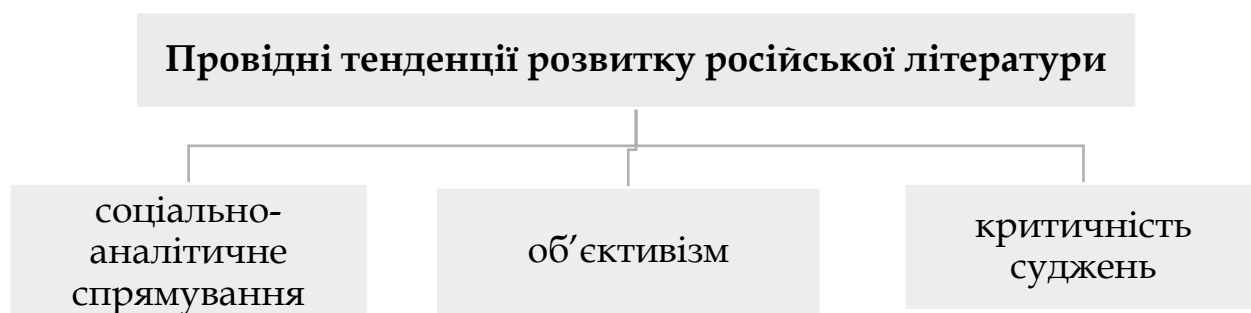
Із 1855 р. на престол зійшов Олександр II, який впровадив ряд реформ: аграрну (скасування кріпосного права), судову (запровадження системи відкритості), освітню (введення єдиної парадигми початкової освіти) та ін. Його діяльність характеризувалася

агресивною політикою щодо України. Шовіністичні за змістом Валуєвський циркуляр та Емський указ призвели до витіснення української мови з соціально-культурної сфери.

Попри процеси індустріалізації, в цілому Росія залишалася аграрною країною. Серед різних прошарків суспільства поступово зростало незадоволення невирішеним земельним питанням, обмеженням свобод людей. У зв'язку з цим виникають таємні політичні організації («Земля і воля», «Народна розправа» та ін.), шириться опозиційний рух, активізуються індивідуальні протести. У 1860-80 рр. набуває розмаху громадсько-політичний рух народництва. Після вбивства Олександра II його наступником став Олександр III, який впроваджував у життя політику контрреформ. Російська імперія збільшувала свою територію за рахунок експансії в азіатському напрямі.

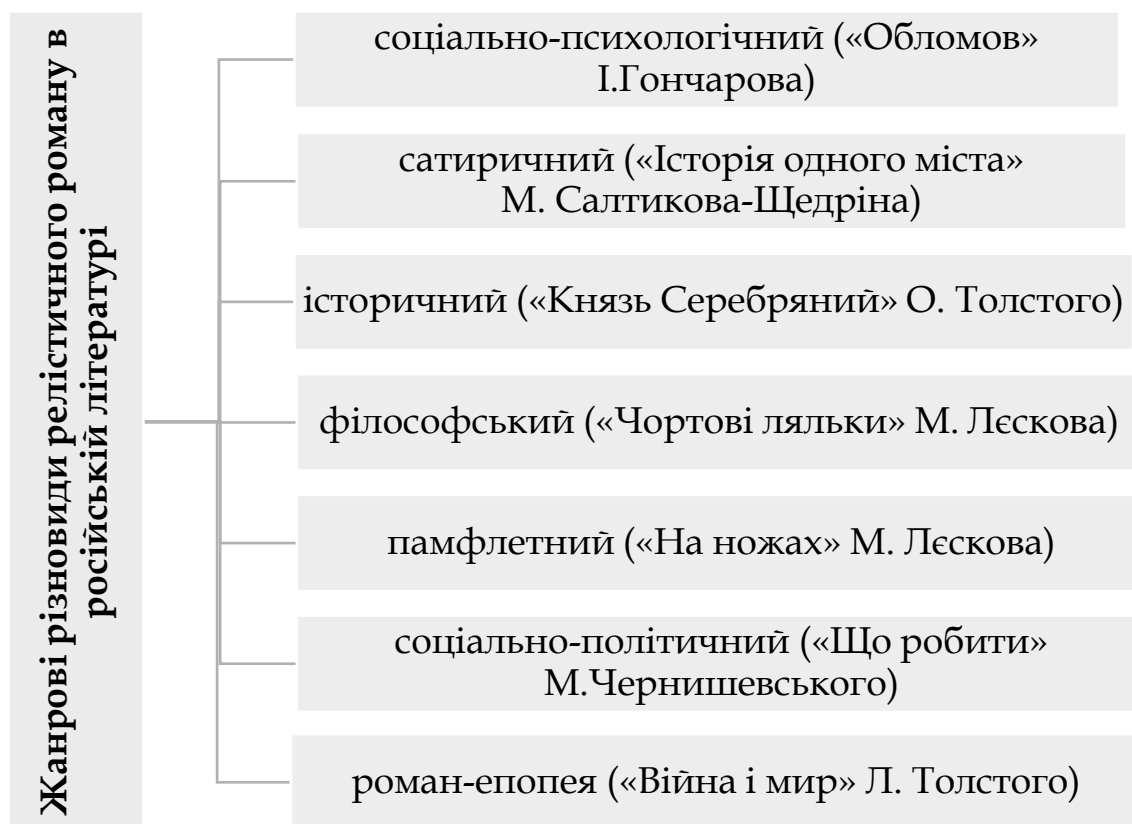
2. Провідні мотиви та жанрові форми національної літератури

Особливостями російської літератури середини – II пол. XIX ст. є соціально-аналітичне спрямування, критичність суджень, об'єктивізм.

Провідними стають **епічні жанри**, які давали змогу митцям всебічно й повно дослідити різні сфери життя суспільства. Багатоманітністю форм відзначався роман: соціально-психологічний,

сатиричний, історичний, соціально-політичний, памфлетний, філософський та ін.

У романах автори порушували актуальні соціальні та морально-етичні проблеми:

- «зайвої людини» («Рудін», «Дворянське гніздо» І. Тургенєва);
- нігілізму («Батьки та діти» І. Тургенєва);
- боротьби «нових людей» зі старим світом («Що робити?» М. Чернишевського);
- загнивання та розпаду сім'ї («Пани Головлєви» М. Салтикова-Щедріна);
- атеїзму («Біси» Ф. Достоевського) та ін.

У повістях митців у реалістичному плані відтворено актуальні проблеми доби. Ці твори розкривають дисгармонійність суспільства, зв'язки особистості та соціуму, суперечності психологічного життя людини тощо. Наприклад, повісті М. Лєскова «Життя однієї баби»,

«Леді Макбет Мценського повіту» та ін. відтворюють трагічні долі жінок різних суспільних прошарків. У творах М. Салтикова-Щедріна «Дворянська хандра», «Похорон» осмислено наслідки реформ Олександра II.

У малій прозі цього періоду помітним є тяжіння до циклізації. Цикли оповідань дозволяли письменникам синтезувати фрагментарність відтворення дійсності та об'єднання творів спільним задумом. Так внутрішні змістові зв'язки виразно виявляються в оповіданнях циклів «Праведники» М. Лєскова, «Помпадури та помпадурші» М. Салтикова-Щедріна, «Записи мисливця» І. Тургенева та ін.

У жанровій палітрі періоду вагоме місце займали казки. Ці твори займають значне місце в доробку М. Салтикова-Щедріна («Карась-ідеаліст», «Пропаала совість», «Дикий поміщик», «Орел-меценат», «Дурак» та ін.). Серед художніх надбань автора налічують тридцять два твори цього жанру. Підходи митця до моделювання художнього світу казок увиразнює завдання, яке М. Салтиков-Щедрін сформулював для сатиричних творів: «Для того, щоб сатира була дійсно сатирою і досягала своєї мети, потрібно, по-перше, щоб вона давала відчуття читачу той ідеал, від якого відштовхується митець, і, по-друге, щоб вона цілком ясно усвідомлювала той предмет, проти якого спрямоване її жало» [10, с. 127]. У цих творах в алегоричній формі розкрито недоліки самодержавства, сутність політики лібералізму, мораль панівного класу тощо.

Провідні тенденції розвитку поезії. Поети середини – II пол. XIX ст. намагалися відшукати нові шляхи розвитку мистецтва. У цей період виникає полеміка поетів «чистого мистецтва» (Ф. Тютчев, А. Фет) з митцями-реалістами революційно-демократичного крила

(М. Некрасов) щодо призначення художньої творчості. Прибічники естетичної концепції «мистецтва для мистецтва» відстоювали думку, що воно повинно бути елітарним, заперечували принципи соціально спрямованої лірики. Тематичний діапазон лірики досить широкий: зображення народного життя, призначення поета і поезії, духовного життя сучасника та ін.

Розвиток реалістичної драматургії та театру. О. Островському вдалося модернізувати національний театр. У його творчому доробку близько п'ятдесяти п'єс («Не у свої сани не сідай», «Гроза», «Безприданниця», «Вовки та вівці», «Бідність не порок» та ін.). Твори митця віддзеркалювали актуальні проблеми доби: криза патріархального суспільства (так зване «темне царство»), складнощі народного життя, доля інтелігенції, акторів тощо. У п'єсах представлено різні соціальні типи (купці, бідняки, службовці, церковники та ін.), передано побутові складові та моральні норми доби. Особливостями драматургії письменника були адаптація творів для постановки на сцені та орієнтація на глядача з демократичних кіл.

У художньому доробку М. Салтикова-Щедріна наявні дві комедії («Тіні», «Смерть Пазухіна») та ряд драматичних сцен. У цих творах розкрито соціальні протиріччя: протиставлення реліктів кріпосницького суспільства та прогресивних ідей, проблеми майнових відносин між різними соціальними групами людей, кризу купецтва, політичні сутички між ліберально та демократично налаштованими діячами тощо.

3. Художній доробок Ф. Достоєвського

Проза митця характеризується увагою до проблем «маленької людини». Авторська позиція сповнена глибоким співчуттям до

знедолених та принижених. Вихід друком повісті «Бідні люди» (1845 р.) приніс популярність Ф. Достоевському. Художній світ твору змодельовано в такий спосіб, що панорама петербурзького життя та доля бідного чиновника постають із листування. Економічні проблеми та соціально низьке становище цієї людини не вплинули на духовні якості. Приниження бідністю розкрито у листі Макара Девушкіна: «І кожен знає, Варенько, що бідна людина гірше ганчірки і жодної поваги ні від кого отримати не може <...>, у бідного, мовляв, нічого заповітного не може бути, ані амбіції якоїсь ні-ні-ні!» [6, с. 68]. Перед читачем постає особистість, здатна на благородство та великодушність. Макар Олексійович прагне допомогти Вареньці, тому приймає її вибір вийти заміж за спокусника Бикова, адже цей шлюб позбавить дівчину від принижень та дасть надію на пристойне в матеріальному плані життя в майбутньому.

Ряд творів митця 1840-х рр. присвячені актуальним проблемам доби: осмисленню зіткнення людини (вихідця з демократичних верств населення) зі світом соціальної несправедливості, розкриттю деформуючого пресингу соціуму, відтворенню соціальних негараздів («Білі ночі», «Двійник», «Роман у дев'яти листах» та ін.). У творі «Білі ночі» автором зображено долю мрійника, що живе у вигаданій реальності. Стикаючись із буттєвими проблемами, він виявляє свою нездатність відстоювати власні позиції.

Період заслання не позначився активною літературною діяльністю. У цей час автором було написано дві повісті. На цьому етапі відбулося переосмислення митцем власних морально-естетичних принципів.

Протягом 1860-х рр. виходять романи «Принижені та зневажені», «Гравець», «Злочин та кара», «Ідіот» та ін. У центрі уваги автора

постають різні грані життя людини: психологія гравця, якою керує азарт («Гравець»), психологічна картина злочинця та шлях до морального прозріння («Злочин та кара»), поневір'яння «маленької людини» («Принижені та зневажені») та ін.

Соціальні, філософські, психологічні питання осмислено в ідеологічному романі «**Злочин та кара**». У центрі уваги автора постає психологічний генезис злочину. Головний персонаж твору – молода людина, яка діє та дає оцінку дійсності з позиції власної ідеології, прагнучи довести правомірність поділу людей на тих, «хто право має» та «тремтячих створінь». Родіон Раскольников відчував себе приниженим через свою злиденність та щиро мріяв про винищення соціального зла. Його думки концентрувалися на осмисленні трагічного начала життя зневажених та скривджених людей. Автор зосереджує увагу на динаміці настрою, думках, внутрішньому програванню подій, відчуттях Родіона. Його внутрішній світ розкривається в моменти максимальної психічної напруги. Доведений до відчаю звісткою від матері про приниження сестри, постійними думками про несправедливість суспільного устрою, усвідомленням безвиході в родині Мармеладових, він обирає шлях злочину, на якому можливо «переступити через кров». Внутрішньо персонаж пояснює свої дії «великою місією». Проте скоєне вбивство викликає в його душі муки совісті, глибокі терзання, моральні страждання. Під час ідейно-моральних шукань він прагне означити власні пріоритети, знайти відповідь на філософське питання: у чому полягає зло, а в чому – добро? Спілкування з різними людьми (П. Лужиним, А. Свидригайловим та ін.), осмислення позиції Соні Мармеладової, внутрішні рефлексії приводять Родіона до певного морального висновку. Християнські заповіді, ідея смирення викликають зневіру в

наполеонівських ідеях, а духовне «воскресіння» пов'язане із подарованим Сонею Євангелієм, її вірою в можливість змін та «переродження», моральне оновлення людини.

4. Проза Л. Толстого

Л. Толстой дебютував у літературі повістю «Дитинство» в 1852 р., яка мала продовження у творах «Отроцтво» (1854 р.) та «Юність» (1857 р.). Усі вони складають трилогію, провідна тема якої – формування особистості. Головний персонаж творів перебуває в стані духовного самовизначення, пошуку смислу життя.

Тема оборони Севастополя об'єднує твори «Севастопольських оповідань», які передають військові події Кримської війни 1853 – 1856 рр. Моделювання художньої картини цих творів базується на відтворенні батальних сценах, картин госпіталю, психологічних описах страждань поранених, передачі атрибутів смерті, руїн тощо. Автор зображує різні типи людей: солдат, офіцерів, мирних мешканців та ін. Провідна ідея цих творів – засудження війни, її жорстокості, безглуздості, трагізму.

«Війна і мир». У романі-епопеї «Війна і мир» поєднано кілька сюжетних ліній, історичною основою твору стали події 1805 р., 1809 р., 1812 р. Автором відтворено низку військових баталій: Аустерліцька битва, Бородінська битва тощо), зображено постаті історичних діячів (Багратіон, Наполеон, Кутузов та ін.). У творі передано долі дворянських родин (Болконських, Ростових, Безухових та ін.), на прикладі яких автор доводить, що гармонійне життя родини має базуватися на духовному факторі. Усього нараховують більше п'ятисот п'ятдесяти персонажів. Художній світ роману-епопеї поєднує модуси мирного та військового життя, які наповнюють текст твору

контрастними описами балів, світських заходів та боїв, пожеж, трагедій тощо. Головні персонажі твору, відчуваючи обидва прояви дійсності, перебувають у межовому стані, в їх душах точиться боротьба між миром та війною, і кожен із них рефлексує, визначається із своїми духовними запитами, окреслює власну життєву позицію.

Роман-епопея – жанровий різновид, у якому синтезовано ознаки роману та епопеї. Серед особливостей організації художнього матеріалу варто виокремити: відтворення дійсності в історичному розвитку, зосередженість на переломних моментах історії, змалювання долі народу тощо.

«**Анна Кареніна**». Уперше твір публікувався частинами з 1875 р. по 1877 р. У центрі соціально-психологічного роману «Анна Кареніна» постають історії дворянських родин (Облонських, Кареніних, Левіних та ін.). Митець відтворює відмінність у традиціях, родинному устрої, психологічній атмосфері, демонструє особливості спілкування в кожній із сімей, досліджує різні родинні негаразди: прояви роз'єднаності, зради, духовні спустошення, життя за приписами «світу» тощо. Автор досліджує психологію людини, яка прагне звільнитися від упереджень патріархального суспільства («узаконеної ганьби») та жити без двозначності, нещирості, лицемірства. Життєві пошуки Анни закінчуються трагедією, тоді як Левіну вдається знайти справжній шлях свого життя, протиставивши «закон добра» «злу моральному». Спілкування з людьми з народу змінили його спосіб мислення. Він визначився із життєвими пріоритетами, які утверджували гуманізм, та були спрямовані на покращення життя вихідців із демократичних кіл, примирення інтересів представників різних суспільних верств.

Своє бачення ідеального суспільства, розуміння призначення людини автор відтворив у творчості пізнього періоду (повісті

«Крейцерова соната», «Смерть Івана Ілліча», роман «Воскресіння» та ін.). Впевненість митця в можливість духовного відродження особистості знайшла художнє вираження у творі «Воскресіння». За словами В. Семенюти, цей роман є підсумком роздумів автора «<...> над сучасною дійсністю, своєрідним художнім вираженням того світогляду, до якого він дійшов у результаті остаточного розриву зі своїм класом і переходу на позиції захисника селянських інтересів» [11, с. 269].

? Питання та завдання для самоконтролю

- Коротко охарактеризуйте соціокультурну ситуацію в Росії означеного періоду, згадайте агресивний політичний вплив на українські землі.
- Назвіть провідні тенденції розвитку лірики, епос та драми.
- Охарактеризуйте художній доробок Ф. Достоевського.
- Визначте провідну тематику прози Л. Толстого.

Питання для обговорення на практичних заняттях

- Основні тенденції розвитку російської літератури середини – II пол. XIX ст. Жанрово-тематичний діапазон творів.
- Віхи життя Ф. Достоевського. Характеристика художнього доробку письменника. Естетичні, філософські засади творчості митця. «П'ятикнижжя» прозаїка.
- Роман Ф. Достоевського «Злочин і кара»: поетика назви, ідейно-художній зміст, інтерпретація біблійних мотивів у творі.

- Складність еволюції світогляду Л. Толстого. Суть філософсько-практичного вчення «толстовство». Загальна характеристика, новаторство художнього доробку митця.
- Широта охоплення соціокультурного життя в романі «Анна Кареніна». Морально-філософська проблематика твору. Сюжетно-композиційні особливості роману.

Практичні завдання для аудиторної роботи

Творчість Ф. Достоевського

- Потрактуйте символіку назви роману «Злочин і кара». Зверніть увагу на її звучання мовою оригіналу.

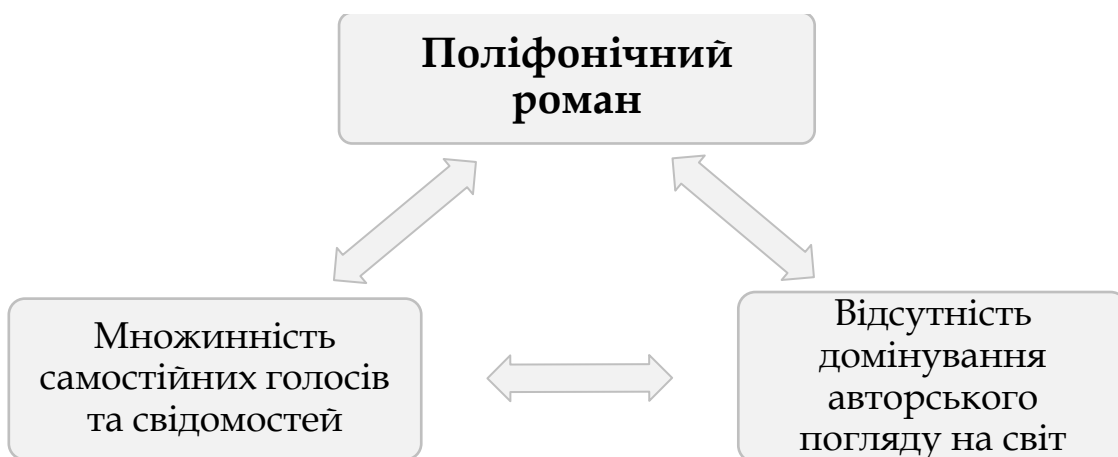
- Згідно з задумом митця твір мав поділятися на дві частини:
  - розкриття причин злочину та сам вчинок,
  - вплив скоєного на внутрішній світ особистості.

Простежте як цю ідею реалізовано на рівні назви та композиції твору.

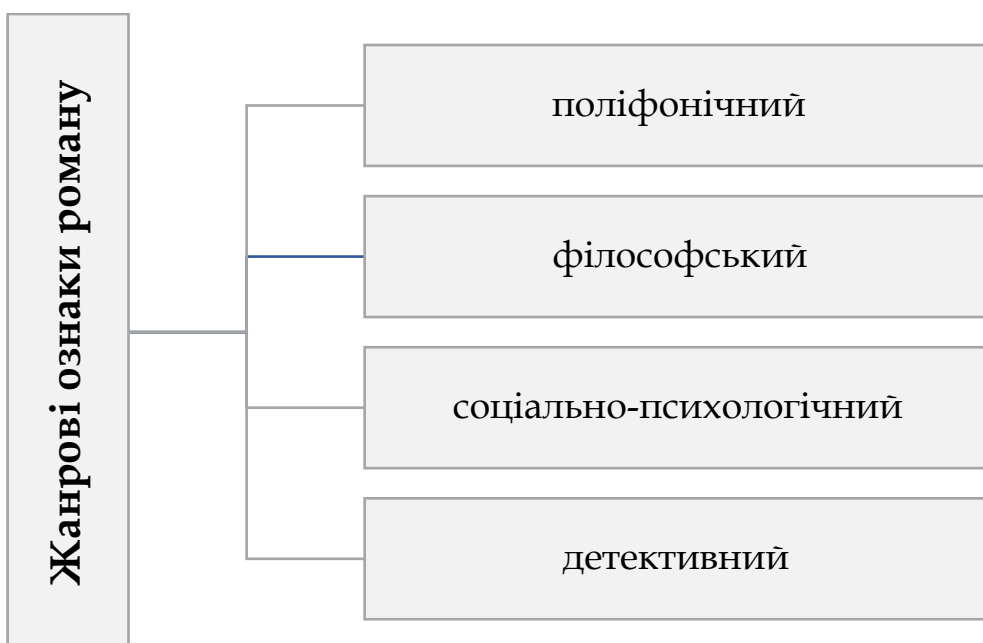
- У листі до М. Каткова Ф. Достоевський визначив провідну думку твору, вказавши, що роман є «психологічним звітом одного злочину».

Поміркуйте, що штовхнуло головного персонажа до викриття, чому його серце крають муки сумління.

- На основі роману «Злочин і кара» прокоментуйте схему «Художні особливості поліфонічного роману».

- Існує декілька жанрових визначень роману «Злочин і кара». Спираючись на схему «Жанрові ознаки твору», поясніть можливість подібних дефініцій.

- Ряд персонажів роману є носіями певного ідеологічного комплексу. Прокоментуйте схему «Втілення ідеології доби в художній канві твору», розкрийте сутність основних теорій.

**Родіон
Раскольников**

Теорія
індивідуалізму,
"надлюдини"

**Петро Петрович
Лужин**

Теорія
розумного
егоїзму

**Андрій Семенович
Лебезятников**

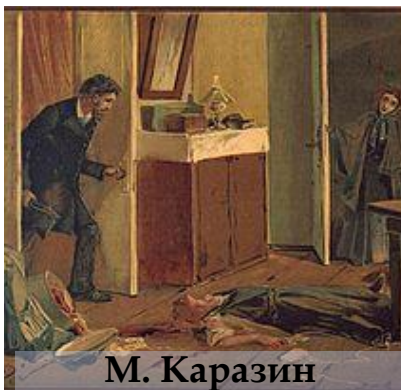
Ідеї соціалізму

- Соня Мармеладова є носієм ідеї християнського смирення. Розкрийте зміст переконань цієї героїні. Поясніть, як її погляди вплинули на духовне відродження головного персонажа.

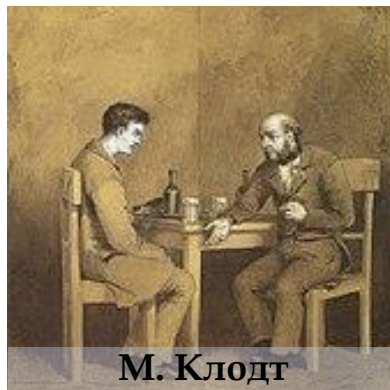
- Поміркуйте, які християнські мотиви переосмислено у творі. Чи правомірним є твердження, що інтерпретація біблійних мотивів дозволили автору здійснити глибоке дослідження епохи.

- Ф. Достоевський у романі «Злочин і кара», як і Фредерік Стендаль у творі «Червоне і чорне», звертається до постаті Наполеона, який був символом епохи. Порівняйте, в якому контексті французький та російський письменники апелюють до цієї особистості.

- Доберіть цитати з роману, які, на вашу думку, відповідають наведеним ілюстраціям М. Каразина та М. Клодта. Порівняйте описи зовнішності персонажів із портретами П. Боклевського.

М. Каразин

М. Клодт

М. Каразин

П. Боклевський. Портрет
Р. Раскольникова

П. Боклевський. Портрет
лихварки

- Роман «Злочин і кара» знайшов відображення в музичному мистецтві. Напишіть відгук, розкривши свої враження від прослуховування одного з творів (рок-опери Е. Артем'єва «Злочин та кара», опери Г. Зутермейстера «Раскольников» або інших інтерпретацій).

Творчість Л. Толстого

- Ознайомтеся з життєвим шляхом Л. Толстого. Які морально-етичні, соціальні та філософські проблеми турбували митця?
- Епіграф до роману «Анна Кареніна» має філософсько-символічний зміст («Мені помста і аз воздам»). Яка з наведених позицій, на вашу думку, вірна:
  - епіграф увиразнює ставлення автора до головної героїні;
  - епіграф відбиває ідейний зміст твору, стосується усіх персонажів, викриває нещирість, лицемірство суспільства.
- У романі «Анна Кареніна» дві сюжетні лінії, які розвиваються паралельно та практично не перетинаються. Поясніть сюжетно-композицій особливості твору.
- Відновіть у пам'яті епізод зустрічі Анни з сином. Доберіть цитати, що розкривають психічний стан жінки. Як ви уявляєте собі її

зовнішність у цей момент. Порівняйте своє бачення з наведеними ілюстраціями.

М. Врубель. Фрагмент малюнку

К. Рудаков

- Спираючись на схему, прокоментуйте висновки, до яких прийшли О. Каренін та О. Вронський під час зустрічі в період тяжкої хвороби Анни після пологів.

- На прикладі сімей, зображених у творі, означте морально-етичний комплекс людини вищого світу. Чи можна розглядати зізнання Анни чоловіку, яке відбулося в день перегонів, як переступ через межу дозволеного не лише в родині, а й у суспільстві? Розкрийте суть конфлікту між Анною і світом.
- З'ясуйте, чому утопічний проєкт порятунку країни К. Левіна завершується крахом.
- Прокоментуйте епізод зустрічі К. Левіна з селянином Федором. Які філософсько-моральні цінності відкрилися поміщику? Доберіть цитати, що характеризують духовне прозріння землевласника. Як ви розумієте фразу «жити для душі»?
- Порівняйте погляди А. Кареніної та К. Левіна на шлюб та сімейні стосунки. Як можна потрактувати те, що кохання руйнує життя Анни, і це ж почуття наповнює світлом та чистотою душу Костянтина?
- Поміркуйте, чому митець, світогляд якого базувався на релігійних поглядах, порушує тему самогубства. Зверніть увагу не лише на дії А. Кареніної, а й на спроби покінчити з життям О. Вронського та суїцидальні думки К. Левіна.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- 1.Баліна К. «Злочин і кара» Ф. М. Достоєвського як утілення нового поліфонічного стилю художнього мислення. *Зарубіжна література в школах України*. 2011. № 2. С. 39–41.
- 2.Бистрова О. Поетика роману Ф. Достоєвського «Злочин і кара». *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2011. № 10. С. 4–11.

3. Буга Л. Символіка в творі Ф. М. Достоевського «Злочин і кара». *Все для вчителя*. 2011. № 13–14. С. 5–6.
4. Давиденко Г. Проблема морального виховання учнів у процесі вивчення роману Л. Толстого «Анна Кареніна» і драми І. Франка «Украдене щастя». *Вісник*. Глухів, 2002. Вип. № 1. С.50-53.
5. Демцун Л. Проблема любові та зради у творчості Льва Толстого та Івана Франка: компаративний ракурс : магістерська робота. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. 89 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/4169/Demtun-L.V.-Ukr1-M19-free.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
6. Достоевский Ф. Полное собрание сочинений в 30 томах. Т.1. Ленинград : Наука, 1973. 519 с.
7. Мережковский Д. Достоевский. *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 10. С. 63–64.
8. Пуліна В. Естетика Пантелеймона Куліша і Льва Толстого: спільне та відмінне. *Вісник Чернігівського держ. пед. університету імені Т.Г. Шевченка*. Випуск 20. Збірник. Чернігів: ЧДПУ, 2003. № 20. С.86-92.
9. Савельєв В. Інтерпретація Л. Шестовим філософських ідей Л. Толстого. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2012. № 723 : Філософські науки. С. 84–88.
10. Салтыков-Щедрин М. Е. Литературная критика. Москва : Современник, 1982. 349 с.
11. Семенюта В. Духовне відродження людини в романі Л. М. Толстого «Воскресіння». *Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2018»* : збірник матеріалів ХХ Всеукраїнської наукової конференції молодих учених. Черкаси, 19-20 квітня 2018 р. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018. С. 269-270.

ТЕМА 5

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ США СЕРЕДИНИ - II ПОЛ. XIX СТ.

Опорні поняття: *трансценденталізм, аболіціонізм, верлібр, вітменівський каталог.*

План:

1. Соціокультурне життя США середини - II пол. XIX ст.
2. Трансценденталізм як самобутня релігійно-філософська й етична система.
3. Творчість В. Вітмена.

1. Соціокультурне життя США середини - II пол. XIX ст.

У середині - II пол. XIX ст. в США відбувалися важливі історичні події, які вплинули на сучасне обличчя прогресивної країни. В означений період існувала відмінність у стратегіях економічного розвитку різних регіонів: промислова на Півночі та плантаторська на Півдні. Індустріальний розвій характеризувався появою шахт, мануфактур, а пізніше заводів та фабрик (де задіяні були вільні люди), тоді як на південних плантаціях застосовували працю рабів. Після виборів 1861 р. президентом А. Лінкольна, одинадцять південних штатів оголосили про утворення Конфедерації. Метою відокремлення було збереження повноти влади плантаторами. У цей час посилюється аболіціоністський рух.

■ **Аболіціонізм** – громадський рух за ліквідацію рабства.

Громадянська війна між Північчю та Півднем (1861 – 1865 рр.) була одночасно протистоянням двох типів економічного розвитку та виразом протиріч моральних та політичних настанов мешканців різних штатів. У результаті цієї кривавої події населення обох територій зазнало значних втрат. Д. Ткачук зауважує, що «<...> Північ за роки війни втратила убитими і померлими від ран триста шістьдесят тисяч чоловік, Південь – трохи більш за двісті п'ятдесят тисяч. Прямі військові втрати федерального уряду становили три мільярди доларів, національний борг зріс до трьох з половиною мільярдів. Після війни стали каліками більш одного мільйона американців» [8, с. 92]. Переважна більшість південних штатів зазнали руйнувань у результаті кривавих подій. Наслідками війни стала заборона ганебного рабства та утвердження капіталістичного способу господарства тощо. Протягом 1865 – 1877 рр. тривала Реконструкція Півдня.

Проте проблема дискримінації афроамериканців залишилася в суспільстві. Розповсюдженим явищем було існування людей у режимі сегрегації, що виявлялося в роздільному проїзді в громадському транспорті, ізолюваному навчанні дітей тощо.

Сегрегація – прояв дискримінації, що виражається у відокремленні (фактичному чи юридичному) певних груп людей (за расовими, гендерними або іншими ознаками) та лімітуванні їх прав.

Жахливими проявами расистських переслідувань були також залякування, психологічний пресинг, душогубства, насильство. Із 1860-х рр. діяла організація Ку-клус-клан, члени якої здійснили більше 15 тисяч вбивств.

У 1775 р. в країні розпочалася війна за незалежність (проти Англії). Декларацією 1776 р. проголошено створення незалежної держави США. У 1783 р. між королівством Великої Британії та США

підписано мирний договір (так званий «Версальський мир»), за яким США визнано незалежною країною.

Трансформації держави в результаті військових подій, великий потік емігрантів, територіальна відірваність від Європи та інші економічні та соціальні чинники обумовили стрімке піднесення США в останній третині XIX ст.

2. Трансценденталізм як самобутня релігійно-філософська й етична система

Трансценденталізм – це американський літературний, філософський, релігійний та політичний рух початку XIX ст., зосереджений навколо Ральфа Емерсона [9].

Трансценденталізм виник у I пол. XIX ст. Його появу прийнято пов'язувати з виходом друком есе Р. Емерсона «Природа», в якому він висунув думку про поділ Всесвіту на Природу та Душу. «Трансцендентальний клуб» сформувався в Бостоні (1836 р.), до його складу входили Р. Емерсон, Г. Торо, Е. Олкотт та ін. Друкованим виданням угруповання став часопис «Циферблат», який вперше вийшов у 1840 р.

Трансценденталісти прагнули дослідити специфіку зв'язків особистості та соціуму. В. Тітов стверджує, що «в поглядах трансценденталістів важко знайти чітку теоретичну концепцію. Стрижень цих поглядів – принцип самодостатності індивіда. Буквально, його самопокладання (Self-Reliance), що припускає безперервний пошук істини» [7, с.8]. Людина розглядалася як частина природи, складова Світової душі. Провідне гасло «довіри до себе» формувало почуття незалежності людини. На думку С. Кравченко, «світогляд трансценденталізму характеризується акцентом на

пріоритеті суб'єктивного людського досвіду і вірою у безмежність людських потенцій. <...> Людина не стільки пізнає світ, скільки діє в ньому. Реальність є інтуїтивною й особистісною, вона переступає через можливості наукового пізнання і ґрунтується на емпіричному чуттєвому досвіді. Всі межі і заборони, які стримують чи обмежують вільне особисте сприйняття, як наприклад, правила конвенціональної моралі і політичних інститутів, мають бути подолані» [6, с. 50].

Трансценденталісти прагнули до практичної реалізації своїх ідей, що знайшло вираження в створенні комун, волденському усамітненні Г. Торо. Експеримент цього митця описано у творі «Волден, або Життя в лісі».

Діяльність трансценденталістів стосувалася і суспільних проблем. Їх праці містять критику жаги збагачення, станової нерівності та ін. Вони категорично заперечували будь-які прояви рабства, пригнічення особистості в соціумі. Також виразно виявляється незадоволення діями та політикою уряду США, несправедливістю законів, вадами виборчої системи, недотриманням демократичних норм.

3. Творчість В. Вітмена

Творчість В. Вітмена належить до пізнього етапу романтизму в США, проте вона увібрала в себе ряд ознак реалістичної літератури. У

Обгортка першого видання збірки

1855 р. світ побачила перша редакція збірки «Листя трави», яку автор власноручно набирав та друкував за власний кошт. За життя митця ця книга перевидавалася декілька разів, зазнаючи трансформацій на різних рівнях. Зокрема, змінювалася кількість творів (від 12 поем у першому виданні до близько 400 в останньому), розширювався

тематичний діапазон, варіювалися назви текстів тощо. Збагатилася книга й на жанровому рівні. В останньому варіанті до її складу входили цикли поезій, поеми. Проте незмінним лишався зелений колір обкладинки та назва збірки.

«Про головну працю свого життя <...> поет волів говорити не «моя книга», а «наша». Ця книга про Людину в її найкращому та найповнішому втіленні. Вітменівський герой – «Уселюдина». Здається, немає в людському житті нічого, що не увійшло б до вітменівського космосу: «душа» і «тіло», молодість і старість, сумніви і безмежна віра, любов, страждання, щастя, пошук, праця – все це увібрала головна книга поета» [3, с. 5]. Моделювання художнього світу збірки, на думку А. Трахтенберг, доводить, що вся ця книга – «епохальний автобіографічний акт» [10, с. 125]. Унікальність концепції людини в цій збірці полягає у відтворенні узагальненого образу американця ХІХ ст., який за словами автора «типізований через самого себе», близький йому, проте не тотожний. Подібна форма вираження авторської свідомості підкреслює новаторство авторо-читацької комунікації, що базується на злитті різних проявів існування людини в єдиний потік енергії.

Центральним твором зірки є поема «Пісня про себе». У першому примірнику книги цей твір мав жанрові ознаки вірша та був надрукований за назвою першого рядка «Волт Вітмен, космос, Манхеттена син...». У наступних виданнях він збільшився за обсягом, змінив жанрову форму та назви. Зокрема, він видавався під такими заголовками: «Поема Волта Вітмена, американця», «Волт Вітмен», «Пісня про себе».

Твір починається словами, які увиразнюють спорідненість людських душ, вказують на злиття особистого і загального:

Себе я оспівую, себе я славлю,

І що прийнятне для мене, приймете й ви,

Бо кожний атом, що належить мені, і вам належить [3, с. 78].

Суб'єкт лірики позиціонує себе як особистість, духовний світ якої увібрав у себе спадок попередніх поколінь, синтезував досвід Всесвіту, інтегрував досягнення попередників:

Мій язик, кожний атом крові моєї створені з цієї землі,

з цього повітря;

Народжений тут від батьків, народжених тут від батьків,

Теж тут народжених, -

Я, тридцятисемирічний, цілком при здоров'ї, нині розпочинаю цю пісню

І сподіваюся не скінчити до смерті [3, с.10].

У збірці порушено цілий ряд проблем, які займали вагоме місце в філософії трансценденталізму: рівності людей, демократії, божественного начала в людині, існування над-душі, органічного злиття людини та природи тощо. Поет підносив демократичні цінності суспільства: свободу, право вибору, рівність за кольором шкіри, нацією, конфесійною або гендерною приналежністю тощо. Крім того письменник відбив різні аспекти соціального, політичного та економічного життя тогочасної Америки.

Концептуально вагомим поняттям автор писав із великої літери. Наприклад, у першій поезії циклу «Присвяти» («Єдиній суті я співаю») так подано слова «Демократія», «Гуртом», «Жіноче», «Чоловіче», «Муза», «Постать», «Людина» [3, с.11]. Широку панораму дійсності, розмаїтість проявів життя поет передає за допомогою каталогів, які часто називають вітменівськими. Підхід до розкриття багатоманітності проявів дійсності започаткував Гомер.

Вітменівський каталог – перелік предметів, різних явищ дійсності, подій, ознак, частин тіла тощо, який сприяє у вираженню філософських ідей автора.

Новаторство збірки. Новаторство тематики письменника знайшло вираження в осмисленні єдності духовного та тілесного, переходу мікрокосму в макрокосм, переродженні досвіду поколінь, спорідненості світу природи та духовного розвитку особистості, космічних широт, урбаністичних процесів тощо. Реалістичні тенденції відтворення дійсності знайшли вираження в зверненні автора до зображення міських пейзажів, акцентуванні на розвитку великих міст, зображенні життя його населення.

Як стверджує А. Заєць, «Вітмен – один із перших поетів, які відтворили реальність величезного сучасного міста, сприйнятого нам як зручне уособлення «загальних зв'язків у світобудові» і зобразили з репортерською точністю описи самих різних сторін його повсякденного життя. Чудеса техніки, тріумфи «індустрії» викликали захоплення Вітмена, локомотив, «горластий красень», що на величезній швидкості мчить через дикі прерії, здавався йому символом незворотного прогресу» [4, с. 334-335].

Лірика поета розвивалася, оминаючи традиційні канони віршування, що виражалося у використанні верлібру. Ця поетична форма максимально відповідала тематиці поезій автора.

Верлібр – неримований вірш, який виник під впливом розкутих форм народної поезії та біблійного вірша [5, с. 322].

Поезії автора мають графічне вираження, подібне до традиційного вірша (поділ на рядки). Віршові сполуки мають внутрішню ритміко-звуковий малюнок. Н. Кошіль зауважує, що «В. Вітмен, пориваючи з традиційними концепціями ритму, метру,

віршової єдності, ввів нову систему вірша, засновану на строгому членуванні віршових рядків за ознаками синтаксичного паралелізму» [5, с. 322].

? Питання та завдання для самоконтролю

- Схарактеризуйте соціокультурну ситуацію в США середини XIX ст.
- Назвіть основні ідеї, представників трансценденталізму.
- Охарактеризуйте художній доробок В. Вітмена.

Питання для обговорення на практичних заняттях

- Розвій соціальних та культурних систем в США середини XIX ст.
- Вплив філософії трансценденталізму на американську літературу II пол. XIX ст. Реалізація утопічних ідей в суспільному житті (формування релігійних общин, комун, експеримент («робінзонада») Г. Торо та ін.).
- Творчість В. Вітмена. Збірка «Листя трави»:
  - історія написання;
  - поетика назви;
  - тематика та композиційна структура;
  - форми вираження авторської свідомості;
  - мова і стиль книги.

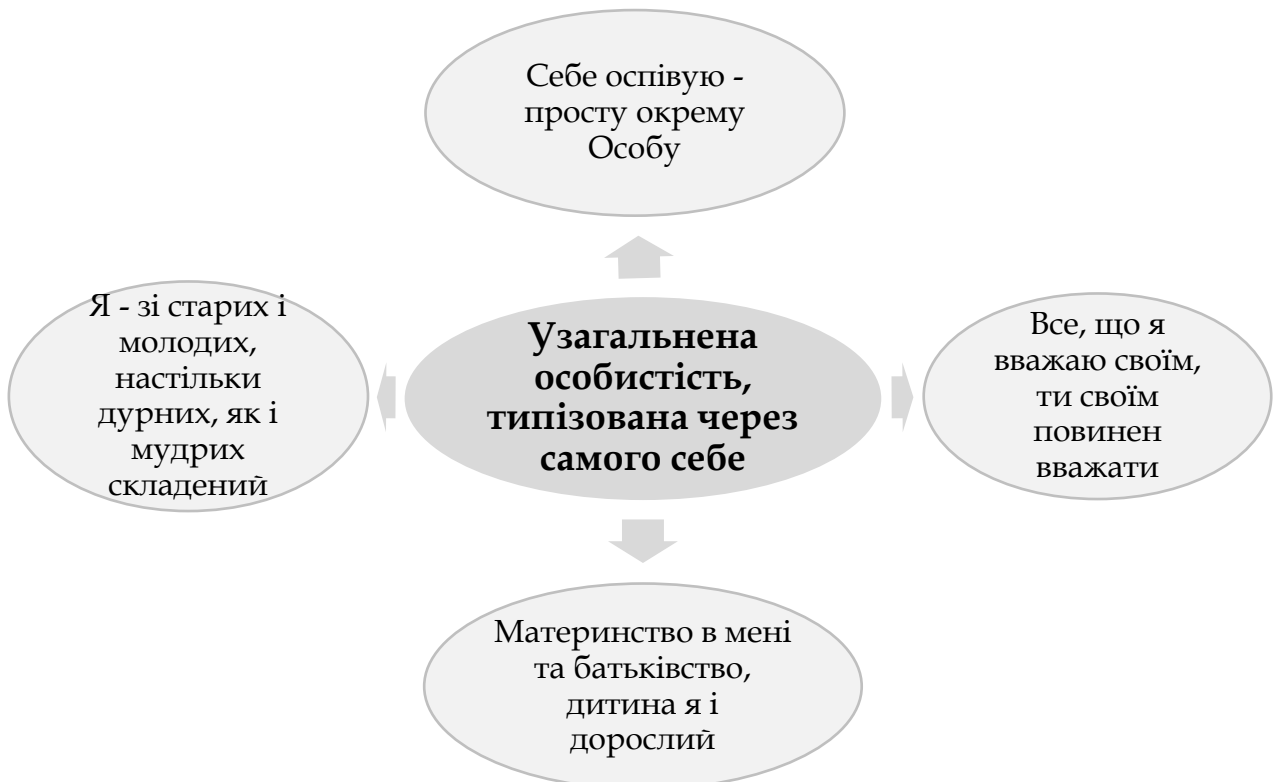
Практичні завдання для аудиторної роботи

- Укладіть таблицю «Вираження провідних ідей трансценденталізму в ліриці В. Вітмена».

- На художньому світі збірки «Листя трави» позначився вплив утопічних переконань митця, романтичних художніх традицій та реалістичне бачення життєвих процесів. Доберіть приклади з прочитаних творів, які увиразнюють цей синтез.
- Прокоментуйте схему. В її основу покладено висловлення Леся Герасимчука щодо ідейно-тематичного змісту збірки «Листя трави».

- Спираючись на схему, укладену з цитат «Пісні про себе», охарактеризуйте ліричного суб'єкта збірки.

- Велика кількість творів збірки в назві мають слово «пісня» («Пісня битого шляху», «Пісня про себе», «Пісня радості», «Пісня про сокиру» та ін.). Чи мають ці твори ознаки пісенної форми?

- Доберіть 2-3 цитати з творів, що розкривають «мовний експеримент» автора та містять поєднання історизмів, неологізмів, фольклоризмів, розмовної, іншомовної та наукової лексики.

- Як у вірші чеського поета Я. Врхпїцького розкрито особливості світогляду В. Вітмена? Підберіть аудіосупровід, суголосний змісту твору. Обґрунтуйте свій вибір.

Волт Вітмен

– Хто ти? – Я атом, що життям співає.

– Куди спішиш? – До неньки, що мене

У наокружжя принесла земне

В своєму лоні. Більших див немає!

– Що бачиш ти? – Усе, що в пісні грає!

– В що віриш? – В працю, у чоло ясне!

– Хто друг твій? – Всі. – Кого язик твій тне

У спорі? – Кожен власну правду має.

– Що найдорожче? – Вільність день у день.

– Боїшся смерті? – Зміна це лишень.

– Чи любиш славу? – Як дзижчання мухи.

– Твої закони? – Я закон свій сам.

– Мета? – Ловити вірним почуттям

Хвиль космосу непереможні рухи.

Переклад М. Рильського

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Давиденко Г., Чайка О. Історія зарубіжної літератури XIX – поч. XX ст. : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 400 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Davydenko_Halyna/Istoriia_zarubizhnoi_literatury_KhKh - pochatku_KhKh_stolittia.pdf

2. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 206 с.

Допоміжна

3. Вітмен В. Листя трави. Київ : ЦУЛ, 2020. 192 с.

4. Заєць А. Творчість В. Вітмена у контексті розвитку популярної культури США XIX століття. *Studia Philologica*. Рівне : РДГУ, 2018. Вип. 2. С. 332-337. URL:

<http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/1923/1/%D0%97%D0%B0%D1%94%D1%86%D1%8C%20%D0%90.%D0%9E..pdf>

5. Кошіль Н. Концепт верлібру в поезіях США й України 20–30 рр. XX-го століття (В. Вітмен, К. Сендберг, Д. Загул, І. Кулик, Г. Черінь).

Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми:

Науковий семінар. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ,

2006. С. 322-327. URL:

http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9147/1/Terminosust_seminar.pdf#page=322

6. Кравченко С. Соціокультурний контекст формування передумов філософії прагматизму в США. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя, 2017. Вип. 70. С. 46-53. URL:

https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/390/gvzdia_70_46.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- 7.Тітов В. Американський трансценденталізм і філософія права. *Філософські обрії*. 2010. №24. С. 5-19. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25939/01-Tutov.pdf?sequence=1>
- 8.Ткачук Д. Реконструкція Півдня та Ку-клус-клан. *Virtus*. 2018.Вип. 29. С. 91-98.
- 9.Goodman R. Transcendentalism. *Stanford encyclopedia of philosophy*. 2003. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/transcendentalism/>
- 10.Trachtenberg A. Loving, Jerome. Walt Whitman: The Song of Himself [review]. *Walt Whitman Quarterly Review* 17 (Winter 2000), 124-128. <https://doi.org/10.13008/2153-3695.1581>. URL: <https://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1581&context=wwqr>

ТЕМА 6

СВОЄРІДНІСТЬ РОЗВИТКУ ФРАНЦУЗЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПІСЛЯ 1848 Р.

Опорні поняття: об'єктивний метод, реалізм, натуралізм, парнасці, модернізм, символізм.

План:

- 1.Особливості розвитку французької літератури після 1848 р.
- 2.Творчість Г. Флобера.
- 3.Діяльність митців-парнасців.
4. Творчість Ш. Бодлера.

- 1.Особливості розвитку французької літератури після 1848 р.

У результаті революції 1848 р. та державного перевороту 1851 р. у духовному житті країни сформувалися ознаки «втрати ілюзій». Мистецтво в різноманітних художніх формах виступало в опозиції до буржуазної нищості. Французька література 50-60-х рр. ХІХ ст. характеризується появою нових тенденцій, а саме: зародженням натуралістичної естетики та символізму. Ш. Сент-Бев у 1857 р., характеризуючи літературну епоху, писав: «Ідеальне скінчилося, ліричне вичерпало себе. Прийшло протверезіння. Суворая, нещадна правда, останнє слово життєвого досвіду проклали собі шлях в мистецтві» [11, с. 450]. У цій країні натуралізм спирався на досягнення попередників. Н. Косило стверджує, що «одним із кроків до сучасного натуралізму був французький романтизм ХІХ ст. Звільняючи творчість від гніту академічних традицій та естетичних канонів, він (романтизм) від самого початку наполягав на «життєвій правді». Цю правду новатори романтизму шукали, але не в спостереженні за навколишньою дійсністю, а всередині себе. Однак незаперечним залишається той факт, що на формування естетичної свідомості, а відтак і теоретичного осмислення доктрини натуралізму в головного теоретика напряму Е. Золя величезний вплив справила саме творчість французьких письменників-реалістів, його попередників – Ф. Стендаля та О. Бальзака» [7, с. 8].

Творчість Г. Флобера прийнято вважати предтечою французького натуралізму. Вона стала новим етапом реалізму, естетика якого формувалася на засадах відтворення об'єктивного змісту буття, правдивого змалювання дійсності з точністю навіть у найдрібніших деталях. Особливостями його прози також була полеміка із засадами романтизму (тоді як у творах Фредеріка Стендаля та О. де Бальзака простежується органічний зв'язок між романтизмом

та реалізмом); поглиблена увага до буденного життя особистості; розкриття різних факторів детермінації особистості тощо.

Оновлення та піднесення переживала і лірична сфера творчості. Поезія означеного етапу характеризувалася пошуками нових виражальних можливостей, що розвивалися в різних напрямках. Провідними векторами розвою лірики були пізній романтизм, символізм та парнасизм.

Парнасизм – напрям у поезії Франції другої половини XIX ст., що базувався на концепції «мистецтва для мистецтва».

Поезія окресленого періоду відходить від соціальної проблематики. Митці-парнасці проголошували відхід від «буржуазної прози» та орієнтацію на зразки античності, заперечували будь-яку «корисність» мистецтва, утверджували позицію невторчання в суспільні процеси. Естетика парнасців у певних позиціях близька класицизму, проте повернення до об'єктивного стилю, відхід від романтичного суб'єктивізму поети-парнасці пов'язували із духовними запитами сучасності. «В їх основі лежать імпульси та імперативи, що йшли від домінуючого у той час позитивізму, «Наукового світогляду», що вимагав від митця об'єктивного й безпристрасного підходу до зображуваного, усунення авторської присутності, яка замінялася уособленою свідомістю епохи. І тут поезія парнасців входить в інший типологічний ряд, спільний з такими художніми феноменами того часу, як реалізм Флобера з його «об'єктивним методом» і ранній натуралізм Золя і Гонкурів» [9, с. 164]

Прагнення оновлення естетики художньої творчості виявилось і в осмисленні дійсності через символи, розкритті сутності явищ за допомогою натяків. Ця тенденція була опозиційною до мистецтва

реалізму. Засновником теорії символізму прийнято вважати Ш. Бодлера.

Символізм – течія модернізму, провідною поетикальною ознакою якої є використання багатозначного художнього символу замість конкретного образу.

2.Творчість Г. Флобера

Протягом усього життя Г. Флобер відкрито виступав проти аморальності міщанства. Епоху Другої імперії митець із відразою характеризував як тотальне розповсюдження буржуазності, моральної нищості та бездуховності. Його ставлення до сучасності відбилося на естетичній концепції дійсності митця.

Перший роман «Виховання почуттів» не був опублікованим. На його художньому світі позначилися захоплення та шукання юності, вплив романтичних ідей. Другий роман із цією ж назвою вийшов друком із часовою відстанню у двадцять років. У обох творах порушено проблему становлення молодої особи, проте вирішується вона з різних культурно-естетичних позицій. Ці твори прийнято розглядати як два різні романи, об'єднані спільною назвою та жанром.

Роман «Пані Боварі» став першим опублікованим твором митця (1857 р.). Його вихід спричинив судовий процес, де автора звинувачували в образі суспільної моралі. Твір має підзаголовок «Провінційні звичаї» (іноді перекладають як «Провінційні вдачі»), який влучно відтворює реалії «кольору плісняви». Хоча автор і зобразив різні соціальні типи: аптекаря, лікаря, нотаріуса, священика та ін., проте внутрішній світ цих людей однаково обмежений буденністю та сірістю існування. «Буржуазний сюжет» твору передає нудне монотонне буття, що характеризується застиглістю,

одноманітністю, бездієвістю. Навіть мрії про зміни в подібному середовищі набувають вульгарних форм. Саме такими були сподівання Емми Боварі. Вона, намріявшись про блискуче життя жінки світу, гостро відчувала нудьгу в шлюбі, розчарувалася в чоловікові, здійснила спроби вирватися з одноманітності за допомогою коханців, проте не зробила жодного кроку, щоб позбутися власної посередності. Емма не намагається виконувати обов'язки матері, робити спроби гармонізувати стосунки в родині. Її життя проходить в гонитві за реалізацією романтичних фантазій. Автор акцентує на тому, що ця жінка має нежиттєздатні орієнтири і одночасно виступає чи не єдиною справді живою, активною, щирою людиною.

Цей твір має оповідну структуру «нового типу». Це простежується на специфіці вираження авторської позиції (невтручання, безособовості автора), прямолінійності («ніякого ліризму, ніяких розмірковувань»), граничному наближенні до реальності, виборі об'єкту змалювання, творенні оригінальних колористичних конструкцій (світ «кольору плісняви», «сірим по сірому», «сірість існування» та ін.) тощо. Семантичне поле концепту «провінційне буржуазне життя» наповнюють поняття глушина, монотонність, вульгарність, нищість тощо.

Вихід друком другого твору «**Виховання почуттів**» відбувся в 1969 р. Простежується схожість між головними героями цієї книги та роману «Пані Боварі». Ф. Моро, як і Е. Боварі, схильний оцінювати життя з романтичних позицій. Персонажі цих творів – переважно дегероїзовані постаті, обивателі з вузько-вульгарним поглядом на світ. У творі представлено широку панораму 1848 р. Проте бурхливі виступи не приносять оновлення в державу. Тому революційні та постреволуційні події набувають песимістичної інтерпретації.

Загальне піднесення в країні, що виражається на рівні мрій персонажів про кар'єрне зростання, покращення життя, революційні зміни тощо, переважно закінчується крахом, руйнуванням ілюзій.

Історичні проблеми постання солдатів-найманців проти Карфагенської республіки порушено в романі «Саламбо» (1862 р.). Автор вдався до реконструкції картини цивілізації, що зникла. Про задум цього твору митець писав: «Я збираюся написати роман, дія якого відбудуватиметься за три століття до Різдва Христового, бо в мене є потреба піти з сучасного світу <...>, відтворюючи цей світ, я так втомлююся, що мені на нього дивитися тошно» [14, с. 388-389]. Написанню цього твору передувала грандіозна робота: вивчення історичних та топографічних праць, подорожі в Алжир та Туніс, знайомство з тогочасними політичними проблемами тощо.

У творчій біографії митця важливе місце належить твору «Спокуса святого Антонія», до роботи над яким автор звертався неодноразово. Перший варіант драми був закінчений у 1849 р., другий – у 1856 р., а третій вийшов друком у 1874 р. Провідні мотиви твору: доля творчої особистості, випробування віри, спокуси відлюдника, містичне осяяння, самопізнання тощо.

Цикл «Три повісті» та незакінчений твір «Лексикон прописних істин» детальніше розкривають погляд автора на світ буржуа. Останній із вказаних творів являє собою імітацію словника, який містить думки, розповсюджені в середовищі буржуа. Фрази, які в ньому вміщені, виразно характеризують міщанський світогляд більшості населення. Прикладом можуть бути такі рядки:

Біржовики. Всі злодії.

Багатство. Замінює все, навіть повагу.

Геній. Не слід їм захоплюватися. Це – невроз.

Дурень. Усякий інакомислячий.

Посада. Посади треба завжди просити [13].

Естетика Г. Флобера. Митцеві притаманний фаталістичний напрям світогляду, згідно з яким людина не є вільною, на неї впливає дія невідворотних факторів – об'єктивних закономірностей. Скептицизм та песимізм були характерними для його світосприйняття. У центрі уваги автора переважно поставали депоетизовані постаті (вulgарні обивателі, пихаті буржуа, обмежені, духовно ниці особи тощо).

Г. Флобер спростовував ідею суб'єктивізму в літературі, виступав проти самовираження романтиків. Митець категорично заперечував можливість прямого прояву автора у творі (власне авторських роздумів, авторських коментарів, відступів тощо). Об'єктивний метод письменника полягав в усуненні авторської присутності у творі. Автор розробляв способи досягнення безособовості:

- відмова від відкритих проявів присутності автора (авторського коментаря, відступів та ін.);
- перевтілення (вихід «за межі себе»);
- проголошення джерелом творчості наукове вивчення;
- дотримання «драматургії оповіді», коли відсутня авторська оцінка.

3. Діяльність митців-парнасців

У французькій літературі 50-70-х рр. XIX ст. вагоме місце посідає творчість групи «Парнас». Її представниками були Л. де Ліль, Т. Готьє, Ж.-М. де Ередіа, Р. Сюллі-Прюдом та ін. Митці, які входили до цього угруповання, приділяючи значну увагу формі творів, визначали за мету створення «чистої поезії». Тому на початку діяльності їх називали

«поганською школою» або «школою чистого мистецтва». Свої художні твори, літературно-критичні статті вони друкували в альманасі «Сучасний Парнас». Передмова до збірки Л. де Ліля «Античні поеми» була сприйнята сучасниками як маніфест «мистецтва для мистецтва».

Творчість парнасців була різножанровою:

- сонети (збірка «Трофеї» Ж.-М. де Ередіа);

- ліричні вірші (збірники «Античні поеми», «Трагічні поеми»

Л. де Ліля, «Емалі і камелі» Т. Готьє);

- філософські поеми («Долі», «Щастя» Р. Сюллі-Прюдом);

- новели («Аватар», «Мілітона» Т. Готьє);

- романи («Мадемуазель Мопен», «Капітан Фракасс» Т. Готьє)

тощо.

Їх творам притаманні застосування прийому «гри з простором», розробка мотиву відокремлення від дійсності, відтворення екзотичних країн, історичного минулого тощо. Вже назва угруповання, пов'язана з горою в Греції, на якій згідно з міфологією жив покровитель музики та віршування Аполлон, вказує на прагнення митців відокремитися від сучасних їм проблем, зануритися в інші, кращі світи. І. Качуровський стверджував, що «парнасизм як поняття охоплює і широку ерудицію <...>, і ясність думки – що в літературознавстві визначається терміном «кляризм», і шляхетність висловлюваних почуттів та культуру форми» [6, с. 209].

Поети активно послуговувалися сонетною формою, а їх лірика не розрахована на широкі кола читачів, орієнтована на невелику групу інтелектуалів, знавців мистецтва. Це знаходило вираження в ретроспективних замальовках:

Богиня Аттики в прозорому одінню,

Елладо радісна, твій люд мене створив;

Безсмертний жар несла я смертному створінню,
До вогких уст земних я надила богів [5, с. 453]

(переклад М. Зерова);

розробці сюжетів грецької міфології:

І дожене табун одним шаленим скоком,
Крізь промінь місячний побачивши блідий,
Як тінь Гераклова в плащі його широкім
Гігантським пострахом ляга на їх сліди [4, с. 480]

(переклад М. Рильського).

Також цю тенденцію відтворено в переспівах античних мотивів:

То Клеаріста йде у хвилюванні нив;
Блакить очей горить із-під дугатих брів,
Вузьке чоло її пов'язкою вповите;
На шиї молодій важка лежить коса,
І в ній пишаються мілетських рож краса
І братків синьоокі квіти [5, с. 457]

(переклад М. Зерова).

О. Смольницька щодо складнощів сприйняття цієї поезії пише: «<...> розуміння вимагає належної підготовки. Заголовна героїня – персонаж роману Лонга «Дафніс і Хлоя» та однойменного балету. Це дружина Діонісофана, пана козопаса Ламона (прибраного батька Дафніса; сам Діонісофан – справжній батько героя). Клеаріста фігурує і у «Буколіках» Вергілія. У Леконта де Ліля вона описана як ідеальна жінка, в поетичних очах наближена до божества. Оспівування і обожествління жінки – надто поширений прийом у художній літературі, але вірш де Ліля цікавий якраз античною стилізацією, а також тим, що в ньому не оспівуються головні герої роману Лонга. У французького поета вірш побудований як гімн героїні» [12, с. 301].

Парнасці протистояли не лише буржуазному прагматизму, а виступали й проти проявів романтичного суб'єктивізму. Вони прагнули творити «об'єктивну» лірику, позбавлену відвертих проявів авторських емоцій, поезію, в якій відсутня особистісна тема автора. Естетичні принципи групи знайшли художнє вираження в принципах пластичності, словесного «ліплення», художньої «гри» тощо. Усі ці особливості дозволяють розглядати парнасизм як якісно новий етап в ліриці II пол. XIX ст.

4. Творчість Ш. Бодлера

Трагічним світосприйняттям характеризується доробок провісника французького символізму Ш. Бодлера. Про митця переважно говорять як про автора збірки «Квіти зла», але його творчість не вичерпується лише цією книгою. Перу письменника належать також надзвичайно вдалі переклади творів Е. По, новела «Фанфарло», нариси про літературу та мистецтво тощо. Теоретичні праці, написані в 1840-х рр., зробили митця відомим ще до друку збірки «Квіти зла». Значне місце у творчій біографії митця посідають критичні статті про мистецтво («Салон 1845 р.», «Салон 1859 р.», «Всесвітня виставка 1855 р.», «Художник і сучасне життя» та ін.), які розкривають погляди автора на сутність творчості, неоднозначність проявів прекрасного, феномен «абсолютної краси», призначення митця, шлинність часу тощо. Естетичні погляди митця базуються на уявленні про те, що світобудова сповнена відповідностями; що сфери духу та матерії, перебуваючи у взаємодії, постійно переплітаються, створюючи нові семантичні сфери; що світ наповнений символами і відчуття одного ряду завдяки творчій уяві митця можна передати засобами іншого.

У 1857 р. опубліковано збірку «Квіти зла», яка одразу зазнала нищівної критики. Перша назва збірки – «Лімби» (кола ада). Цей заголовок символічно вказував на подорож ліричного суб'єкта по колам життєвого аду. Після виходу книги Ш. Бодлера звинувачено в образі моралі та притягнуто до судової відповідальності. Його твори шокували читачів антиестетичністю, вражали чуттєвістю, провокували пошуками прекрасного, дивували новими художніми прийомами.

У другому виданні збірка складалася з шести циклів:

- «Сплін та Ідеал»;
- «Паризькі картини»;
- «Вино»;
- «Квіти зла»;
- «Бунт»;
- «Смерть».

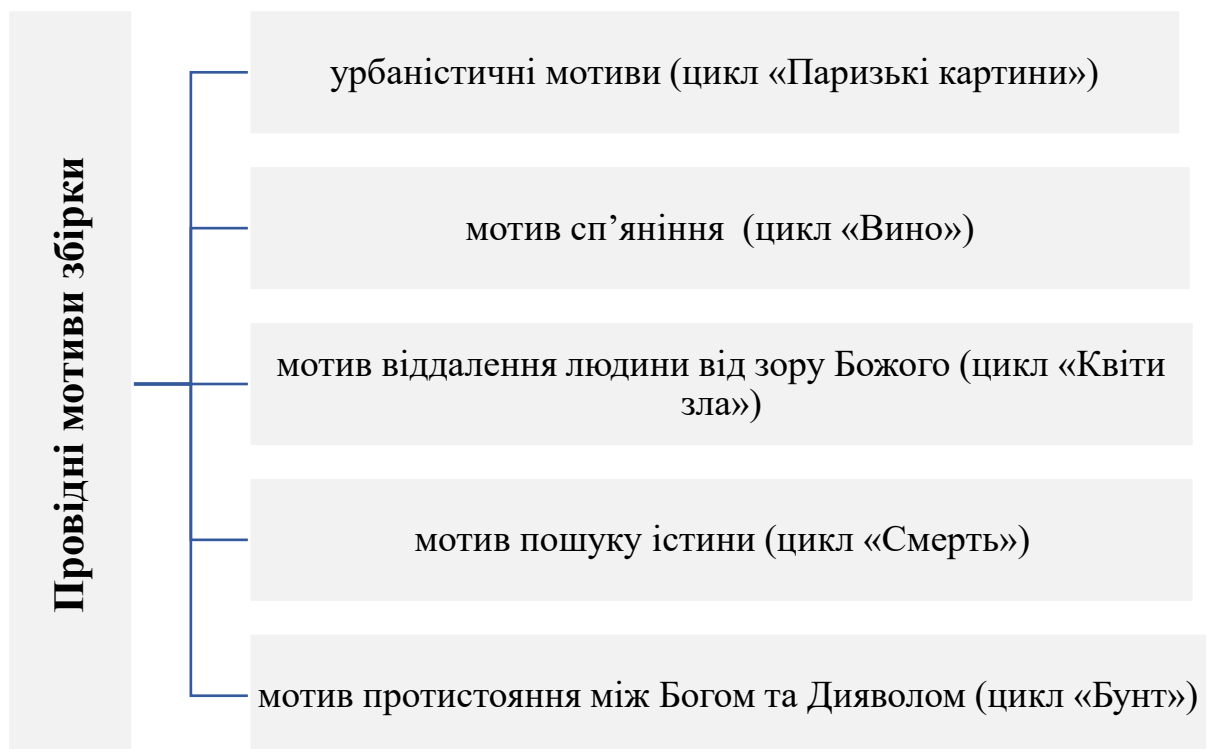
Перший із них є найбільшим. Його структуроутворюючим принципом є контрастність, що дозволило автору увиразнити несумісність реальності та ідеалу. Цикл має внутрішню структуру та складається з підциклів. Деякі з них присвячено конкретним жінкам: Жанні Дюваль, Аполонії Сабатьє, Марі Добрен. Сонети естетичного змісту («Краса», «Відповідності» та ін.) розкривають специфіку пошуків ідеалу митцем, його бажання розгледіти між вульгарно-похмурою реальністю красу, велич, справжні цінності тощо. Також автором порушено тему митця і мистецтва, місії поета-філософа, який є шукачем високих істин. Прикладом можуть бути рядки з твору «Благословення»:

<...> Поета просиш ти
 На вічне торжество ясних Чеснот і Тронів,
 На свято Людськості, на учту Доброти.

Я добре знаю: біль – єдине благородство,
 Яке не прогризуть ні пекло, ні земля;
 А щоб мені вінок сплести, потрібне мнозство
 Часів, епох, віків, що світять оддаля.
 Та не коштовності античної Пальміри,
 Тобою підняті з дня моря до зірок,
 Не перли мерехтні, не дорогі сапфіри
 Вплітатимуться в мій божественний вінок [8, с. 251]

(переклад Д. Павличка).

Серед провідних мотивів збірки слід відзначити: урбаністичні, віддалення людини від зору Божого, пошуку істини та ін.

У значній кількості поезій ліричний суб'єкт страждає від усвідомлення того, що людство падає в прірву через свою зашореність, духовну скупість, вузькість мислення.

Специфічним є образний рівень поезій, в яких трапляються образи черепів, трупів, смерті тощо. Ці та подібні образи знайшли відображення на ілюстраціях до збірки, зроблених Ф. Бракмоном, титульному аркуші першого видання.

Ф.Бракмон. Малюнок до збірки

Ф.Бракмон. Малюнок до збірки

Титульний аркуш першого видання збірки

Суб'єкт лірики виявляє здатність відчувати протиріччя в людській природі, її божественні та диявольські сторони. Цим зумовлено застосування опозиційних рядів: життя – смерть, Бог – Диявол, духовне – тілесне, молодість, старість тощо. Для ліричного суб'єкта визначальними стають не конфлікти з реальністю, а внутрішні протиріччя, що викликають розпач, душевну тугу, відчуття безперспективності життя. У різних проявах буття автор намагався знайти вияви краси навіть попри те, що вказував на відсутність прекрасного в сучасному йому житті. Сюрнатуралістична позиція митця дозволила художньо інтерпретувати різновекторність буттєвих проявів, що знайшло вираження в проведенні аналогій та поєднанні протиріч («Гімн красі», «Смерть закоханих», «Відповідності», «Подорож» та ін.)

? Питання та завдання для самоконтролю:

- Розкрийте літературно-естетичні погляди Г. Флобера. Окресліть майстерність автора в романі «Пані Боварі».
- Визначте мистецькі ідеали поетичної групи «Парнас». Назвіть її представників, художні твори та літературно-критичні праці, в яких розкрито естетичну програму гурту.
- Окресліть особливості художнього доробку Ш. Бодлера. Визначте тематику та структуру збірки «Квіти зла».

Питання для обговорення на практичних заняттях

- Творчість Г. Флобера як предтеча натуралізму (відмова від романтичних перебільшень та вимислу, акцент на фактах, увага до точного відтворення дійсності тощо). Зміст об'єктивного методу Г. Флобера.
- Історія написання та публікації роману «Пані Боварі». Суть явища «боваризм». Сюжетно-композиційні особливості, майстерність психологічного аналізу у творі.
- Естетична платформа митців групи «Парнас». Жанрово-тематичний діапазон творчості митців.
- Огляд творчого доробку Ш. Бодлера. Структура, тематика, образи збірки «Квіти зла».

Практичні завдання для аудиторної роботи

Творчість Г. Флобера

- У наведену інформацію про творчість Г. Флобера вставте пропущені слова.

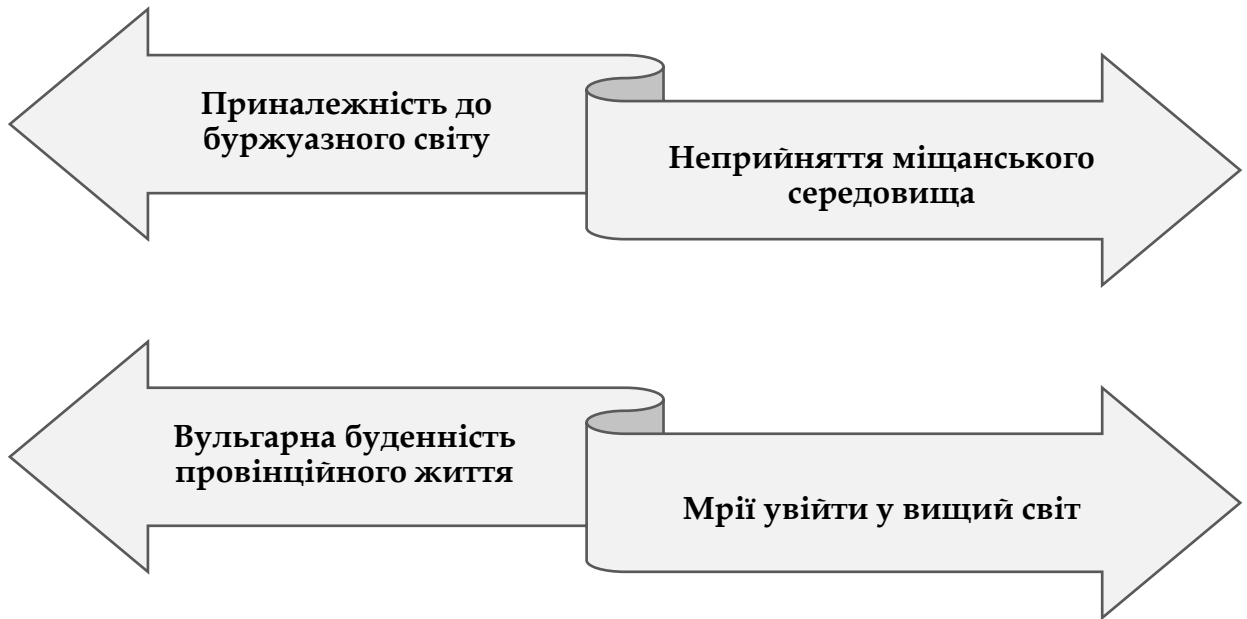
Автор називав себе «людина-_____». Провінційну реальність митець називав світом «кольору _____». В основі роману «Пані Боварі» – конфлікт між ілюзією та _____.

Письменнику належать слова: «Емма Боварі – це _____». Стосовно поетикальних особливостей твору «Пані Боварі» прозаїк писав: «Я малюю сірим по _____».

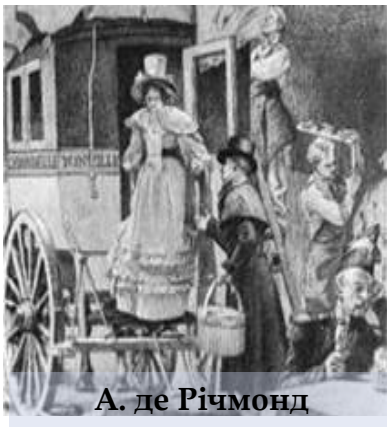
- Е. Золя назвав твір «Пані Боварі» «кодексом нового мистецтва». Віднайдіть ці риси у романі.
- Завдяки аналізу роману «Пані Боварі», зробленого французьким філософом Ж. де Готьє в праці «Боваризм, есе сила уяви», у психологію та медицину увійшов термін «боваризм». Прокоментуйте схему.

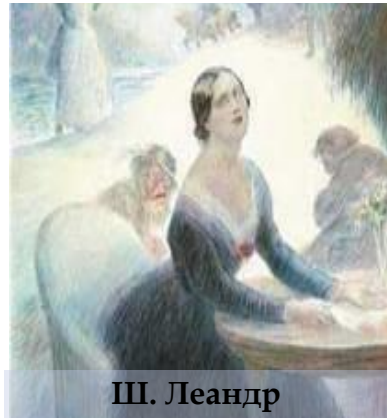
- Пригадайте, яка література вплинула на формування світогляду Емми? Яким вона бачить ідеальне життя? Що жінка протиставляє порожнечі та дріб'язковості провінційного життя?
- Доберіть цитати для порівняльної характеристики чоловічих образів роману (Шарля, Леона, Рудольфа).
- Прокоментуйте схему, яка увиразнює трагізм ситуації Емми.

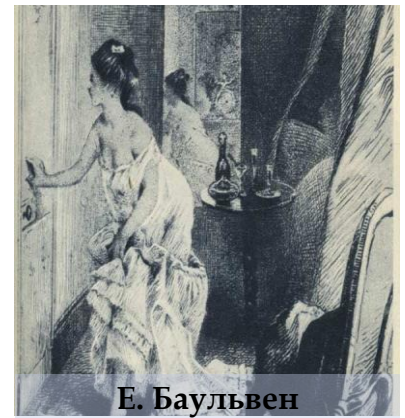
- Познайомтеся з наведеними ілюстраціями до роману. Які риси характеру Емми увиразнено художниками? Які епізоди твору зображено? Аргументуйте думку, доберіть цитати з тексту твору.

А. де Річмонд

Ш. Леандр

Е. Баульвен

Творчість Ш. Бодлера

- У наведену інформацію про творчість Ш. Бодлера вставте пропущені слова.

У щоденнику «Мое _____ серце» Ш. Бодлер розкривав свій духовний світ, переживання за долю людства. Тогочасне життя видавалося поету пеклом. І тому свою збірку він планував назвати

«_____». Книга «Квіти зла» складається з _____ циклів.
Твори збірки засвідчили формування _____ поетики.

- Прочитайте поезію М. Рильського «Бодлер». Які життєві факти переосмислено у творі, як розкрито особливості світогляду митця?

БОДЛЕР

В раю блаженних мук, де на тонких стеблинах
Ростуть, звиваються химерні квіти зла,
Подібні до очей жіночих і звіриних, —
В пекельному раю його душа жила.
Лякати буржуа, назватись людодідом,
Що хотів би скуштувать малесеньких дітей;
Впиватися гірким, самотним, тонким медом
Нездійснених бажань і неживих ідей, —
І бачити в вині безстидної таверни
Вино Причастія, єдину кров Христа...
Хіба таке життя, потворне і химерне,
Не зветься: красаота?

Максим Рильський

- Охарактеризуйте образ ліричного суб'єкта збірки «Квіти зла».
- Доберіть цитатний матеріал для розкриття авторського бачення понять «сплін» та «ідеал».
- Поезію «Відповідності» літературознавці трактують як маніфест символізму. У сонеті знайшли вираження плани інтуїтивного, підсвідомого, а різні прояви світу природи (фарби, звуки, запахи) відшукують свої відповідності, викриваючи непізнані буттєві таємниці. Доберіть цитати з тексту, що ілюструють авторське бачення цілісності світобудови.

- Проаналізуйте вірш «Гімн красі». Прокоментуйте авторське бачення краси.

- Вірш «Альбатрос» побудовано за принципом контрасту, що дозволило автору увиразнити ідею високого призначення мистецтва. Знайдіть образи-символи у творі. Зіставте переклади І. Драча та М. Терещенка та відзначте відмінності в перекладацьких інтерпретаціях за стилістикою, емоційним темпоритмом, смисловими відтінками тощо.

Альбатрос	Альбатрос
<p>Буває, плівучи дорогами морськими, Аби розвіялись, полюють моряки На альбатросів тих, що в вишині над ними Серед блакиті й хмар плівуть віддалеки.</p>	<p>Щоб їм розважитись, веселий гурт матросів Серед нестримних вод розбурханих морів Безпечно ловить птиць, величних альбатросів, Що люблять пролітати слідами кораблів.</p>
<p>Коли на палубу вже люта сила збила, Король небес, що знав всі грози без числа. Волочить важко так свої великі крила, Мов сніжно-білі два розкинуті весла.</p>	<p>На палубу несуть ясних висот владику. І сумно тягне він приборкане крило, Що втратило свою колишню міць велику, Мов серед буйних вод поламане весло.</p>
<p>Крилатий мандрівник — який незграбний в руках, В польоті буйнокрил — каліка на ногах! Ще й дражняться — той в дзьоб йому із люльки дмуха, А той, глузуючи, кульгає, ніби птаха!</p>	<p>Мандрівник зборканий знесилено ступає! Плавець повітряний незграбний і смішний! Той тютюновий дим у дзьоб йому пуск А цей, дратуючи, кульгає, мов кривий.</p>

<p>Поете! Князю хмар твоя подібна сила, Між блискавок ти свій у грозівій імлі; Але під шал образ перешкоджають крила Тобі, вигнанцеві, ступати по землі.</p> <p style="text-align: right;">Переклад І. Драча</p>	<p>Поет подібний теж до владаря блакиті, Що серед хмар летить, мов блискавка в імлі. Але, мов у тюрмі, в юрбі несамовитій Він крила велетня волочить по землі.</p> <p style="text-align: right;">Переклад М. Терещенка</p>
--	--

- Проаналізуйте твір «Вечорова гармонія». Визначте його провідні мотиви. Віднайдіть риси символічного письма. Порівняйте переклади М. Драй-Хмари та Д. Павличка. Який із перекладів вам більше імпонує? Чому?

Вечорова гармонія	Вечорова гармонія
<p>Надходить час, коли стебло співає росне, Немов кадило, цвіт димує в тишині; Мелодій повіви зринають запашні, Меланхолійний вальс та очманіння млосне! Немов кадило, цвіт димує в тишині, І серце скрипки десь тремкоче стоголосне, Меланхолійний вальс та очманіння млосне, Як віттар, небеса високі і смутні. І серце скрипки десь тремкоче стоголосне, Те серце, що труну ненавидить і в сні! Як віттар, небеса високі і смутні, Упало в кров свою світило життєносне.</p>	<p>Вечірній час прийшов. На кожній стебелині Вже квіти куряться, немов кадильний дим; І звуки, й пахощі в повітрі голубім; Меланхолійний вальс, кружіння й млості дивні. Вже квіти куряться, немов кадильний дим; Ридає скрипка десь, як серце в самотині; Меланхолійний вальс, кружіння й млості дивні; Сумна краса небес в спокої віковім. Ридає скрипка десь, як серце в самотині, Зненавидівши те, що чорним звуть нічим; Сумна краса небес в спокої віковім,</p>

<p>Те серце, що труну ненавидить і в сні, З минувшини бере світання високосне, Упало в кров свою світило життєносне, Та сяє, мов потир, твоє лице мені. Переклад Д. Павличка</p>	<p>Пірнуло сонце в кров, що застигає в сині... Зненавидівши те, що чорним звать нічим, Шукає серце втіх в минулій світлій днині. Пірнуло сонце в кров, що застигає в сині, А слід горить в мені потиром золотим. Переклад М. Драй-Хмари</p>
--	---

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Анненкова О. Зарубіжна література ХІХ століття: європейська реалістична проза 1830-1880-х років. Київ : Знання України, 2006. 438 с.
2. Давиденко Г., Чайка О. Історія зарубіжної літератури ХІХ – поч. ХХ ст. : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 400 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Davydenko_Halyna/Istoriia_zarubizhnoi_literatury_KhKh - pochatku_KhKh_stolittia.pdf
3. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 206 с.

Допоміжна

4. Ередіа Ж.-М. Трофеї. Київ : Юніверс, 2001. 280 с.
5. Зеров М. Твори: В 2 т. Т. 1. : Поезії. Переклади / упоряд. Г. Кочур, Д. Павличко. Київ : Дніпро, 1990. 843 с.
6. Качуровський І. Оце твоя, поезіє, дорога! *Україна модерна*. 2008. Ч. 13 (2). Київ : Критика, 2008. С. 202-211.
7. Косило Н. Типологія англійського та українського натуралізму кінця ХІХ - початку ХХ ст. : проблематика , поетика : автореф. дис. ...

- канд. філол. наук: 10.01.05 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2010. 20 с. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/1424>
- 8.Павличко Д. Сонети. Світовий сонет : Шекспір, Бодлер, Гвездослав, Янка Купала. Київ : Генеза, 2004. 535 с.
- 9.Рижкова Д., Нестеренко О. Поезія французьких парнасців у перекладах українських неокласиків (на матеріалі перекладу сонету Ж. М. Ередія «Aux montagnes divines»). *In Statu Nascendi. Теоретичні та прагматичні проблеми перекладознавства*. Вип. 15. Харків : НТМТ, 2014. С. 162-167. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46596218.pdf#page=163>
- 10.Рильський М. Зібрання творів: у 20 т. Київ : Наукова думка, 1984 Т. 4: Поезії 1949 -1964. 423 с.
- 11.Сент-Бев Ш. Литературные портреты. Критические очерки. Москва: Художественная литература, 1970. 585 с. URL: https://imwerden.de/pdf/sent-bev_literaturnye_portrety_1970.pdf
- 12.Смольницька О. Античні паралелі у поезії Максима Рильського, Миколи Зерова і Леконта де Ліля: компаративний і перекладознавчий аналіз. *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства* : збірник наукових праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 299–304.
13. Флобер Г. Госпожа Бовари. Повести. Лексикон прописных истин Москва : Художественная литература, 1989, С. 381-412.
14. Флобер Г. Письма. Статьи: в 2 т. Москва : Художественная литература, 1984. Т. 1. 519 с.

ПІДСУМКОВІ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Народнопісенні традиції яскраво виражено в поетичній творчості:

- П. Беранже;
- Ш. Бодлера;
- В. Вітмена;
- Т. Готьє.

XIX ст. в літературі характеризується взаємозв'язком та взаємодією двох художніх систем:

- романтизму й реалізму;
- класицизму й реалізму;
- класицизму й просвітницького реалізму;
- бароко й романтизму.

Літературно-філософська течія трансценденталізм відіграла вагомую роль у розвитку культури:

- США;
- Англії;
- Франції;
- Німеччини.

Упродовж усього життя (було 9 перевидань) єдину поетичну збірку дописував, збільшуючи кількість творів:

- В. Вітмен;
- П. Беранже;
- Т. Готьє;

- Ш. Бодлер.

«Піснею про себе» відкривається поетична збірка:

- В. Вітмена;
- П. Беранже;
- Т. Готьє;
- Ш. Бодлера.

Ліричним суб'єктом якої поетичної збірки є сам поет (типізований американець), який називає себе сином людства та Всесвіту:

- «Листя трави» В. Вітмена;
- «Нові пісні» П. Беранже;
- «Квіти зла» Ш. Бодлера;
- «Гуслі...» П. Меріме.

Вкажіть назву поетичної збірки, що з кожним перевиданням змінювалася в обсягах від 12 до 400 творів:

- «Листя трави» В. Вітмена;
- «Нові пісні» П. Беранже;
- «Квіти зла» Ш. Бодлера;
- «Гуслі...» П. Меріме.

Ідеї «довіри до себе», рівності людей, постійного оновлення світу втілено в збірці:

- «Листя трави» В. Вітмена;
- «Нові пісні» П. Беранже;
- «Квіти зла» Ш. Бодлера;

- «Гуслі...» П. Меріме.

З'ясувати ким є (чи «тремтячим створінням», чи тим, хто «право має») прагне головний персонаж твору:

- «Злочин і кара» Ф. Достоевського;
- «Матео Фальконе» П. Меріме;
- «Кармен» П. Меріме;
- «Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля.

Плебей, що прагне посісти високе місце в суспільстві завдячуючи своєму інтелекту, є головним персонажем твору:

- «Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля;
- «Злочин і кара» Ф. Достоевського;
- «Пані Боварі» Г. Флобера;
- «Матео Фальконе» П. Меріме.

Підзаголовок «Хроніка XIX століття» має твір:

- «Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля;
- «Злочин і кара» Ф. Достоевського;
- «Пані Боварі» Г. Флобера;
- «Матео Фальконе» П. Меріме.

Гроші під відсотки дають персонажі творів:

- «Злочин і кара» Ф. Достоевського та «Гобсек» О. де Бальзака;
- «Злочин і кара» Ф. Достоевського та «Червоне та чорне»

Фредеріка Стендаля;

- «Злочин і кара» Ф. Достоевського та «Пані Боварі» Г. Флобера;

- «Гобсек» О. де Бальзака та «Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля.

«У ньому живуть дві істоти: скнара та філософ, підла істота та висока», – говорить про Гобсека («Гобсек» О. де Бальзака):

- адвокат Дервіль;
- Анастазі де Ресто;
- Фанні Мальво;
- Ернест де Ресто.

Загадковим та втаємниченим є минуле головного персонажа твору:

- «Гобсек» О. де Бальзака;
- «Злочин і кара» Ф. Достоевського;
- «Пані Боварі» Г. Флобера;
- «Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля.

«Таких, як я, в Парижі десятків. Ми – повелителі ваших дол, мовчазні, нікому не відомі», – говорить:

- Гобсек («Гобсек» О. де Бальзака);
- Ернест де Ресто («Гобсек» О. де Бальзака);
- Жульєн Сорель («Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля);
- Пан де Реналь («Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля).

Листа з обвинуваченнями в тому, що прагнув здобути високе становище у світі, вдаючись до лицемірства та звабивши жінку, отримує:

- Жульєн Сорель («Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля);

- Ернест де Ресто («Гобсек» О. де Бальзака);
- Гобсек («Гобсек» О. де Бальзака);
- пан де Реналь («Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля).

Відрахований(а) з університету через несплату за навчання студент(ка) є головним персонажем твору:

- «Злочин і кара» Ф. Достоевського;
- «Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля;
- «Пані Боварі» Г. Флобера;
- «Матео Фальконе» П. Меріме.

Слова з твору «Різдвяна пісня в прозі» Ч. Діккенса: «Заломивши руки, Скрудж упав навколішки», – стосуються ситуації:

- зустрічі Скруджа і його товариша Марлі;
- зустрічі з джентльменами, що збирали гроші для бідних;
- внутрішніх переживань Скруджа від різдвяної пісні хлопчика;
- сцени митарств душ померлих.

Зображення традицій екзотичних країн, дослідження національних характерів, відтворення місцевого колориту – риси, притаманні прозі:

- П. Меріме;
- О. де Бальзака;
- Г. Флобера;
- Л. Толстого.

Українська тема наявна у творчості:

- П. Меріме та О. де Бальзака;
- О. Бальзака та Г. Флобера;
- Г. Флобера та П. Меріме;
- Фредеріка Стендаля та Ш. Бодлера.

Терміни «подвоєна новела» або «еліпс» доречно вживати стосовно малої прози:

- П. Меріме;
- О. де Бальзака;
- Г. Флобера;
- Фредеріка Стендаля.

Вплив ідеології Вікторіанства позначився на культурно-мистецькому житті:

- Англії;
- Франції;
- Росії;
- Німеччини.

Передмову до збірки Л. де Ліля «Античні вірші» можна трактувати як:

- маніфест митців-парнасців;
- платформу французького реалізму;
- платформу французького модернізму;
- маніфест романтичного мистецтва.

Згідно з початковим задумом Ф. Достоевського, сюжетна лінія родини Мармеладових (роман «Злочин і кара») мала бути реалізованою в окремому творі:

- «П'янінькі»;
- «Гравець»;
- «Брати Карамазови»;
- «Родина Мармеладових».

«Психологічний звіт одного злочину» – сюжетна основа роману:

- «Злочин і кара» Ф. Достоевського;
- «Червоне і чорне» Фредеріка Стендаля;
- «Анна Кареніна» Л. Толстого;
- «Пані Боварі» Г. Флобера.

Життя в самообмані, конфлікт між реальністю та ілюзією зображено у творі:

- «Пані Боварі» Г. Флобера;
- «Гобсек» О. де Бальзака;
- «Матео Фальконе» П. Меріме;
- «Злочин і кара» Ф. Достоевського.

Об'єктивну манеру оповіді, принцип безособовості в реалістичній прозі створив:

- Г. Флобер;
- О. де Бальзак;
- П. Меріме;
- Ф. Достоевський.

Суть об'єктивного стилю Г. Флобера полягає в:

- відсутності безпосередньої авторської позиції;
- суб'єктивному зображенні дійсності;
- критиці соціального устрою минулої епохи;
- сатиричному спрямуванні творів.

Нерівний шлюб з «державною» людиною («людиною у футлярі») зображено у творі:

- «Анна Кареніна» Л. Толстого;
- «Пані Боварі» Г. Флобера;
- «Червоне і чорне» Ф. Стендаля;
- «Злочин і кара» Ф. Достоевського.

Від гніту фальшивої моралі світського суспільства загинув(ла) персонаж твору:

- «Анна Кареніна» Л. Толстого;
- «Пані Боварі» Г. Флобера;
- «Червоне і чорне» Ф. Стендаля;
- «Злочин і кара» Ф. Достоевського.

Драматургія П. Меріме представлена

- збіркою «Театр Клари Гасуль»;
- збіркою «Іспанці в Данії»;
- збіркою «Гуслі...»;
- збіркою «Мозаїка».

Екзотичністю тем, увагою до «нецивілізованих» характерів характеризується проза:

- П. Меріме;
- О. де Бальзака;
- Г. Флобера;
- Ф. Достоевського.

Вкажіть твір, у якому за допомогою символу та фантастики передано формулу людського егоїзму, осмислено дилему «могти»-«бути»:

- «Шагренева шкіра» О. де Бальзака;
- «Пані Боварі» Г. Флобера;
- «Червоне і чорне» Фредеріка Стендаля;
- «Злочин і кара» Ф. Достоевського.

Вкажіть частину «Людської комедії» О. де Бальзака, яка має внутрішній поділ на сцени:

- «Етюди про звичаї»;
- «Філософські етюди»;
- «Аналітичні етюди»;
- «Естетичні етюди».

ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Метою підсумкової контрольної роботи є перевірка рівня знань здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра із курсу «Історія зарубіжної літератури (II пол. XIX ст.)», визначення рівня сформованості їхньої літературної компетентності.

Методичний коментар

У пакеті контрольної роботи запропоновано завдання теоретичного, практичного та творчого характеру. На їх основі можливе формування 20 варіантів (розроблені з можливістю виконання окремого варіанта кожним студентом). Питання укладено на матеріалі зарубіжної літератури другої половини XIX ст. Усі завдання різних рівнів рівноцінні за ступенем складності.

Завдання підсумкової контрольної роботи

Завдання теоретичного характеру

1. Реалізм як напрям у зарубіжній літературі XIX ст.
2. Історія терміну «реалізм» та різні його тлумачення.
3. Провідні тенденції літературного процесу середини – II пол. XIX ст. (взаємодія романтизму та реалізму, домінування реалізму, поява художніх модерних явищ).
4. Людина та соціокультурне середовище у творах письменників-реалістів.
5. Розвиток жанру роману в зарубіжній літературі середини – II пол. XIX ст., утвердження його соціально-психологічного різновиду.
6. Жанрова система зарубіжної літератури доби реалізму.
7. Загальна характеристика провідних шляхів розвитку поезії середини – II пол. XIX ст.
8. Загальна характеристика провідних шляхів розвитку прози середини – II пол. XIX ст.
9. Загальна характеристика провідних шляхів розвитку драматургії середини – II пол. XIX ст.
10. Своєрідність розвитку французької літератури середини – II пол. XIX ст.

11. Обґрунтування принципів реалістичного мистецтва в працях французьких письменників (Фредерік Стендаль «Расін та Шекспір, О. де Бальзак «Передмова до «Людської комедії»).
12. Жанрова специфіка французької реалістичної прози.
13. Досягнення французької драматургії. Реалістична драматургія П. Меріме, О. де Бальзака.
14. Французький реалістичний роман, його характерні ознаки.
15. Модерністичні зрушення у французькій поезії II пол. XIX ст.
16. Феномен «чистого мистецтва» у французькій поезії (митці групи «Парнас»).
17. Ідейно-художній зміст літератури Англії середини – II пол. XIX ст.
18. Специфіка розвитку російської реалістичної літератури.
19. Специфіка розвитку літератури США середини – II пол. XIX ст.
20. Художнє втілення ідей філософії трансценденталізму у творчості письменників США.

Завдання практичного характеру

1. Розкрийте особливості зображення звичаїв «нецивілізованого» суспільства в новелах «Матео Фальконе», «Кармен» П. Меріме.
2. Визначте романтичні риси в сюжеті та характерах головних персонажів новели «Ваніна Ваніні» Фредеріка Стендаля.
3. Охарактеризуйте образ Жульєна Сореля («Червона та чорне» Фредеріка Стендаля).

4. Потрактуйте символіку назви роману «Червоне та чорне» Фредеріка Стендаля.
5. Назвіть провідні положення праці «Расін та Шекспір» Фредеріка Стендаля. Із якою метою автор вдається до зіставлення Ж. Расіна й В. Шекспіра?
6. Доведіть, що роман «Домбі та син» Ч. Діккенса є соціально-психологічним.
7. Висвітліть історію написання та розкрийте структуру «Людської комедії» О. де Бальзака.
8. Охарактеризуйте суть лихварства Гобсека («Гобсек» О. де Бальзака)
9. Визначте тематику та сюжетно-композиційні особливості роману «Домбі та син» Ч. Діккенса.
10. Розкрийте сутність «переродження» Скруджа (на матеріалі повісті Ч. Діккенса «Різдвяна пісня в прозі»). Зробіть висновки про роль реальних та фантастичних елементів у творі.
11. Охарактеризуйте еволюцію образу Раскольнікова, окресліть філософію агресивного індивідуалізму, якої дотримувався персонаж («тварь я дрожащая или право имею») (на матеріалі роману Ф. Достоевського «Злочин і кара»).
12. Назвіть провідні мотиви «Пісні про себе» В. Вітмена.
13. На матеріалі роману Г. Флобера «Пані Боварі» розкрийте сутність «боваризму», природу конфлікту між ілюзією та реальністю.
14. Розкрийте особливості новаторської віршової системи В. Вітмена.
15. Назвіть мистецькі ідеали угруповання французьких поетів «Парнас».

16. Поясніть зв'язок поезій збірки «Листя трави» В. Вітмена з традиціями романтизму та трансценденталізмом.
17. Розкрийте особливості об'єктивного стилю (об'єктивного письма) Г. Флобера (на матеріалі роману «Пані Боварі»).
18. Поясніть, чому Ш. Бодлера вважають пізнім романтиком і одним із зачинателів символізму.
19. Поясніть особливості естетики Ш. Бодлера, що базуються на пошуках «сучасної краси», «видобуванні краси зі зла».
20. Розкрийте автобіографічну складову образу Левіна (за романом «Анна Кареніна» Л. Толстого)

Завдання творчого спрямування

Створіть сенкан за одним із творів зарубіжної літератури:

1. П. Меріме «Матео Фальконе»,
2. П. Меріме «Кармен»,
3. Фредерік Стендаль «Червоне та чорне»,
4. Фредерік Стендаль «Ваніна Ваніні»,
5. О. де Бальзак «Гобсек»,
6. О. де Бальзак «Шагренева шкіра»,
7. Ч. Діккенс «Домбі та син»,
8. Ч. Діккенс «Різдвяна пісня в прозі»,
8. В. Вітмен «Пісня про себе»,
9. Г. Флобер «Пані Боварі».

Створіть сенкан – характеристику образу:

1. Фортунато (П. Меріме «Матео Фальконе»),
2. Кармен (П. Меріме «Кармен»),
3. Жульєна Сореля (Фредерік Стендаль «Червоне та чорне»),

4. П. Міссіріллі (Фредерік Стендаль «Ваніна Ваніні»),
5. Гобсека (О. де Бальзак «Гобсек»),
6. Рафаеля де Валантена (О. де Бальзак «Шагренева шкіра»),
7. Флоренс (Ч. Діккенс «Домбі та син»),
8. Раскольнікова (Ф. Достоевський «Злочин та кара»),
9. Анни Кареніної (Л. Толстой «Анна Кареніна»),
10. Емми Боварі (Г. Флобер «Пані Боварі»).

Схема сенкану:

1. Тема (1 іменник).
2. Опис (2 прикметники).
3. Дія (3 дієслова).
4. Ставлення (фраза з 4 слів).
5. Узагальнення, підсумок, перефразування теми (1 слово)

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

ОСНОВНА

1. Анненкова О. Зарубіжна література XIX століття: європейська реалістична проза 1830-1880-х років. Київ : Знання України, 2006. 438 с.
2. Давиденко Г., Чайка О. Історія зарубіжної літератури XIX – поч. XX ст. : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 400 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Davydenko_Halyna/Istoriia_zarubizhnoi_literatury_KhKh - pochatku_KhKh_stolittia.pdf
3. Зарубіжна література XIX – XX ст. : від романтизму до модернізму : навчальний посібник / уклад. Ю. Ревук. Умань : Візаві, 2018. 236 с.
4. Зарубіжна література XIX ст. Реалізм : навчальний посібник / уклад. Ю. Ревук. Умань : ФОП Жовтий О., 2016. 116 с.
5. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 206 с.
6. Історія зарубіжної літератури XIX століття : конспект лекцій / уклад. Г. Теленько. Чернівці : ЧНУ ім. Юрія Федьковича, 2002. 40 с.
7. Історія зарубіжної літератури. Романтизм і реалізм як літературні напрями : навчальний посібник / уклад. Г. Осіпчук. Умань : Візаві, 2020. 156 с.
8. Історія світової літератури: методичні рекомендації до курсу / уклад. О. Пуніна, М. Реутова, О. Соловей. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 64 с. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/983/1/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%81%D0%B2A0.pdf>
9. Кравченко Я. Історія зарубіжної літератури XIX ст. (друга половина) : Методичні рекомендації з курсу. Запоріжжя : ЗНУ, 2009. 43 с.

10. Лучук І. Історія світової поезії. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 672 с.
11. Ніколенко О. Зарубіжна література ХІХ століття : підручник для студентів закладів вищої освіти. Київ : Грамота, 2018. 226 с.
12. Шалагінов Б. Зарубіжна література від античності до початку ХІХ сторіччя. Історико-естетичний нарис : навчальний посібник. Київ : Академія, 2004. 360 с.

ДОДАТКОВА

1. Баліна К. «Злочин і кара» Ф. М. Достоєвського як утілення нового поліфонічного стилю художнього мислення. *Зарубіжна література в школах України*. 2011. № 2. С. 39-41.
2. Бальзак О. Передмова до «Людської комедії» / переклад В. Шовкун. URL: <https://coollib.com/b/332307-onore-de-balzak-peredmova-do-lyudskoyi-komediyi/read>
3. Бистрова О. Поетика роману Ф. Достоєвського «Злочин і кара». *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2011. № 10. С. 4-11.
4. Буга Л. Символіка у творі Ф. М. Достоєвського «Злочин і кара». *Все для вчителя*. 2011. № 13-14. С. 5-6.
5. Градовський А. Шарль Бодлер як пізній романтик і предтеча символізму. Проблема взаємин краси і зла у збірці «Квіти зла». *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2001. № 1. С. 58-59
6. Дем'яненко С. Оноре де Бальзак. «Людська комедія». Життєвий і творчий шлях письменника. Бальзак і Україна. *Всесвітня література в сучасній школі*. 2015. № 10. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/10550/1/%D0%91%D0%B0%D0%>

[BB%D1%8C%D0%B7%D0%B0%D0%BA_%D0%94%D0%B5%D0%BC%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf](#)

7. Заєць А. Творчість В. Вітмена в контексті розвитку популярної культури США XIX століття. *Studia Philologica* : збірник студентських наукових праць. Рівне : РДГУ, 2018. Вип. 2. С. 332-337. URL: <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/1923/1/%D0%97%D0%B0%D1%94%D1%86%D1%8C%20%D0%90.%D0%9E..pdf>
8. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т. 1 : А-К / за ред. Н. Михальської, Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 824 с.
9. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т. 2 : Л-Я / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 864 с.
10. Качак Т., Круль Л. Зарубіжна література для дітей. Київ : Академвидав, 2014. 417 с.
11. Коломієць Н. Особливості художнього історизму англійської романістики XIX століття. *ΛΟΓΟΣ* : збірник наукових праць. V. 4. 2021. С. 42-44. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-05.02.2021.v4.11>
12. Кордон М. Українська та зарубіжна культура : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
13. Кошіль Н. Концепт верлібру в поезіях США й України 20-30 рр. XX століття (В. Вітмен, К. Сендберг, Д. Загул, І. Кулик, Г. Черінь). *Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми: Науковий семінар*. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. С. 322-327. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9147/1/Terminosust_seminar.pdf#page=322

14. Левіщенко М. Концептуальні домінанти англomовного вікторіанського дискурсу та його концептосфера. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 45. Філологічні науки. 2009. С. 189-193. URL: http://eprints.zu.edu.ua/3116/1/41_45.pdf
15. Левчук Л. Історія світової культури: навчальний посібник. Київ : Либідь, 1994. 620 с.
16. Літературні напрями: від бароко до постмодернізму : науково-допоміжний бібліографічний покажчик / укладачі Т. Петруня, Є. Руденко. Миколаїв, 2013, 65 с. URL: <https://ru.calameo.com/read/003114899221c6028795e>
17. Машкова О. Майстер малої форми. Система уроків по вивченню творчості Меріме-новеліста. *Відродження*. 1994. № 12. С. 46-50.
18. Мережковский Д. Ф. Достоевский. *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 10. С. 63-64.
19. Михед Т. Поетологічні етюди з історії літератури Англії та США : збірник статей. Ніжин : ТОВ Аспект-поліграф, 2005. 172 с.
20. Монюк О. Душа не повинна бути замкнена. Урок за повістю Чарльза Діккенса «Різдвяна пісня у прозі». *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2004. № 5. С. 22-23.
21. Моруа А. Прометей або Життя Бальзака. Київ : Дніпро, 1977. 500 с.
22. Назарець В. Від романтизму до символізму. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2005. № 3. С.9-18.
23. Наливайко Д. Епістемологія й поетика реалізму. *Слово і Час*. 2004. № 11. С. 3-17.
24. Наливайко Д. Жах і екстаз життя. *Українське життя в Севастополі*. URL: <http://ukrlife.org/main/minerva/bodler.htm>
25. Наливайко Д. Король сонетів Жозе-Марія де Ередіа. Ж.-М. де Ередіа. *Трофеї*. Київ : Юніверс, 2001. С. 251-260. URL:

<http://ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D0%94%D0%BC%D0%B8%>

26. Наливайко Д. Оноре де Бальзак. Київ : Дніпро, 1985. 198 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Nalyvaiko_Dmytro_Serhiiovych/Onore_Balzak_Zhyttia_i_tvorchist/
27. Наливайко Д. Реалізм. *Українська література у портретах і довідках: Давня література – література ХІХ ст.: Довідник / редкол. : С. Денисюк, В. Дончик, П. Кононенко та ін.* Київ : Либідь, 2000. 360 с.
28. Наливайко Д. Шарль Бодлер – поет скорботи і протесту. *Древо шепоту й міні. Віртуальна антологія світової поезії.* 2019. 3 березня. URL: https://drevotinne.blogspot.com/2019/03/blog-post_13.html
29. Ніколенко О. Від Флобера до Аполлінера. Французька література другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Київ : КГОВЦ «Полікультурний світ», 2005. 232 с.
30. Ніколенко О., Мацапура В. Літературні епохи, напрями, течії. Київ : Педагогічна преса, 2004. 128 с.
31. Ніколенко О. Поезія французького символізму. Ш. Бодлер, П. Верлен, А. Рембо. Харків : Ранок, 2003. С. 12-47.
32. Перепелкіна Т. Панорамне зображення французького суспільства та людських характерів у творчості Оноре де Бальзака. 2019. 12 с. URL: http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/824/1/Per_st_1.pdf
33. Рада І. Уолт Уїтмен, космос, Манхеттена син. *Зарубіжна література.* 2000. № 5. С. 37-46.
34. Рижкова Д., Нестеренко О. Поезія французьких парнасців у перекладах українських неокласиків (на матеріалі перекладу сонету Ж. М. Ередіа «Aux montagnes divines»). *In Statu Nascendi. Теоретичні та прагматичні*

- проблеми перекладознавства*. Вип. 15. Харків : НТМТ, 2014. С. 162-167.
URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/46596218.pdf#page=163>
- 35.Сараскина Л. Ф. Достоевский. Москва : Молодая гвардия, 2013. 825 с.
URL: <https://fedordostoevsky.ru/biography/saraskina/>
- 36.Сізова К. Зображення людини як художній вимір літературного напрямку. *Питання літературознавства*. 2009. Вип. 78. С. 42-49. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18469/05-Sizova.pdf?sequence=1>
- 37.Смольницька О. Античні паралелі у поезії Максима Рильського, Миколи Зерова і Леконта де Ліля: компаративний і перекладознавчий аналіз. *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства* : збірник наукових праць. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 299-304.
- 38.Удовіченко Г. Курс лекцій з дисципліни «Історія зарубіжної літератури». Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2019. 121 с. URL: http://elibrary.donnuet.edu.ua/1688/1/Udovichenko_munual_04_04_19.pdf
- 39.Усі зарубіжні письменники / упоряд. О. Міхільов та ін. Харків : Торсінг плюс, 2006. 384 с.
- 40.Ференц Н. Реалізм. *Ференц Н. Основи літературознавства*. Київ : Знання, 2011. С. 383-386.
- 41.Фіськова С. Історія німецької літератури. Періоди, напрями розвитку, ідеї, постаті. Львів : ПАІС, 2003. 340 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Fiskova_Svitlana/Istoriia_nimetskoj_literatury_Periody_napriamky_rozvytku_idei_postati.pdf
- 42.Хайруліна Н. Жанрова своєрідність українського та англійського реалістичного роману. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених

- Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 19. Т. 2. Дрогобич, 2018. С. 101-106.
- 43.Шуренок Т. Життя і творчість О. Бальзака. Бальзак і Україна. *Зарубіжна література*. 2003. № 9. С. 8 – 10.
- 44.Goodman R. Transcendentalism. *Stanford encyclopedia of philosophy*. 2003. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/transcendentalism/>
- 45.Earnshaw S. Beginning realism. Manchester : Manchester University Press. 2020. 288 p. DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526153630.00001>
- 46.Justman M., Gradstein M. The Industrial Revolution, Political Transition, and the Subsequent Decline in Inequality in 19th-Century Britain. *Explorations in Economic History*. Volume 36, Issue 2, April 1999, P. 109-1277.
- 47.Sanders A. The short oxford history of english literature. Oxford : Oxford University Press, 1994. 641 p. URL: https://media1.evenweb.com/files/media1:5218f0c2eaffc.pdf.upl/_The_Short_Oxford_History_of_English_Literature.pdf
- 48.Trachtenberg A. Loving, Jerome. Walt Whitman: The Song of Himself [review]. *Walt Whitman Quarterly Review* 17 (Winter 2000), 124-128. <https://doi.org/10.13008/2153-3695.1581>. URL: <https://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1581&context=wwqr>
- 49.Yaremenko N., Kolomiets N. The "divine child" archetype as the matrix of overcoming the crisis of the socio-humanitarian space. *Public management: collection*. № 3 (8). June 2017 (Special edition). Kyiv : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. С. 392-403.